

Адміністративне право Цивільне право
нальне право Господарське право Сімейне право
кримінальне право Процес Господарський процес
Адміністративне право Цивільне право Трудове

ПРАВознавство

Профільний рівень

11

Адміністративний процес
Кримінальний процес
Цивільний процес

УДК 34(075.3)
В19

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12. 04. 2019 № 472)**

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено.

Авторський колектив:

**Ірина Васильків, Валентина Кравчук, Володимир Бурак,
Олександр Марін, Геннадій Волошкевич, Наталія Попова,
Леся Хлипавка, Віктор Іващенко**

Васильків І. Д.

В19 Правознавство (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, В. М. Кравчук, В. Я. Бурак, О. К. Марін, Г. А. Волошкевич, Н. О. Попова, Л. М. Хлипавка, В. А. Іващенко. — Тернопіль : Астон, 2019. — 312 с. : іл.
ISBN 978-966-308-756-6

Підручник підготовлено відповідно до навчальної програми з правознавства для 10–11 класів (профільний рівень) закладів загальної середньої освіти, затвердженої Наказом Міністерства освіти і науки № 1407 від 23 жовтня 2017 року.

Зміст підручника містить теоретичний і практичний матеріал, необхідний для формування правових компетенцій відповідно до вікових особливостей учнів, а також практичні завдання для формування умінь застосовувати знання норм різних галузей права у розв'язанні життєвих ситуацій та вибору моделі правової поведінки. Методичний апарат підручника сприяє оптимальному поєднанню в навчальному процесі фронтальних і кооперативних методів навчання, забезпечує системний підхід у розвитку критичного мислення та предметних компетентностей старшокласників, а також реалізації міжпредметних та міжкурсових зв'язків.

Для учнів 11 класу закладів загальної середньої освіти, вчителів.

УДК 34(075.3)

ISBN 978-966-308-756-6

Інтернет-підтримка.

Додаткові матеріали до підручника можна переглянути, скориставшись посиланнями або QR-кодами.

© Васильків І. Д., Кравчук В. М.,
Бурак В. Я., Марін О. К.,
Волошкевич Г. А., Попова Н. О.,
Хлипавка Л. М., Іващенко В. А., 2019
© ТОВ «Видавництво Астон», 2019

ЗМІСТ

Передмова.....	9
----------------	---

Блок II. ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Розділ 1. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 1. Загальна характеристика адміністративного права України.....	13
§ 1.1. Адміністративне право та адміністративні правовідносини.....	13
§ 1.2. Публічна адміністрація. Переконавання і примус в адміністративному праві.....	19
Тема 2. Публічна служба.....	23
§ 2.1. Публічна та державна служба.....	23
§ 2.2. Державна та муніципальна служба.....	26
Тема 3. Адміністративне правопорушення.....	29
§ 3.1. Адміністративне правопорушення: поняття, ознаки, склад, види.....	29
Тема 4. Адміністративна відповідальність.....	33
§ 4.1. Адміністративна відповідальність та адміністративне стягнення.....	33
Тема 5. Адміністративний процес.....	37
§ 5.1. Звернення громадян та електронні петиції.....	37
§ 5.2. Адміністративне провадження.....	38
§ 5.3. Адміністративне судочинство.....	41
Практичне заняття 1. Стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення.....	45
Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести – QR-код.....	46

Розділ 2. ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 6. Загальна характеристика фінансового права України.	
Вступ до бюджетного права України.....	48
§ 6.1. Загальна характеристика фінансового права України.....	48

§ 6.2. Вступ до бюджетного права України.....	52
Тема 7. Податкова система України.....	58
§ 7.1. Система оподаткування. Платники податків і зборів, їх права та обов'язки.....	58
§ 7.2. Податки та збори	63
§ 7.3. Податкова політика. Відповідальність за порушення податкового законодавства.....	72
Тема 8. Законодавство про банки та банківську діяльність.....	76
§ 8.1. Банківська система.....	76
§ 8.2. Банківська діяльність.....	79
<i>Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести – QR-код.....</i>	<i>83</i>

Розділ 3. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 9. Загальна характеристика кримінального права України.....	85
§ 9.1. Кримінальне право: поняття, принципи, джерела.....	85
Тема 10. Кримінальне правопорушення	89
§ 10.1. Кримінальне правопорушення: поняття, ознаки, склад, види, мотиви.....	89
§ 10.2. Мотиви та наслідки скоєння кримінальних правопорушень. Причиново-наслідковий зв'язок.....	92
§ 10.3. Стадії вчинення кримінального правопорушення	95
§ 10.4. Співучасть у вчиненні кримінального правопорушення	97
Тема 11. Кримінальна відповідальність	100
§ 11.1. Кримінальна відповідальність.....	100
Тема 12. Кримінальне покарання.....	103
§ 12.1. Поняття і види кримінальних покарань	103
§ 12.2. Призначення покарання	105
§ 12.3. Звільнення від покарання та його відбування	108
§ 12.4. Амністія. Помилування. Судимість.....	111
Тема 13. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	117
Тема 14. Відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень.....	118
§ 14.1. Відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, встановлена Особливою частиною Кримінального кодексу України.....	118

<i>Практичне заняття 2.</i> Розв'язання правових ситуацій на основі положень ККУ – QR-код.....	119
---	-----

Розділ 4. ВСТУП ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Тема 15. Кримінальний процес.....	121
§ 15.1. Загальні засади та учасники кримінального провадження.....	121
§ 15.2. Досудове розслідування у кримінальному процесі.....	124
§ 15.3. Судове провадження у кримінальному процесі.....	129
<i>Практичне заняття 3.</i> Захист підозрюваного, обвинуваченого (підсудного).....	133
<i>Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей.</i> Тести – QR-код.....	133

Блок III. ОСНОВИ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Розділ 5. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 16. Загальна характеристика цивільного права та цивільних правовідносин.....	137
§ 16.1. Цивільне право.....	137
§ 16.2. Цивільні правовідносини: поняття, структура, види.....	140
Тема 17. Суб'єкти цивільних правовідносин.....	146
§ 17.1. Фізичні особи як суб'єкти цивільно-правових відносин.....	146
§ 17.2. Юридичні особи та держава як суб'єкти цивільно-правових відносин.....	151
Тема 18. Правочини.....	152
§ 18.1. Ознаки та умови дійсності правочинів. Реституція.....	152
Тема 19. Представництво і довіреність.....	158
§ 19.1. Представництво.....	158
§ 19.2. Довіреність.....	162
Тема 20. Загальна характеристика права власності та інші речові права.....	165
§ 20.1. Право власності: поняття, зміст, способи набуття і припинення.....	165
Тема 21. Форми та види власності.....	167
§ 21.1. Форми власності. Суб'єкти та об'єкти права власності. Види власності.....	167
Тема 22. Право інтелектуальної власності.....	172
§ 22.1. Право інтелектуальної власності. Патентування.....	172
§ 22.2. Авторське право та суміжні права.....	175

Тема 23. Цивільно-правова відповідальність	176
§ 23.1. Види цивільно-правової відповідальності. Відшкодування збитків.....	176
§ 23.2. Особливості цивільно-правової відповідальності	180
Тема 24. Загальні положення цивільного процесу	183
§ 24.1. Цивільний процес.....	183
Тема 25. Захист цивільних прав і охоронюваних інтересів	186
§ 25.1. Види і способи захисту цивільних прав. QR-код	186
§ 25.2. Захист права власності. QR-код	187
<i>Практичне заняття 4. Звернення до суду у цивільних справах. QR-код</i>	188
Тема 26. Зобов'язання у цивільному праві	188
§ 26.1. Зобов'язання: виникнення, припинення, способи забезпечення	188
Тема 27. Цивільно-правові договори	195
§ 27.1. Цивільно-правовий договір: ознаки, умови, види, умови дійсності, стадії укладення. QR-код.....	195
§ 27.2. Характеристика окремих видів договорів. QR-код.....	196
Тема 28. Основи спадкового права	197
§ 28.1. Спадщина і спадкування.....	197
<i>Практичне заняття 5. Оформлення спадкових прав. QR-код</i>	200
<i>Практичне заняття 6. Набуття права власності</i>	201
<i>Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести. QR-код</i>	202

Розділ 6. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 29. Загальна характеристика господарського права України	204
§ 29.1. Господарське право. Суб'єкти господарювання і суб'єкти господарського права.....	204
Тема 30. Суб'єкти господарювання	206
§ 30.1. Суб'єкти господарювання (громадянин, підприємство).....	206
§ 30.2. Господарське товариство.....	210
<i>Практичне заняття 7. Реєстрація юридичної особи, фізичної особи-підприємця. QR-код</i>	213
Тема 31. Господарські договори	213
§ 31.1. Господарський договір: поняття, ознаки, види, форма, порядок укладення	213
Тема 32. Господарсько-правова відповідальність. Господарський процес	216
§ 32.1. Господарсько-правове правопорушення і господарсько-правова відповідальність.....	216
<i>Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести. QR-код</i>	221

Розділ 7. ТРУДОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 33. Правове регулювання трудових відносин в Україні	223
§ 33.1. Право на працю. Трудове право. Трудові правовідносини.....	223
§ 33.2. Колективний договір.....	227
Тема 34. Трудовий договір	228
§ 34.1. Трудовий договір. Контракт.....	228
§ 34.2. Укладення трудового договору.....	232
§ 34.3. Припинення трудового договору.....	238
Тема 35. Робочий час і час відпочинку	244
§ 35.1. Робочий час.....	244
§ 35.2. Час відпочинку. QR-код.....	247
Тема 36. Трудова дисципліна. Дисциплінарна відповідальність. Матеріальна відповідальність працівників за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації	248
§ 36.1. Трудова дисципліна.....	248
§ 36.2. Дисциплінарна відповідальність.....	250
§ 36.3. Матеріальна відповідальність. QR-код.....	252
Тема 37. Індивідуальні та колективні трудові спори	253
§ 37.1. Види трудових спорів. Індивідуальні трудові спори. QR-код.....	253
§ 37.2. Колективні спори. Страйк.....	254
Тема 38. Оплата праці. Охорона праці	255
§ 38.1. Гарантії прав працівників на заробітну плату. Охорона праці.....	255
Практичне заняття 8. Судовий захист трудових прав. QR-код	259
Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести. QR-код	260

Розділ 8. СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 39. Загальна характеристика сімейного права	262
§ 39.1. Сімейне право. Сім'я.....	262
Тема 40. Шлюб. Права та обов'язки подружжя	268
§ 40.1. Шлюб. Укладання і реєстрація шлюбу. Шлюбний договір.....	268
§ 40.2. Права подружжя, власність подружжя. Право на утримання.....	270
§ 40.3. Визнання шлюбу недійсним. Припинення і розірвання шлюбу. QR-код.....	277

Тема 41. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей	278
§ 41.1. Права та обов'язки батьків і дітей. QR-код.....	278
§ 41.2. Позбавлення батьківських прав: підстави та правові наслідки.....	280
Тема 42. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування	284
§ 42.1. Усиновлення. QR-код.....	284
§ 42.2. Опіка та піклування. QR-код.....	285
§ 42.3. Патронат над дітьми. Прийомна сім'я. Дитячий будинок сімейного типу.....	286
<i>Практичне заняття 9. Шлюб неповнолітніх. QR-код</i>	<i>287</i>
<i>Практичне заняття 10. Судовий захист прав подружжя. QR-код</i>	<i>287</i>
<i>Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести. QR-код</i>	<i>287</i>

Розділ 9. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 43. Загальна характеристика земельного права	290
§ 43.1. Земельне право і принципи земельного законодавства.....	290
Тема 44. Право власності на землю	294
§ 44.1. Земельна ділянка та право власності на неї.....	294
§ 44.2. Добросусідство. Користування чужою ділянкою. QR-код.....	297
§ 44.3. Користування землею. QR-код.....	300
Тема 45. Набуття та реалізація права на землю. Захист власності на землю	301
§ 45.1. Набуття та реалізація права на землю.....	301
§ 45.2. Припинення права власності на землю.....	304
<i>Практичне заняття 11. Відповідальність за порушення земельного законодавства. QR-код</i>	<i>307</i>
<i>Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей. Тести. QR-код</i>	<i>308</i>
Предметний покажчик	309
Додаткові підручники, посібники та довідкова література	311

Передмова

Шановні учні та учениці!

В 11 класі ви продовжуєте вивчати профільний предмет «Правознавство», програма якого складається з трьох змістовно-тематичних блоків — «Основи теорії держави і права» (вивчався в курсі 10 класу), «Основи публічного права України» (у 10 класі вивчався лише 1 розділ цього блоку — «Конституційне право України»), «Основи приватного права України». Програмовий матеріал 11 класу передбачає опанування загальнотеоретичних основ адміністративного, фінансового, кримінального права та кримінального процесу України як галузей публічного права, а також таких галузей приватного права, як цивільне, господарське, трудове, сімейне, земельне право. Це відображено у структурі підручника: дев'ять розділів підручника містять 45 тем, передбачених програмою «ПРАВОЗНАВСТВО. 10–11 класи. Програма для закладів загальної середньої освіти (профільний рівень)», затвердженою МОН України у 2017 році, а також матеріали для 11 практичних занять, згідно з програмою курсу. Наприкінці кожного розділу пропонуємо завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей, які можна використати як на початку роботи над темами розділу, так і для підготовки і проведення уроків узагальнення до розділів.

Опанувавши програмовий матеріал курсу, ви зможете орієнтуватись у системі національного законодавства, вміти використовувати положення нормативно-правових актів, пояснювати зміст юридичного документа та шляхи його застосування, а також пояснювати, аналізувати та розв'язувати життєві ситуації з використанням правових знань. Та найголовніше — навчитесь реалізовувати свої права та захищати їх, допомагати іншим людям у захисті їхніх прав, оцінювати та регулювати власну поведінку у різних сферах відповідно до норм права.

Тож пропонуємо вам не лише теоретичний матеріал, а й багато цікавих практичних завдань, що сприятимуть виробленню потрібних умінь і навичок та отриманню нових знань.

Авторський колектив

Побудова підручника

Підручник структурований за розділами, темами та параграфами. Початок кожного розділу виділено *шмуцтитилом* — сторінкою-заставкою, на якій, окрім назви розділу й державних вимог до знань та вмінь учнів, є символічне зображення, що слугує основою для переліку термінів і понять, якими ви оперуватимете після вивчення теми.

Об'єднує теми курсу система рубрик і завдань для роботи у класі чи вдома. Спосіб виконання цих завдань (колективно класом, у парах, групах чи індивідуально), а також форму виконання (усно чи письмово) визначає

Передмова

вчитель. Спеціальні завдання, пов'язані з ілюстративним матеріалом, зацікавлять учнів, які люблять сприймати нове через образи, символи та асоціації.

ТЕМА — структурна частина розділу, яка логічно об'єднує певну частину змісту навчального матеріалу розділу, визначена програмою. Може вивчатися впродовж кількох уроків.

NON SCHOLAE, SED VITAE DISCIMUS — *Не для школи, для життя вчимося* — цей вислів давньоримського філософа Сенеки щоразу на початку вивчення нової теми наголошує, що отримані знання та вміння знадобляться вам у майбутньому.

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• Це базові терміни, зазначені в очікуваних результатах навчально-пізнавальної діяльності учнів. • Ви повинні розуміти їх суть, знати їхні ознаки та властивості, структурні елементи, вміти застосовувати в усному та письмовому мовленні.

Епіграф, крилатий вислів, прислів'я чи цитата, які слугують ключем до «відкриття» нової теми.

Допомагає пов'язати новий навчальний матеріал із тими знаннями, що у вас уже є, та підготуватися до осмислення нової інформації.

Параграф — структурна частина теми, що містить певну кількість інформації, передбаченої вимогами програми, і розкриває кілька питань теми.

Тим, хто бажає йти в ногу з вимогами часу (так звані «п'ять К»: командна робота, комунікування, критичне мислення, креативність, компетентність), пропонуємо рубрику «Виконайте в команді», завдання якої передбачають умовно-графічну візуалізацію навчального матеріалу, перетворення та зіставлення інформації, використання додаткових джерел інформації та роботу з ними.

Виконайте в команді

Вчіться комунікувати та працювати в команді. Мисліть критично, дійте креативно. Визначайте проблему та шляхи її розв'язання; формуйте ключові компетентності. Учтіться співпрацювати з іншими, розв'язувати проблеми, знаходити компроміс.

Робота з підручником сприятиме розвитку поняттєвого апарату, індивідуалізації навчання через застосування прийомів самостійної роботи, розвиток й удосконалення предметних умінь, необхідних у майбутній професійній діяльності в правничій сфері.

Для візуальної зручності і полегшення орієнтування в підручнику всі потрібні для опрацювання витяги з нормативно-правових актів виділено зеленим фоном (умовно: «закон — на зеленому»), а жовтим фоном виділено

Передмова

завдання для практичної діяльності — застосування отриманих знань, аналізу правових ситуацій. Блакитним фоном виділено завдання для закріплення знань з теми, а також завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей, які завершують кожен розділ. Радимо ознайомитися з ними на початку вивчення розділу та виконувати у процесі засвоєння окремих тем курсу.

Мовою нормативно-правового акту

Ознайомтеся з положеннями нормативно-правового акту.

Дізнайтеся, які приписи встановлено правотворчими суб'єктами для врегулювання тієї чи іншої ситуації. За потреби зверніться до запропонованого інтернет-ресурсу.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Виконайте завдання, запропоновані в цій рубриці, щоб застосувати знання з теми, поглибити засвоєння інформації та сформувати вміння і навички.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Fiat justitia! — *Хай здійсниться правосуддя!* — такими словами в Давньому Римі завершували розгляд судової справи, зачитуючи остаточне рішення суду. Використовуючи набуті в процесі вивчення основ правознавства знання, **розв'яжіть правову ситуацію**, запроповану в цій рубриці, та завершіть свою відповідь словами «Fiat justitia!». Обговоріть результат.

Для закріплення теми

Завдання для узагальнення та повторення найважливіших понять та проблем теми, яку вивчали впродовж кількох уроків. Відповідають очікуваним результатам навчально-пізнавальної діяльності учнів, передбаченим програмою профільного курсу.

Ви можете ознайомитися з нормативно-правовими актами у їхній найновішій редакції за гіперпосиланнями (наприклад, Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), який набув чинності 21 лютого 2019 року: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-viii>).

Наприкінці підручника вміщено предметний покажчик, список додаткової навчальної літератури. Тести до розділів, матеріали для практичних занять та додаткову інформацію з тем ви можете отримати, скориставшись посиланнями та QR-кодами.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- **називає:** джерела адміністративного права; суб'єктів адміністративних правовідносин; заходи адміністративного примусу; ознаки адміністративного правопорушення (проступку); види адміністративних стягнень; учасників та етапи адміністративного судочинства; види адміністративних проваджень; стадії адміністративного процесу;
- **застосовує поняття та терміни:** адміністративні правовідносини; адміністративне право, публічна адміністрація; державна служба, служба в органах місцевого самоврядування; адміністративне правопорушення (проступок); адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення; адміністративне провадження; адміністративне судочинство; адміністративний суд; звернення громадян і електронна петиція;
- **описує:** предмет і метод правового регулювання галузі; провадження у справах за пропозиціями, заявами та скаргами громадян;
- **визначає:** співвідношення переконання й примусу в адміністративному праві. зміст права громадян на проходження державної служби;
- **оцінює:** позитивні можливості адміністративного права в управлінських правовідносинах. значення права громадян на участь в державному управлінні;
- **характеризує:** права і обов'язки державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування; види адміністративних правопорушень (проступків); стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки); етапи адміністративного судочинства;
- **застосовує:** знання з теми для аналізу правових ситуацій

ТЕМА 1. Загальна характеристика адміністративного права України

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- адміністративні правовідносини; • адміністративне право, • публічна адміністрація; • джерела адміністративного права; • суб'єкти адміністративних правовідносин; • заходи адміністративного примусу; • предмет і метод правового регулювання галузі; • співвідношення переконання й примусу в адміністративному праві; • позитивні можливості адміністративного права в управлінських правовідносинах.

«Бережи порядок, і порядок збереже тебе».
Латинський вислів

§ 1.1. Адміністративне право та адміністративні правовідносини

1.1.1. Поняття адміністративного права

Розпочинаючи вивчення адміністративного права, звернемося до значення терміна «адміністрація», яке походить від латинського *administratio*, що в дослівному перекладі означає «управління». В юридичній літературі є чимало визначень поняття «адміністративне право». Доцільним, на наш погляд, є таке:

Адміністративне право — це окрема провідна галузь у правовій системі України, що врегульовує суспільні відносини у сфері державного управління.

Щоденно наша поведінка у транспорті, громадських місцях, закладах визначається багатьма правилами. Це правила внутрішнього розпорядку, пожежної безпеки, дорожнього руху, норми водокористування, санітарно-гігієнічні та інші. Вони є сферою впливу адміністративних установлень, звідси **предметом** адміністративного права є суспільні відносини, що виникають, здійснюються і припиняються у сфері державного управління.

Основні органи державного управління

- Президент України
- Кабінет міністрів України
- Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим
- Місцеві державні адміністрації
- Виконавчі органи місцевого самоврядування

Розділ 1. Адміністративне право України

Варто зауважити, що не всі суспільні відносини у сфері державного управління та діяльності його органів регульовані нормами адміністративного права. Їх класифікують залежно від особливостей його учасників:

- між різними органами виконавчої влади по вертикалі, тобто коли один із них організаційно підпорядкований іншому (наприклад, МВС України та його структурні підрозділи);
- між непідпорядкованими один одному органами виконавчої влади (наприклад, між окремими міністерствами чи УМВС України різних областей);
- між територіальними органами виконавчої влади та установами, підприємствами, організаціями, що є в їх підпорядкуванні;
- між органами виконавчої влади держави та громадськими об'єднаннями;
- між органами виконавчої влади держави і громадянами.

Адміністративне право

Предмет адміністративного права — суспільні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в сфері державного управління:

- у ході організації виконавчо-розпорядчих органів
- у процесі їх управлінської діяльності
- під час здійснення організаційної діяльності керівниками державних та місцевих органів
- у ході організації місцевої влади
- під час діяльності громадських організацій

Методи адміністративного права — засоби та способи, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на предмет адміністративного права
засоби: адміністративно-правовий примус, зобов'язання (приписи), заборони, дозволи

способи:

- авторитарний (нерівність сторін адміністративних правовідносин - владний суб'єкт управління та підвладний об'єкт управління)
- субординаційний (надання суб'єктом управління згоди на дії об'єкта управління)
- координарний
- реординаційний способи впливу

Особливості відносин, що є предметом адміністративного права:

- виникають у результаті державної владно-управлінської діяльності
- суб'єктом таких відносин є орган публічної адміністрації
- їх виникнення, припинення, зміна є результатом свідомої, вольової, цілеспрямованої діяльності

В адміністративному праві основним є *імперативний метод* правового регулювання, що реалізується шляхом використання:

- *приписів*, тобто вказівки щодо обов'язкового вчинення певних дій;
- *дозволів*, тобто надання можливості вибору поведінки учасникам відносин у межах умов, передбачених адміністративно-правовими нормами;
- *заборон*, тобто покладення юридичного обов'язку утримуватися від учинення певних дій.

1.1.2. Джерела адміністративного права

Джерелами адміністративного права є ухвалені уповноваженими органами акти правотворчості, що складаються з адміністративно-правових норм або містять хоча б одну з таких норм. Провідну роль у системі джерел адміністративного права відіграють Конституція та закони України, оскільки, маючи вищу юридичну силу, вони є базою для появи нових джерел зазначеної галузі права. Також до джерел адміністративного права можуть бути віднесені рішення Конституційного Суду України. Окремі адміністративно-правові норми можуть тлумачитися або визнаватися ним такими, що не відповідають Конституції України (фактично скасовуватися).

Джерела адміністративного права можуть мати загальний, галузевий, місцевий або внутрішньо-суб'єктивний характер.

ДЖЕРЕЛА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
Конституція України
Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП)
Кодекс адміністративного судочинства України (КАСУ)
Земельний кодекс України
Митний кодекс України
Закони України
Нормативно-правові акти Верховної Ради
Укази і нормативні розпорядження Президента України
Постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України
Міжнародні договори та угоди
Акти центральних органів виконавчої влади України
Акти місцевих державних адміністрацій
Рішення рад та їх виконавчих органів

1.1.3. Адміністративні правовідносини

У процесі реалізації функцій держави, її органів і посадових осіб виникають органічні зв'язки між учасниками, що потребують правового регулювання за допомогою адміністративно-правових норм, які перетворюють їх на адміністративні правовідносини.

Адміністративні правовідносини — це суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління та урегульовані нормами адміністративного права.

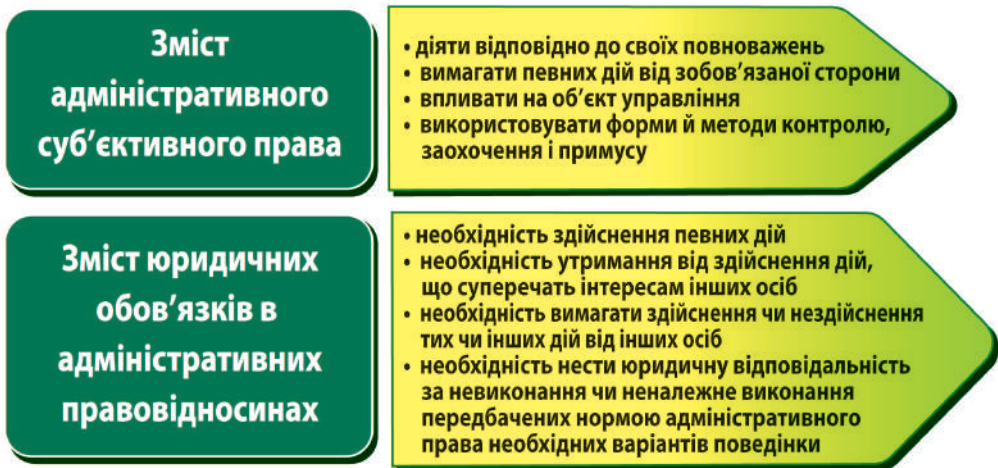
Складниками адміністративно-правових відносин є: суб'єкти, об'єкти та зміст. **Суб'єктами** адміністративних правовідносин виступають державні органи (насамперед Верховна Рада України, Президент України, органи виконавчої влади), органи місцевого самоврядування, а також юридичні особи, наділені повноваженнями у сфері державного управління. **Об'єктом** виступає управлінська діяльність у сфері державного управління.

Розділ 1. Адміністративне право України

Зміст адміністративних правовідносин має двоїсту природу, тобто є одночасно юридичним і фактичним. *Юридичний зміст* виражається в суб'єктивних правах і обов'язках учасників адміністративних правовідносин. *Фактичний зміст* полягає в поведінці суб'єктів правовідносин та їх діяльності.

1.1.4. Суб'єкти адміністративних правовідносин

Суб'єктами (учасниками) адміністративних правовідносин можуть бути будь-які фізичні та юридичні особи. Найхарактернішим видом суб'єктів адміністративних правовідносин є виконавчі органи державної влади, їх посадові особи, державні службовці, що становлять державну адміністрацію. Зазначимо, що права і обов'язки суб'єктів адміністративних правовідносин мають взаємний характер.

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Усі суб'єкти адміністративних правовідносин наділені *адміністративною правоздатністю* та *дієздатністю*.

Адміністративна правоздатність — це здатність суб'єкта мати права й обов'язки у сфері державного управління. Правоздатність з'являється з моменту виникнення суб'єкта (народження, створення та державної реєстрації), припиняється — з моменту зникнення суб'єкта (з моменту ліквідації — щодо юридичної особи або смерті — щодо фізичної особи).

Адміністративна дієздатність — це здатність суб'єкта самостійно реалізовувати надані йому права і виконувати покладені на нього обов'язки у сфері державного управління. Складовою дієздатності є адміністративна деліктоздатність, тобто здатність суб'єкта за порушення адміністративно-правових норм нести юридичну відповідальність.

У фізичних осіб адміністративна дієздатність настає з досягненням певного віку. До прикладу, з 7 років діти мають право давати згоду на зміну прізвища, з 6 років — вступати в дитячі громадські організації, з 14 років — бути їх засновниками, а з 16 років настає адміністративна відповідальність тощо. Повна дієздатність особи настає з 18 років. Разом з тим, державою передбачено повне або часткове обмеження адміністративної дієздатності у разі душевної хвороби, інвалідності, судимості тощо.

Для юридичних осіб (підприємства, установи, організації) адміністративні правоздатність і дієздатність настають одночасно — з часу їх створення.

Виконайте в команді

Наведіть по кілька прикладів джерел адміністративного права таких видів: закон, кодекс, указ, постанова, розпорядження, наказ, інструкція.

Скористайтеся додатковими джерелами інформації та власним життєвим досвідом.

Розділ 1. Адміністративне право України

Практичне завдання 1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте, які відносини регулюються нормами адміністративного права:

- 1) відносини, що виникають у процесі встановлення місцевих податків і зборів;
- 2) відносини, що виникають у разі вчинення дисциплінарного проступку;
- 3) відносини, що виникають у процесі управління трудовою діяльністю;
- 4) відносини, що виникають у процесі формування депутатських фракцій;
- 5) відносини, що виникають під час здійснення реєстрації нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади;
- 6) відносини, що виникають у разі заміщення вакантної посади державного службовця;
- 7) відносини, що виникають при тимчасовому переведенні працівника;
- 8) відносини, що виникають під час здійснення ремонтних робіт у приміщенні райдержадміністрації;
- 9) відносини, що виникають у разі здійснення державної реєстрації прав на нерухомість;
- 10) відносини, що виникають у випадку подання заяви про реєстрацію шлюбу.

Практичне завдання 2

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій:

Правова ситуація 1. У березні 2011 року міська рада міста Сонячне ухвалила Правила утримання і поводження з тваринами у м. Сонячне, за якими з 1 вересня 2017 року впроваджувалась обов'язкова реєстрація домашніх собак, а також котів — за бажанням власників. На зареєстрованій тварині має бути одягнений жетон, отриманий під час реєстрації. Перевірити, чи зареєстрована тварина, можуть представники поліції або муніципальної дружини міста. Передбачалася кампанія щодо інформування населення про процедуру реєстрації, 4 місяці відводилося на власне реєстрацію домашніх тварин, а з січня 2018 року розпочався процес перевірок факту реєстрації тварин. Згідно зі Ст.154 КУпАП за невиконання вимоги щодо обов'язкової реєстрації собак на власників тварини можуть бути накладені штрафні санкції.

1.1. У лютому 2018 року мешканка м. Сонячне Кропив'яна Л. О. звернулася в комунальне підприємство за місцем проживання зі скаргою про те, що її сусіди Петриченки недавно купили kota й утримують його без реєстрації. У ході перевірки ситуації було встановлено, що Петриченки утримують також собаку Лорда, якого купили ще у 2015 році, а зареєстрували 20 вересня 2017 року. *Дайте правову оцінку ситуації, послідовно відповівши на запитання:* а) Чи могли працівники комунального підприємства не перевіряти обставини, викладені у скарзі Кропив'яної Л. О.? б) Чи будуть Петриченки сплачувати кошти за утримання собаки у період від 2015 року по вересень 2017 року? в) Чи будуть Петриченки сплачувати штраф? *Скористайтеся положеннями Ст.8 КУпАП «Чинність закону про відповідальність за адміністративні правопорушення».*

1.2. Мешканець м. Сонячне Кобрій Р. В., 2004 року народження, у лютому 2017 привіз із дачі від сусідів безпородне цуценя — Тузика і утримував його вдома, у міській квартирі. Про обов'язковість реєстрації домашніх тварин йому було невідомо. Навесні 2018, під час візиту до ветеринара, він дізнався про Правила утримання і поводження з тваринами. Однак сусідка Кропив'яна Л. О. роз'яснила, що тварин, куплених після 1 січня 2018 року, можна не реєструвати. *Дайте правову оцінку ситуації. Чи зможе Кобрій Р. В. самостійно зареєструвати собаку?*

Правова ситуація 2. Верховна Рада України ухвалила 9 листопада 2017 року Закон України «Про житлово-комунальні послуги», яким дозволила власникам квартир у багатоквартирних будинках за певних умов від'єднатися від мереж централізованого опалення та постачання

гарячої води. У вересні 2018 року ВРУ внесла зміни до цього закону, відповідно до яких Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України видало Наказ № 239 (zareєстрований у Міністерстві юстиції України 18 жовтня 2018 р. за № 1172/32624) «Про затвердження Порядку розгляду органами місцевого самоврядування розрахунків тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання, а також розрахунків тарифів на комунальні послуги, поданих для їх встановлення». Новий «Порядок...» визначає процедуру розгляду органами місцевого самоврядування розрахунків тарифів на теплову енергію, її виробництво, транспортування та постачання, розрахунків тарифів на комунальні послуги, транспортування теплової енергії магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії, централізованого водопостачання та водовідведення. Набуття чинності цього «Порядку..» і змін до закону мало відбутись одночасно, 01.05.2019.

2.1. Мешканець м. Сонячне Карасюк М. П. у червні 2017 року здійснив у своїй квартирі перепланування і самовільно відключив її від централізованого парового опалення та постачання гарячої води. У жовтні це перепланування було виявлено, а місцеве комунальне підприємство 20 листопада нарахувало Карасюку М. П. штраф за незаконне відключення від тепломереж. *Дайте правову оцінку ситуації. Скористайтесь положеннями Ст. 8 КУпАП «Чинність закону про відповідальність за адміністративні правопорушення».*

2.2. Недільний І. В. вчасно оплачував комунальні послуги і стежив за тарифами на опалення та водопостачання. У лютому 2019 року Недільний І. В. виявив, що сума рахунку за надання централізованого опалення і гарячої води значно відрізняється від аналогічних сум за листопад і грудень, хоча за показами лічильників кількість спожитих теплоносіїв була приблизно однаковою. Як виявилось, нарахування оплати за спожиті у січні послуги було проведено згідно з новими розрахунками, передбаченими ухваленими у листопаді 2018 року змінами до Закону України «Про житлово-комунальні послуги», а також було здійснено дорухування оплати за листопад і грудень як заборгованих. *Дайте правову оцінку ситуації.*

§ 1.2. Публічна адміністрація. Переконавання і примус в адміністративному праві

1.2.1. Публічна адміністрація

Під поняттям **«публічна адміністрація»** (англ. public administration) треба розуміти *систему органів державної виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування, а також підприємства, установи, організації та інші суб'єкти, наділені адміністративно-управлінськими функціями, які діють з метою забезпечення як інтересів держави, так й інтересів суспільства загалом, а також сукупність цих адміністративно-управлінських дій та заходів, установлених законом.*

Публічна адміністрація діє відповідно до таких принципів:

- **верховенства права** як пріоритету прав і свобод людини та громадянина, гуманізму та справедливості в діяльності публічної адміністрації;
- **законності**, тобто діяльності публічної адміністрації відповідно до повноважень і в порядку, визначеному законом;
- **відкритості** — надання публічної інформації на вимогу громадян;

Розділ 1. Адміністративне право України

- **ефективності** — обов'язок публічної адміністрації забезпечувати досягнення необхідних результатів у вирішенні поставлених завдань за оптимального використання публічних ресурсів;
- **підконтрольності**, тобто обов'язковий внутрішній та зовнішній контроль за діяльністю публічної адміністрації.

УПРАВЛІНСЬКА СИСТЕМА

Зауважимо, що процес становлення публічної адміністрації в Україні не є завершеним. Він пов'язаний із процесом реформ, зміною законодавства для створення ефективної системи управління.

1.2.2. Співвідношення переконання й примусу в адміністративному праві

Особливими методами правового впливу в розбудові правової демократичної держави є переконання і примус. **Адміністративне переконання** — це активний систематичний вплив уповноважених державних органів на свідомість і поведінку суб'єктів адміністративних правовідносин з метою формування у громадян розуміння необхідності чіткого дотримання правових норм. До форм адміністративного переконання можна віднести: обмін досвідом практичної діяльності, проведення нарад і семінарів, роз'яснення рішення державних органів.

Адміністративний примус з боку компетентних державних органів є крайнім заходом і застосовується лише тоді, коли неефективними виявилися інші методи.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/itDCSS>
або QR-кодом

Адміністративний примус — це особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права засоби впливу уповноважених державних органів на свідомість і поведінку суб'єктів адміністративних правовідносин у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів у разі вчинення цими особами протиправних діянь. Адміністративний примус застосовується широким колом органів державного управління (Національна поліція, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба тощо).

Мовою нормативно-правового акту

КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

(1984, редакція від 07.02.2019, витяг)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10>

Стаття 263. Строки адміністративного затримання

Адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може тривати не більш як **три години**.

Осіб, які незаконно перетнули або зробили спробу незаконно перетнути державний кордон України, порушили порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України або до району проведення антитерористичної операції чи виїзду з них, порушили прикордонний режим, режим у пунктах пропуску через державний кордон України або режимні правила у контрольних пунктах в'їзду-виїзду, правила використання об'єктів тваринного світу в межах прикордонної смуги та контрольованого прикордонного району, у територіальному морі, внутрішніх водах та виключній (морській) економічній зоні України, вчинили злісну непокору законному розпорядженню або вимозі військовослужбовця чи працівника Державної прикордонної служби України або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також іноземців та осіб без громадянства, які не виконали рішення про заборону в'їзду в Україну, порушили правила перебування в Україні або транзитного проїзду через територію України, **може бути затримано на строк до трьох годин** для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення — **до трьох діб**.

Осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, може бути затримано на строк **до трьох годин** для складення протоколу, а в необхідних випадках для встановлення особи, проведення медичного огляду, з'ясування обставин придбання вилучених наркотичних засобів і психотропних речовин та їх дослідження — **до трьох діб** з повідомленням про це письмово прокурора протягом двадцяти чотирьох годин з моменту затримання.

1.2.3. Заходи адміністративного примусу

В юридичній літературі заходи адміністративного примусу умовно поділяють на три групи:

- **адміністративно-попереджувальні** — примусове зупинення протиправної дії, що має ознаки адміністративного проступку (перевірка документів, особистий огляд і огляд речей, заборона експлуатації транспортних засобів, технічний стан яких загрожує безпеці руху тощо). Здійснення профілактичних заходів передбачено статтею 6 КУпАП України.

Розділ 1. Адміністративне право України

- **заходи адміністративного припинення** — заходи, спрямовані на припинення відповідної ситуації (поведінки), встановлення особи порушника, з'ясування всіх обставин справи (адміністративне затримання, направлення на примусове медичне обстеження).
- **адміністративні стягнення** — примусові заходи, що застосовуються уповноваженими органами до осіб, які скоїли проступок (попередження, штраф, адміністративний арешт).

Практичне завдання 1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. У разі оголошення надзвичайного стану у зв'язку із ситуаціями техногенного характеру державні органи можуть уживати таких заходів:

- тимчасово або безповоротно евакуювати людей із місць, небезпечних для проживання;
- встановлювати карантин та проводити інші обов'язкові санітарні та протиепідемічні заходи;
- запроваджувати особливий порядок розподілу продуктів харчування і предметів першої необхідності;
- усувати від роботи на період НС, в разі неналежного виконання їхніх обов'язків, керівників державних підприємств, установ та організацій.

До яких видів адміністративно-правового примусу належать ці заходи?

Практичне завдання 2

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Ст. 1. Закону України «Про адміністративні послуги» встановлює такі визначення термінів:

1) **адміністративна послуга** — результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону;

2) **суб'єкт звернення** — фізична особа, юридична особа, яка звертається за отриманням адміністративних послуг;

3) **суб'єкт надання адміністративної послуги** — орган виконавчої влади, інший державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги.

Ознайомтеся зі змістом Ст. 9 «Порядок надання адміністративних послуг» та Ст. 10 «Строки надання адміністративних послуг» і складіть «Перелік порад для суб'єктів звернення» для реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг. Зверніть увагу на оплатність чи безоплатність певних видів адміністративних послуг, яка визначена у Ст. 11 цього закону.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>

Виконайте в команді

Зайдіть на сайт Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП) м. Києва.

<http://ac.dozvil-kiev.gov.ua/OneStopShops/Details/ababc65b-0d0b-4ba9-bbda-8ad86a601f5a>

1. Зайдіть у меню «Реєстр послуг» та ознайомтеся вибірково (розподіліть у групі) із переліком послуг за певними категоріями.
2. Зайдіть у меню «Центри послуг», оберіть певний район міста, визначте суб'єктів надання

адміністративних послуг у цьому районі та ознайомтеся з переліком нормативних актів, якими вони керуються у своїй роботі.

3. Ознайомтеся вибірково (розподіліть у групі) з переліком послуг, які вони надають.
4. Ознайомтеся із сайтом ЦНАПу вашого району. Визначте, чи надає він «послугу при народженні дитини» (одночасна реєстрація народження дитини, її місця проживання та оформлення документів для призначення соціальної допомоги безпосередньо у закладах охорони здоров'я, де народжена дитина).

Для закріплення теми 1:

1. Назвіть джерела адміністративного права.
2. Визначте співвідношення переконання і примусу в адміністративному праві.
3. Опишіть предмет і метод правового регулювання галузі адміністративного права.
4. Зіставте ролі суб'єктів та об'єктів публічного адміністрування у цьому процесі.
5. Оцініть позитивні можливості адміністративного права в управлінських відносинах.
6. Схарактеризуйте заходи адміністративного примусу.
7. Наведіть приклади суб'єктів адміністративних правовідносин.

ТЕМА 2. Публічна служба

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- державна служба, • служба в органах місцевого самоврядування;
- зміст права громадян на проходження державної служби; • права і обов'язки державних службовців, • права і обов'язки службовців в органах місцевого самоврядування; • значення права громадян на участь у державному управлінні.

**«Пообіцяв — виконуй!
Краще не обіцяти, ніж обіцяти й не виконувати».**
Соломон, цар Давнього Ізраїлю

§ 2.1. Публічна та державна служба

2.1.1. Поняття та види публічної служби

Донедавна поняття *«публічна служба»* в українському законодавстві взагалі не застосовувалося. Вперше цей термін у сучасній Україні на законодавчому рівні окреслено в Кодексі адміністративного судочинства.

Мовою нормативно-правового акту

КОДЕКС АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

(2005, редакція від 04.11.2018, витяг) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

Стаття 4. Визначення термінів

- 17) **Публічна служба** — діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування.

Розділ 1. Адміністративне право України

Таке визначення доволі широке, тому є потреба розмежування **політичних** та **адміністративних** (службових, чиновницьких) посад в органах виконавчої влади та в органах місцевого самоврядування.

Указом Президента України «Про чергові заходи щодо подальшого здійснення адміністративної реформи» встановлено: посади Прем'єр-міністра України, Першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів, міністрів за характером повноважень, порядком призначення на посади та звільнення з посад належать до політичних і не відносяться до категорій посад державних службовців, визначених Законом України «Про державну службу».

Виокремимо ознаки, що дозволяють провести відмежування посад державних політичних діячів від посад державних службовців. Так, для політичних посад здебільшого головним фактором у разі призначення чи обрання на посаду є висування або підтримка особи впливовими політичними групами. Для претендентів на політичні посади є не обов'язковим наявність певної освіти чи досвіду роботи у певній галузі, не передбачається проходження конкурсу на перевірку професійних якостей тощо. Державні службовці, навпаки, мають бути політично нейтральними до легітимного керівництва держави.

Двома основними видами публічної служби є служба в органах державної влади (державна служба) та служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба).

2.1.2. Поняття державної служби

Реалізація громадянами України права на державну службу регламентує Закон України «Про державну службу». Він визначає загальні засади діяльності, а також статус державних службовців, які працюють у державних органах та їх апараті.

Мовою нормативно-правового акту

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ»

(2015, редакція від 19.12.2018, витяг) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

Стаття 1. Державна служба та державний службовець

1. **Державна служба** — це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави.
2. **Державний службовець** — це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) (далі — державний орган), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби.

Державна політика у сфері державної служби визначається Верховною Радою України. Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби, забезпечує функціональне управління державною службою в державних органах, є *Національне агентство України з питань державної служби*. Воно створено відповідно до Указу Президента України № 769 від 18 липня 2011 року шляхом реорганізації Головного управління державної служби України, яке діяло з 1994 року. Державна служба здійснюється з дотриманням основних принципів, зазначених у Ст. 4 Закону України «Про державну службу». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/cpgHLO>
або QR-кодом

Залежно від порядку призначення, характеру та обсягу повноважень і необхідних для їх виконання кваліфікації та професійної компетентності державних службовців законом встановлено **три** категорії посад державної служби та **дев'ять** рангів державних службовців.

Відповідно до Статті 19 Закону України «Про державну службу», право на державну службу мають повнолітні громадяни України, які вільно володіють державною мовою та яким присвоєно ступінь вищої освіти не нижче магістра (для посад категорій «А» і «Б») та бакалавра, молодшого бакалавра (для посад категорій «В»).

Розділ 1. Адміністративне право України

Виконайте в команді

1. Зайдіть на сайт **Національного агентства України з питань державної служби** в меню «Доступ до публічної інформації» та оберіть підпункт «Найбільш запитувана інформація». <https://nads.gov.ua/article/pro-nads>
2. Віднайдіть там **роз'яснення** стосовно атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою та **перелік** уповноважених вищих навчальних закладів, що проводять атестацію осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою.
3. Віднайдіть там само **перелік** закладів вищої освіти, які мають право на здійснення освітньої діяльності з підготовки магістрів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування» галузі знань «Публічне управління та адміністрування». **Визначте** прийнятні для себе заклади, у яких можна стати фахівцем цієї справи. Чи буде для вас визначальним у виборі критерій територіальної близькості?

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть тези відповіді на запитання «Чи є тотожними право громадян на участь у державному управлінні та право громадян на проходження державної служби?»

§ 2.2. Державна та муніципальна служба

2.2.1. Права та обов'язки державних службовців

Державний службовець не має права демонструвати свої політичні погляди та вчиняти інші дії або бездіяльність, що у будь-який спосіб можуть засвідчити його особливе ставлення до політичних партій і негативно вплинути на імідж державного органу та довіру до влади або становити загрозу для конституційного ладу, територіальної цілісності і національної безпеки, для здоров'я та прав і свобод інших людей.

Державний службовець може притягатися до дисциплінарної відповідальності. Згідно зі Статтею 65 Закону України «Про державну службу» підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним **дисциплінарного проступку**, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, установлених нормативно-

правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення.

До державних службовців застосовується один із таких видів **дисциплінарного стягнення**: зауваження, догана, попередження про неповну службу відповідність, звільнення з посади державної служби.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Основні службові права та обов'язки державних службовців				
	Загальні	Політичні	Соціально-майнові	Немайнові
Права				
Обов'язки				

Ознайомтеся з витягами із Закону України «Про державну службу» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (статті 7, 8, 10) і заповніть таблицю:

2.2.2. Основні засади проходження служби в органах місцевого самоврядування

Для ефективного регулювання і управління публічними справами в інтересах громади та з урахуванням їх потреб, розв'язанні місцевих проблем управління, зв'язку з органами місцевої влади виникає необхідність служби в органах місцевого самоврядування. Основні засади її проходження закладені в Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування». У Ст. 1 цього закону зазначено, що **служба в органах місцевого самоврядування — це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.**

Посадовою особою місцевого самоврядування є особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету. Не є посадовими особами місцевого самоврядування технічні працівники та обслуговуючий персонал органів місцевого самоврядування.

На посаду в органах місцевого самоврядування можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту і професійну підготовку, володіють державною мовою та регіональними мовами в обсягах, достатніх для виконання службових обов'язків.

Розділ 1. Адміністративне право України

Посадами в органах місцевого самоврядування є:

виборні посади, на які осіб вибирають на місцевих виборах

виборні посади, на які осіб обирають або затверджують відповідно радою

посади, на які осіб призначає сільський, селищний, міський голова, голова районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14> регулюється порядок прийняття на службу в органи місцевого самоврядування, наводиться класифікація категорій посад в органах місцевого самоврядування (всього визначено сім категорій), встановлюються відповідні ранги посадових осіб (п'ятнадцять), формування кадрового резерву, порядок проведення атестації посадових осіб місцевого самоврядування (здійснюється один раз на чотири роки), підстави припинення служби в органах місцевого самоврядування. Граничний вік перебування на службі в органах місцевого самоврядування — 65 років. Ці обмеження не поширюються на посадових осіб місцевого самоврядування, яких обирають на виборні посади.

Скористайтесь посиланням: <https://is.gd/cpgHLO> або QR-кодом

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Правова ситуація 1. Службовці районної державної адміністрації Микитюк Д. і Саух Г. були присутні на мітингу політичної партії. Наступного дня за наказом голови райдержадміністрації службовці Микитюк Д. і Саух Г. були звільнені з посад.

1. Використовуючи чинний Закон України «Про державну службу», проаналізуйте ситуацію і дайте правову оцінку дій службовців Микитюк Д. і Сауха Г. та голови райдержадміністрації. 2. Чи змінилася б ситуація, якби Микитюк Д. і Саух Г. були організаторами проведення мітингу?

Виконайте в команді

- Зайдіть на сайт **Національного агентства України з питань державної служби** в меню «Роз'яснення» та оберіть підпункт «Роз'яснення щодо застосування законодавства з питань служби в органах місцевого самоврядування». <https://nads.gov.ua/article/pro-nads>
- Віднайдіть там роз'яснення щодо дострокового припинення повноважень сільського, селищного, міського голови за корупційне правопорушення або порушення, пов'язане з корупцією. Визначте, у яких випадках можуть бути достроково припинені повноваження виборних осіб органів місцевого самоврядування.

Для закріплення теми 2:

1. Назвіть основні засади проходження служби в органах місцевого самоврядування.
2. Визначте зміст права громадян на проходження державної служби.
3. Опишіть права і обов'язки службовців в органах місцевого самоврядування.
4. Порівняйте державну службу і службу в органах місцевого самоврядування.
5. Оцініть значення права громадян на участь у державному управлінні.
6. Схарактеризуйте права і обов'язки державних службовців.
7. Наведіть приклади посад в органах місцевого самоврядування.

ТЕМА 3. Адміністративне правопорушення

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- адміністративне правопорушення (проступок);
- ознаки адміністративного правопорушення (проступку);
- види адміністративних правопорушень (проступків);
- склад адміністративного правопорушення (проступку).

«Ми самі визначаємо напрямок вітру. Немає нічого важливішого, ніж взяти відповідальність за ще не здійснені кроки».

Ельчин Сафарлі, азербайджанський письменник

§ 3.1. Адміністративне правопорушення: поняття, ознаки, види, склад

3.1.1. Поняття, ознаки адміністративного правопорушення (проступку)

Відповідно до Ст. 9 КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визначена *протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність*.

Адміністративному правопорушенню властиві ознаки, що слугують підставою для адміністративної відповідальності:

- **протиправність** — *тобто поведінка, що посягає на загальнообов'язкові встановлені тим чи іншим нормативним актом правила;*

- **шкідливість** — *таке діяння завдає або створює загрозу заподіяння певної шкоди інтересам громадян, суспільства, держави (цю ознаку часто ототожнюють з антигромадською спрямованістю або суспільною небезпекою);*

- **винність** — *це ставлення особи, яка здійснила умисно чи необережно адміністративний проступок, до своєї поведінки та її наслідків. Умисним такий проступок можна вважати тоді, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї поведінки, передбачала її шкідливі наслідки. Адміністративний проступок визнається вчиненим з необережності, коли особа передбачала настання шкідливих наслідків свого*

Розділ 1. Адміністративне право України

діяння, але сподівалася на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити.

- **карність** полягає в тому, що за вчинення адміністративного правопорушення передбачено адміністративну відповідальність.

3.1.2. Склад адміністративного правопорушення (проступку)

Практичне завдання 1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Упишіть у схему літери, що відповідають складникам адміністративного проступку.

А	Об'єкт адміністративного проступку
Б	Суб'єкт адміністративного проступку
В	Об'єктивна сторона адміністративного проступку
Г	Суб'єктивна сторона адміністративного проступку

Адміністративний проступок має свої особливі складники, які традиційно об'єднують у чотири групи:

Об'єкт адміністративного проступку — це суспільні відносини, що охороняються адміністративним правом, як-от: громадський порядок, власність, здоров'я, честь і гідність людини тощо.

Об'єктивна сторона адміністративного проступку — це зовнішні ознаки даного проступку, до них належать діяння (дія чи бездіяльність), їх шкідливі наслідки, місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення проступку.

Суб'єктом адміністративного проступку є фізична осудна особа (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), що досягла на

момент вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку (Ст. 12 КУпАП). Особа, яка скоїла адміністративний проступок у віці від 16 до 18 років, притягається до відповідальності за окремі, визначені законом правопорушення на загальних підставах. Виокремлюють також і так звані спеціальні суб'єкти — посадова особа, власник транспортного засобу, підприємець, військовослужбовець.

Суб'єктивна сторона адміністративного проступку включає вину (основна ознака), мотиви та мету, яку ставив перед собою правопорушник. Вина може бути умисною (прямий і непрямий умисел) та з необережності.

3.1.3. Види адміністративних правопорушень (проступків)

Залежно від сфери суспільних відносин і специфіки об'єктів, на які при цьому спрямовані посягання правопорушника, в особливій частині Кодексу України про адміністративні правопорушення виокремлено такі види (групи) адміністративних правопорушень (проступків):

ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ (ПРОСТУПКІВ)	
Правопорушення у галузі охорони праці і здоров'я населення	глава 5 — статті 41-46
Правопорушення, що посягають на власність	глава 6 — статті 47-51
Правопорушення в сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини	глава 7 — статті 52-92
Правопорушення в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів	глава 8 — статті 93-103
Правопорушення в сільському господарстві	глава 9 — статті 104-108
Правопорушення на транспорті, у галузі шляхового господарства і зв'язку	глава 10 — статті 109-48
Правопорушення в галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою	глава 11 — статті 149-154
Правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності	глава 12 — статті 155-166
Правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації	глава 13 — статті 167-171
Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією	глава 13-А — статті 172 п. 1-9
Військові адміністративні правопорушення	глава 13-Б — статті 172 п. 10-20
Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку	глава 14 — статті 173-183
Правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління	глава 15 — статті 184-211
Правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення	глава 15-А — статті 212

Розділ 1. Адміністративне право України

Виконайте в команді

- 1) Визначте, у якій главі КУпАП потрібно шукати норми права, що врегульовують кожную із запропонованих ситуацій.
- 2) Розподіліть серед учасників команди ці ситуації та дізнайтесь, які статті КУпАП їх регламентують та яку відповідальність передбачає КУпАП за кожне із цих правопорушень.
 1. Група громадян напередодні новорічних свят вирушила до лісу та самовільно зрізала ялинку, щоб встановити її вдома на святковій новорічній вечірці.
 2. Неповнолітні, що відпочивали в торговельному центрі, задля забави поширювали неправдиві чутки, які спричинили паніку серед відвідувачів.
 3. Активісти громадської організації в рамках реалізації свого волонтерського проекту розклеювали рекламні листівки у непризначених для цього місцях.
 4. Викид неочищених відходів виробництва комбінатом «Агрохім» призвів до незначного забруднення проточних вод місцевого водоймища.
 5. Двоє колег їхали у відрядження до Києва потягом. Коли потяг рушив, вони згадали, що забули на пероні сумку з ноутбуком, і самовільно зірвали стоп-кран.
 6. Громадянин Андрійчук І. П. разом із друзями самовільно випалювали стерню після завершення збору врожаю зерна.
 7. У рамках передвиборчої кампанії політична партія розмістила з порушенням встановленого порядку у вестибюлі гімназії «Гармонія» агітаційні матеріали.
 8. Громадянин Корновенко М. К. навмисно пошкодив електричні мережі, що спричинило перерву в забезпеченні споживачів електричною енергією.
 9. Батьки несвоєчасно, без поважної причини, зареєстрували народжену дитину в державних органах реєстрації актів цивільного стану.
 10. Група молодиків самоправно зайняла житлове приміщення у житлово-будівельному кооперативі «Резиденція».
 11. Громадянин Семенко В. І. їхав електропотягом до родичів в інше місто з 8-річним сином, не придбавши квитки.
 12. Громадянка Овсійчук Д. С. торгувала з рук овочами в міському сквері.

Практичне завдання 2

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій:

Правова ситуація 1. Перед виїздом на лінію водій маршрутного таксі, що надає послуги з перевезення пасажирів, виявив несправності системи гальмового керування, але вирішив зачекати до закінчення робочого дня, щоб полагодити. Під час руху маршрутне таксі потрапило у ДТП, що призвело до незначного травмування пасажирів. *Використовуючи знання з теми, визначте: 1. Хто є суб'єктом цього правопорушення? 2. У чому полягає об'єктивна сторона складу такого правопорушення? 3. У чому полягає суб'єктивна сторона складу цього правопорушення?*

Правова ситуація 2. Розглянувши справу про злісну непокору працівникові поліції з боку 17-річного студента, суддя наклав на нього штраф. Адвокат студента подав скаргу на цю

постанову судді, мотивуючи її тим, що можна було б застосовувати заходи впливу, передбачені Ст. 24 (1) КУпАП України, зважаючи на його неповноліття. Використовуючи чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення, проаналізуйте ситуацію і дайте правову оцінку дії працівника поліції, адвоката та судді.

Для закріплення теми 3:

1. Назвіть ознаки адміністративного правопорушення.
2. Визначте елементи складу адміністративного правопорушення.
3. Схарактеризуйте види адміністративних правопорушень (проступків).
4. Наведіть приклади адміністративних правопорушень.

ТЕМА 4. Адміністративна відповідальність

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- адміністративна відповідальність; • адміністративне стягнення;
- види адміністративних стягнень; • стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки);

«Замість того, щоб сміливо визнати існуючий безлад, трагедії, злочини, кожен прагне довести свою невинуватість і знайти алібі, що дозволяє уникнути відповідальності за наслідки власних дій».

Альберт Ейнштейн, фізик, лауреат Нобелівської премії

§ 4.1. Адміністративна відповідальність та адміністративне стягнення

4.1.1. Поняття адміністративної відповідальності та її особливості

Чинне законодавство України не дає визначення поняття «адміністративна відповідальність». У теорії адміністративного права вона розглядається як різновид юридичної (правової) відповідальності поряд із кримінальною, цивільно-правовою та дисциплінарною, а також як ефективний засіб запобігання правопорушенням та забезпечення суспільного правопорядку.

Адміністративна відповідальність — це вид юридичної відповідальності, яка виникає внаслідок вчинення адміністративного правопорушення (проступку) та полягає в покладанні уповноваженим державним органом на винну особу обмежень матеріального і морального характеру в установлених законом формах і порядку.

Адміністративна відповідальність має низку **особливостей**:

- встановлюється нормативно-правовими актами про адміністративні правопорушення (КУпАП) та іншими законодавчими актами інших галузей права (податкового, фінансового, трудового, екологічного тощо);
- суб'єктами адміністративної відповідальності є фізичні та юридичні особи (заклади, підприємства, організації);

Розділ 1. Адміністративне право України

- за здійснення адміністративного правопорушення накладаються адміністративні стягнення;
- адміністративні стягнення врегульовують спеціально уповноважені органи виконавчої влади і посадові особи (адміністративні комісії, поліція, прикордонники тощо) здебільшого в позасудовому порядку;
- особливий характер правових наслідків (адміністративне стягнення діє протягом року з моменту його накладання);
- настає після досягнення особою 16-річного віку.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/8wWfCR>
або QR-кодом

Принципи адміністративної відповідальності — це засадничі ідеї, закріплені в Конституції та інших законах України, на яких базується порядок притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності.

Під поняттям **підстави адміністративної відповідальності** необхідно розуміти умови, за наявності яких можливе притягнення особи до адміністративної відповідальності. Виокремлюють фактичні і процесуальні підстави. **Фактична підстава** — наявність у дії чи бездіяльності особи складу адміністративного правопору-

шення. **Процесуальна підстава** — це рішення уповноваженого органу про притягнення конкретної особи до адміністративної відповідальності. За умов малозначності вчиненого правопорушення орган, уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності й обмежитись усним зауваженням.

Не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони та неосудності.

Крайня необхідність — це дія, вчинена для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода.

Необхідна оборона — це дія, вчинена під час захисту державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж

необхідної оборони. *Перевищенням меж необхідної оборони* визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання.

Не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані **неосудності**, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

4.1.3. Адміністративне стягнення: поняття й види

Адміністративна відповідальність реалізується шляхом застосування до винних осіб адміністративних стягнень у передбачений законом порядок. У Ст. 23 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначено: «**Адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами**».

ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>

Попередження (Ст. 27) як захід адміністративного стягнення виноситься в письмовій формі за незначні адміністративні правопорушення.

Штраф (Ст. 27) — це грошове стягнення, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КУпАП та іншими законами України.

Штрафні бали (Ст. 27/1) — це стягнення, що накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі. Кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку з початку року (з дня отримання права керування транспортним засобом) і до кінця року нараховується 150 балів. У разі фіксації правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в автоматичному режимі від загальної кількості балів громадянина, який вчинив правопорушення, вираховується кількість штрафних балів, передбачених відповідною статтею Особливої частини КУпАП.

Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення (Ст. 28) полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат щодо реалізації вилученого предмета.

Конфіскація предмета (Ст. 29) полягає в примусовій безоплатній передачі предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України.

Розділ 1. Адміністративне право України

<p>Позбавлення спеціального права (Ст.30) застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом.</p>
<p>Громадські роботи (Ст. 30/1) полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день. Громадські роботи не призначають особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років, та чоловікам, старше 60 років.</p>
<p>Виправні роботи (Ст. 31) застосовуються на строк до двох місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, і з відрахуванням до 20 % її заробітку в дохід держави. Виправні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею).</p>
<p>Суспільно корисні роботи (Ст. 31/1) полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування. Призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від ста двадцяти до трьохсот шістдесяти годин і виконуються не більше восьми годин, а неповнолітніми — не більше двох годин на день. Суспільно корисні роботи не призначають особам, визнаним інвалідами I або II групи, вагітним жінкам, жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років.</p>
<p>Адміністративний арешт (Ст. 32) устанавлюється і застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до п'ятнадцяти діб. Призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею), не може застосовуватися до вагітних жінок, жінок, що мають дітей віком до дванадцяти років, до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до інвалідів першої і другої груп.</p>
<p>Арешт з утриманням на гауптвахті встановлюється і застосовується лише у виключних випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень на строк до десяти діб. Арешт з утриманням на гауптвахті призначається районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею). Арешт з утриманням на гауптвахті не може застосовуватися до військовослужбовців-жінок.</p>

СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ у справах про адміністративні правопорушення (проступки)

1. Порушення справи про адміністративне правопорушення

2. Розгляд справи та винесення постанови

3. Перегляд справи у разі оскарження

4. Виконання постанови

Справи про адміністративні правопорушення розглядають у визначеній послідовності. Це буде предметом окремого практичного заняття після вивчення наступної теми.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій:

Правова ситуація 1. До відділку патрульної поліції звернулася Рибчук Н. з проханням притягнути до відповідальності її сусіда Демківа С., який до 2-ї години ночі працював електродрилем, чим заважав їй спати. Демків С. пояснив працівникові патрульної поліції, що йому вкрай потрібно було закінчити роботу, тому що дріль він уранці мав віддати товаришеві. Працівник поліції роз'яснив Рибчук Н., що її сусід діяв у стані крайньої необхідності, тому він не підлягає адміністративній відповідальності. Чи правильне рішення працівника поліції?

Для закріплення теми 4:

1. Назвіть види адміністративних стягнень.
2. Визначте особливості адміністративної відповідальності.
3. Опишіть підстави адміністративної відповідальності.
4. Зіставте адміністративну відповідальність неповнолітніх та осіб, яким виповнилося 18 років.

ТЕМА 5. Адміністративний процес

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- адміністративне провадження; • адміністративне судочинство;
- адміністративний суд; • звернення громадян і електронна петиція;
- учасники та етапи адміністративного судочинства; • види адміністративних проваджень; • стадії адміністративного процесу;
- провадження у справах за пропозиціями, заявами та скаргами громадян;
- етапи адміністративного судочинства.

«Демократичні інститути не можуть покращуватися самі — їх покращення залежить від нас. Проблема поліпшення демократичних інститутів — це завжди проблема, що стоїть перед особистостями, а не перед інститутами.»

Карл Поппер, британсько-австрійський філософ

§ 5.1. Звернення громадян та електронні петиції

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/Lu0v5u>
або QR-кодом

5.1.1. Звернення громадян

Виконайте в команді

Прочитайте Ст. 20 Закону України «Про звернення громадян». Візуалізуйте графічно строки розгляду звернень громадян

5.1.2. Електронна петиція

Розділ 1. Адміністративне право України

Виконайте в команді

1. Розгляньте зразок звернення громадян до Президента України та приклади звернень на сайті Президента України. <https://www.president.gov.ua/appeals/sample-grom>
2. Обговоріть у групі, чи підтримали б ви такі звернення:
 - «Скоротити чисельність народних депутатів усіх рівнів, насамперед Верховної Ради України, з 450 осіб до 200 осіб»
 - «Ввести податок із доходів фізичних осіб на допомогу безхатькам»
 - «Створити державну програму повної ліквідації амброзії в Україні»
 - «Заборона для операторів мобільного зв'язку скорочувати терміни надання послуг до 28 днів»
 - «Можливість стати президентом кожному»
 - «Віковий ценз для виборців - осіб похилого віку»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть «Інформаційний бюлетень» для мешканців свого мікрорайону «Електронна петиція: Кому? Про що? Як? Коли? Що далі?»

§ 5.2. Адміністративне провадження

5.2.1. Здійснення адміністративного провадження в адміністративному порядку

Порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення визначає Розділ IV Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Адміністративне провадження — це нормативно врегульований порядок здійснення процесуальних дій і порядку застосування адміністративних стягнень до осіб, які скоїли адміністративне правопорушення.

Скористайтесь посиланням: <https://is.gd/Lu0v5u> або QR-кодом

Особи, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративне правопорушення:
– особа, яка притягається до адміністративної відповідальності;
– потерпілий;
– законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники) та представники (адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги)
– захисник;
– свідок, експерт, перекладач

5.2.2. Заходи забезпечення провадження в справах про адміністративне провадження

У випадках, прямо передбачених законами України, допускаються такі **заходи забезпечення провадження в справах про адміністративне провадження**: 1) адміністративне затримання особи; 2) особистий огляд та огляд речей; 3) вилучення речей та документів, зокрема посвідчення водія; 4) тимчасове затримання транспортного засобу; 5) відсторонення водіїв від керування транспортними засобами, річковими і маломірними суднами; 6) огляд щодо стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, а також щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Порядок цих дій визначається КУпАП та іншими законами України. Якщо внаслідок незаконного застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення громадянину заподіяно шкоду, її відшкодування проводиться в порядку, встановленому законом.

Про **адміністративне затримання** складається *протокол*, у якому зазначаються: дата і місце його складення; посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол *підписує* посадова особа, яка його склала, і затриманий. У разі відмови затриманого від підписання протоколу в ньому робиться запис про це. Про місце перебування особи, затриманої за вчинення адміністративного правопорушення, негайно *повідомляються* її родичі, а на її прохання також власник відповідного підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган.

5.2.3. Розгляд справ про адміністративне правопорушення

За загальним правилом, справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення. Законом передбачено випадки, коли ці справи можуть також розглядатися за місцем обліку транспортних засобів або за місцем проживання порушників.

Практичне завдання 1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть таблицю, опрацювавши Статтю 277 «Строки розгляду справ про адміністративні правопорушення» та відповідні статті КУпАП
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#n342>

Стаття 277. «Строки розгляду справ про адміністративні правопорушення»

Справа про адміністративне правопорушення розглядається у **п'ятнадцятиденний строк**

Розділ 1. Адміністративне право України

з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи.

Справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 42-2, частиною першою статті 44, статтями 44-1, 106-1, 106-2, 162, 172-10 - 172-20, 173, 173-1, 173-2, 178, 185, частиною першою статті 185-3, статтями 185-7, 185-10, 188-22, 203 - 206-1, розглядаються **протягом доби**, статтями 146, 160, 185-1, 212-7 - 212-20 — **у триденний строк**, статтями 46-1, 51, 166-9, 176 і 188-34 — **у п'ятиденний строк**, статтями 101-103 цього Кодексу — **у семиденний строк**.
Справи про адміністративні правопорушення, передбачені частинами першою, третьою статті 122 (в частині порушення правил зупинки, стоянки), частинами першою і другою статті 152-1 цього Кодексу, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), розглядаються уповноваженою особою **невідкладно** після виявлення правопорушення та отримання відомостей про суб'єкта цього правопорушення.

Строки розгляду справ про адміністративні правопорушення

Строки	Приклади справ про адміністративні правопорушення
невідкладно	
протягом доби	
у триденний строк	
у п'ятиденний строк	
у семиденний строк	
у п'ятнадцятиденний строк	

Практичне завдання 2

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій:

Правова ситуація 1. 17-річні студенти коледжу ловили рибу в період нересту, незважаючи на заборону і попереджувальні таблички на березі водойми. Інспектори рибнагляду виявили це під час рейду, склали відповідний протокол та передали його на розгляд до місцевого суду з метою притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності.

- 1) Чи правомірними є дії інспекторів?
- 2) Чи могли інспектори рибнагляду накладати адміністративне стягнення на місці події?
- 3) Чи можуть бути особи у віці до 18 років притягнутими до адміністративної відповідальності?

Правова ситуація 2. Андрій (15 років), Роман (17 років), Денис (16 років) і Руслан (15 років) змонтували і підключили в кімнаті гуртожитку саморобний опалювальний пристрій. Адміністратор гуртожитку, який виявив порушення правил пожежної безпеки, склав відповідний протокол, попередив, що на порушників буде накладено штраф і передав протокол до місцевого суду. Хлопці заявили, що ніякий штраф їм не загрожує, оскільки вони неповнолітні та й унаслідок їхніх дій ніякої пожежі не сталося.

- 1) Чи можуть бути притягнуті усі хлопці до адміністративної відповідальності за порушення правил пожежної безпеки?
- 2) Чи вагомим у цій ситуації є той факт, що пожежі не сталося?
- 3) Чи міг адміністратор гуртожитку оштрафувати порушників на місці скоєння правопорушення?
- 4) Хто платитиме штраф, якщо суд ухвалить рішення про накладення такого адміністративного стягнення за це правопорушення?

§ 5.3. Адміністративне судочинство

5.3.1. Здійснення адміністративного провадження в судовому порядку

Під поняттям **адміністративне судочинство** розуміють *діяльність адміністративних судів щодо розгляду і вирішення адміністративних справ*. Порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України та Кодексом адміністративного судочинства України (КАСУ). Завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

У судовому порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється районними, районними у місті, міськими чи міськрайонні судьями одноособово. Місцеві господарські та адміністративні суди, апеляційні суди та Верховний Суд розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 185-3 КУпАП (Прояв неповаги до суду).

ОСНОВНІ ЗАСАДИ (ПРИНЦИПИ) АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА
- верховенство права;
- рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі;
- обов'язковість судового рішення;
- забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом;
- розумність строків розгляду справи судом;
- неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалено судові рішення.

Адміністративне судочинство здійснюється за правилами, передбаченими Кодексом адміністративного судочинства України в порядку позовного провадження (загального або спрощеного). *Спрощене позовне провадження* призначене для розгляду справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи. *Загальне позовне провадження* призначене для розгляду справ, які через складність або інші обставини недоцільно розглядати у спрощеному позовному провадженні.

5.3.2. Адміністративні суди

У статті 125 Конституції України визначено, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди.

Адміністративний суд — суд, до компетенції якого віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ. На відміну від інших судів загальної юрисдикції, система адміністративних судів має певну специфіку. Систему адміністративних судів утворюють: *Окружні адміністративні суди, Апеляційні адміністративні суди, Верховний Суд.*

Адміністративні суди розглядають справи щодо:

- спорів фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;
- спорів із приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- спорів між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, зокрема делегованих повноважень;
- за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єктові законом;
- спорів щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом чи процесом референдуму.

Юрисдикція адміністративних судів *не поширюється* на справи, що віднесені до юрисдикції Конституційного Суду України; що мають вирішуватися в порядку кримінального судочинства; про накладення адміністративних стягнень; щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) громадського об'єднання віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції.

5.3.3. Підвідомчість справ (адміністративна юрисдикція)

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/Lu0v5u>
або QR-кодом

Виконайте в команді

Ознайомтеся з інформацією з таблиці щодо підсудності адміністративних справ. Наведіть приклади адміністративних справ предметної, інстанційної, територіальної юрисдикції.

5.3.4. Стадії адміністративно-судового процесу

Учасниками справи в адміністративно-судовому процесі є сторони і треті особи, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Сторонами виступають **позивач** — особа, на захист прав, свобод та інтересів якої подано позов до адміністративного суду, а також суб'єкт владних повноважень, на виконання повноважень якого подано позов до адміністративного суду, та **відповідач** — суб'єкт владних повноважень, а у випадках, визначених законом, й інші особи, до яких звернена вимога позивача. Суб'єктом владних повноважень виступає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа. Крім осіб, які беруть участь у справі, учасниками адміністративного процесу є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт із питань права, перекладач, спеціаліст. На будь-якій стадії судового процесу сторони можуть досягнути примирення, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі.

Строк звернення до адміністративного суду обчислюється за правилами статті 120 КАСУ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. Строк звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи обчислюється з дня, коли особа дізналася або мала дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів, і становить шість місяців. Строк звернення до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень обчислюється з дня виникнення підстав, що надають суб'єктові владних повноважень право на пред'явлення визначених законом вимог, і становить три місяці.

ОБОВ'ЯЗКОВІ СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВОГО ПРОЦЕСУ	
1) звернення до суду та відкриття провадження у справі;	
2) підготовче провадження;	
3) розгляд справи по суті:	— відкриття розгляду справи по суті;
	— з'ясування обставин справи та дослідження доказів;
	— судові дебати;
	— ухвалення судового рішення.

Адміністративне судочинство здійснюється на основі позовної заяви. **Позовна заява** подається в письмовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Позов пред'являється шляхом подання позовної заяви в суд першої інстанції, де вона реєструється та не пізніше наступного дня передається судді.

Розділ 1. Адміністративне право України

Підготовку справи до судового розгляду здійснює суддя адміністративного суду, який відкрив провадження в адміністративній справі.

Результатом здійснення правосуддя адміністративними судами є ухвалення судового рішення. Рішення суду має ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду.

Судовими рішеннями є: *ухвали, рішення, постанови*. Процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, вирішуються судом шляхом постановлення **ухвал**. Судовий розгляд в суді першої інстанції закінчується ухваленням **рішення** суду. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям **постанови**.

Рішення суду *набирає законної сили* після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. **Апеляційна скарга** на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду — протягом п'ятнадцяти днів з дня його проголошення. **Касаційна скарга** на судові рішення подається протягом тридцяти днів з дня його проголошення. Судові рішення суду касаційної інстанції є остаточними й оскарженню не підлягають.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему «Судові рішення адміністративного суду»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правової ситуації:

Правова ситуація 1. Гурченко В. (20 років) та Шумейко О. (17 років) скоїли адміністративне правопорушення, за яке закон передбачає застосування адміністративного покарання у вигляді адміністративного арешту на 15 діб. Таку справу розглядає суд. *На підставі чого і ким буде відкрито провадження в цій адміністративній справі? Визначте предметну та інстанційну юрисдикцію суду в цій справі. Які рішення щодо Гурченка В. та Шумейка О. ухвалить суд?*

Для закріплення теми 5:

1. Назвіть учасників адміністративного судочинства.
2. Визначте стадії адміністративного процесу.
3. Опишіть провадження у справах за пропозиціями, заявами та скаргами громадян.
4. Схарактеризуйте етапи адміністративного судочинства.
5. Наведіть приклади видів адміністративних проваджень.

Це важливо!

Практичне заняття 1

Стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки)

Виконайте в команді

1) Оберіть правову ситуацію щодо провадження у справі про адміністративні правопорушення (з власного досвіду, із засобів масової інформації або ж скористайтеся запропонованою у практичному завданні 2. 2) «Приміряйте» до обраної ситуації стадії адміністративного провадження, пройшовши всі етапи від порушення справи до виконання постанови. 3) Інсценізуйте «справу», розподіливши ролі. 4) Дайте правову оцінку роботі учнівських команд вашого класу щодо розгляду інших ситуацій.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/LHwakD>
або QR-кодом

СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПКИ):

1. Порушення справи про адміністративне правопорушення.
2. Розгляд справи та винесення постанови.
3. Перегляд справи у разі її оскарження:
 - 1) особою, щодо якої її винесено;
 - 2) потерпілим у разі незгоди з ухваленим рішенням;
 - 3) прокурором.
4. Виконання постанови.

Практичне завдання 1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Доповніть інформацію таблиці «Стадії адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення», скориставшись інформацією за QR-кодом. За бажання перетворіть її у схему (візуалізуйте умовно-графічно).

Практичне завдання 2

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій:

Правова ситуація 1. Кащенко С., власник перукарні «Офелія», орендував приміщення для перукарні на 1-му поверсі багатоквартирного житлового будинку, у якому впродовж 20 років, від часу заселення мікрорайону, була місцева бібліотека. 18.03.2018 Кащенко С. спиляв 4 дерева, які росли біля входу в перукарню. Наступного дня мешканці будинку Доротич А. і Фесенко П. звернулися зі скаргою на дії Кащенко С. до голови ОСББ цього будинку Панчука М.

1) *Ознайомтеся з змістом Статті 153 КУпАП «Знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів».* 2) *Визначте, якими мають бути наступні дії Панчука М. щодо скарги Доротича А. і Фесенка П.* 3) *З'ясуйте, чи було вчинено адміністративне правопорушення, чи винен Кащенко С. у його вчиненні, чи підлягає він адміністративній відповідальності, чи є обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, чи заподіяно майнову шкоду, чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення на розгляд громадської організації, трудового колективу, а також з'ясуйте інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.* 4) *Складіть текст постанови у цій справі.*

Розділ 1. Адміністративне право України

Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей до розділу 1 «Адміністративне право України»

Правові предметні компетентності

Інформаційна	<ol style="list-style-type: none">1. Підготуйте повідомлення «Юридична відповідальність державних службовців».2. Перегляньте стрічку тижневих новин місцевого новинного сайту. Визначте кілька найтипівіших ситуацій, які регулюються нормами адміністративного права. Спробуйте їх розв'язати, використовуючи отримані знання з тем розділу «Адміністративне право України».	<p>Скористайтесь посиланням: https://is.gd/hoxZBq або QR-кодом</p>
Логічна	<ol style="list-style-type: none">1-2. Складіть кросворд «Адміністративне право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте на вибір два види завдань до слів кросворду: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні формулювання завдань.3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань із двох (на ваш вибір) тем розділу «Адміністративне право України» (по 12 запитань із кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати тести, складені однокласниками. Порівняйте результати.4. Поцікавтеся у знайомих дорослих, чи потрапляли вони у проблемні ситуації, які регулюються нормами адміністративного права. Сформулюйте своє бачення правового врегулювання цих ситуацій і порівняйте із реальним розв'язанням тієї чи іншої проблеми. Коротко запишіть фабулу ситуації, ключові запитання до неї та юридично правильні відповіді на них. Представте свою роботу в імпровізованій «Юридичній клініці».	
Діяльнісно-процесуальна	<ol style="list-style-type: none">1. Складіть проект протоколу про адміністративне правопорушення.2. Наведіть приклади життєвих ситуацій з виникненням обставин, що виключають адміністративну відповідальність.3. «Допоможіть» органам виконавчої влади вашої територіальної громади систематизувати інформацію про найзатребуваніші адміністративні послуги.4. Підготуйте за результатами свого дослідження соціальну рекламу «Все буде в ЦНАП».	
Аксіо-логічна	<ol style="list-style-type: none">1. Визначте переваги і хиби електронних петицій та звернень громадян.2. Підготуйте «Портрет ідеального держслужбовця».3. Запропонуйте зміни до чинного законодавства у розділі «Адміністративне стягнення».	

ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- **називає:** суб'єкти та об'єкти фінансових правовідносин; етапи бюджетного процесу; принципи системи оподаткування; об'єкти, суб'єкти оподаткування; види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства; види банків в Україні;
- **застосовує поняття та терміни:** фінансове право; бюджетна система; державний бюджет; доходи; видатки; система оподаткування; податки; збори; мито; банк; НБУ; банківська ліцензія; банківська таємниця;
- **описує:** фінансові правовідносини; бюджетну систему України; відповідальність за порушення податкового законодавства; банківську систему України; порядок створення банків в Україні; основні банківські операції.
- **характеризує:** предмет і метод правового регулювання галузі; бюджетний процес; доходи та видатки державного бюджету.
- **розрізняє та підкріплює прикладами:** загальнодержавні і місцеві податки і збори;
- **аналізує:** правові ситуації, використовуючи положення податкового законодавства.

Розділ 2. Фінансове право України

ТЕМА 6. Загальна характеристика фінансового права України.

Вступ до бюджетного права України

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- фінансове право; • предмет і метод правового регулювання фінансового права; • фінансові правовідносини; • суб'єкти та об'єкти фінансових правовідносин;
- державний бюджет; • доходи та видатки державного бюджету;
- бюджетна система України; • бюджетний процес; • етапи бюджетного процесу.

**«Влада завжди в тих руках,
чий великий палець стискає кнопку гаманця».**
Отто фон Бісмарк, канцлер Німеччини XIX ст.

§ 6.1. Загальна характеристика фінансового права України

6.1. 1. Предмет фінансового права

Фінансове право є окремою галуззю в системі права, яка регулює суспільні відносини, що виникають між державою та юридичними і фізичними особами з приводу формування, розподілу та перерозподілу і використання державою фондів грошових коштів.

Норми фінансового права регулюють сферу державного управління, пов'язану з розподілом і перерозподілом національного доходу країни. Методом фінансово-правового регулювання є *метод владних приписів*, який має імперативний (владний) характер. Держава (або органи місцевого самоврядування в особі уповноважених ними органів чи посадових осіб) визначає зміст фінансових правовідносин, приймаючи владні приписи, обов'язкові для виконання іншою стороною.

Предметом фінансового права є система специфічних грошових відносин, які безпосередньо пов'язані з утворенням, розподілом і витрачанням державних коштів. Регулюються фінансовим правом лише ті суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності органів держави та місцевого самоврядування з приводу формування, розподілу та використання відповідних фондів грошових коштів, які необхідні для фінансування соціально-економічного розвитку держави. До системи фінансового права належать підгалузі та фінансово-правові інститути, які регулюють однорідні суспільні відносини у таких сферах: бюджет, державні доходи, податки, державний кредит, державні видатки, державне страхування, банківське кредитування, безготівкові розрахунки, грошовий обіг і валютне регулювання. Однак основними інститутами фінансового права є *бюджетне право, податкове право, банківське право*.

Практичне завдання 6.1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Доповніть схему «Фінансове право»

6.1.2. Фінансові правовідносини

Фінансові відносини мусять мати правовий характер, оскільки виникнення таких відносин завжди пов'язане з нормативними актами, які створюються у процесі владної діяльності держави. За характером вони є владно-майновими, тому що забезпечуються завдяки організаційній ролі органів державної влади та місцевого самоврядування.

Фінансові правовідносини — це врегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав та обов'язків у сфері мобілізації, розподілу й витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів.

Види фінансових правовідносин

За змістом	За колом учасників
<ul style="list-style-type: none"> – Бюджетні відносини – Податкові відносини – Страхові відносини – Відносини з приводу державного кредиту – Відносини банківського регулювання і розрахунків – Врегулювання грошового обігу – Валютного контролю 	<ul style="list-style-type: none"> – Між центральними і місцевими органами державної влади і управління – Між державними органами і державними підприємствами, установами і організаціями – Між фінансовими і кредитними органами – Між фінансовими органами і громадянами – Між державними господарчими суб'єктами, які діють на засадах госпрозрахунку – Між державою в особі уповноважених нею органів та підприємствами, установами і організаціями недержавної форми власності

Розділ 2. Фінансове право України

Особливості фінансових правовідносин:

- завжди наявні дві сторони: одна має суб'єктивне право (уповноважена), друга — має відповідні юридичні обов'язки (зобов'язана);
- мають імперативний, державно-владний характер;
- держава завжди є одним із суб'єктів у фінансових відносинах;
- їх організація є однією з функцій держави, яка концентрує фінансові ресурси для здійснення інших своїх функцій;
- завжди відповідають законам вартості та товарно-грошових відносин;
- мають розподільчий характер — їх функція — створення централізованого і децентралізованого грошових фондів та спрямування коштів цих фондів на потреби суспільства;
- функціонують задля забезпечення планомірного розвитку суспільства.

6.1.3. Суб'єкти та об'єкти фінансових правовідносин

Суб'єктами фінансових правовідносин є носії фінансових обов'язків і прав, серед яких варто розрізняти *індивідуальних суб'єктів, колективних суб'єктів та суспільно-територіальні утворення*. Вони мають бути наділені правосуб'єктністю, яка включає правоздатність (здатність бути носієм прав та обов'язків) та дієздатність (здатність самостійно реалізовувати права та обов'язки). Треба розрізняти суб'єкта фінансового права — особу, яка має правосуб'єктність, та суб'єкта фінансових правовідносин — реального учасника цих правовідносин.

Учасниками фінансових відносин, що представляють інтереси держави у сфері державних фінансів, є Міністерство фінансів, Державне казначейство, Національний банк тощо. З другого боку, суб'єктами є юридичні та фізичні особи, які, виконуючи покладені на них юридичні обов'язки, сприяють мобілізації або використанню фінансових ресурсів. Такими суб'єктами є платники податків — підприємства, організації, громадяни (зокрема, резиденти й нерезиденти), а також бюджетні установи, що фінансуються за рахунок коштів бюджетів відповідних рівнів. Варто зазначити, що учасниками бюджетних відносин можуть бути виключно юридичні особи.

Об'єктом фінансових правовідносин (тим, на що направлена поведінка учасників цих правовідносин) є гроші або грошові зобов'язання у зв'язку з утворенням і використанням грошових фондів. Фактично це є фонди коштів, які формуються, розподіляються та використовуються внаслідок реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників фінансових відносин. Об'єкт фінансових правовідносин мусить бути пов'язаний з інтересом держави, оскільки фінансова діяльність є важливою для її функціонування.

Зміст фінансових правовідносин складають міра можливої поведінки учасника правовідносин (суб'єктивне право) та міра належної поведінки (суб'єктивний обов'язок), передбачені нормами права. Наприклад, у

Розділ 2. Фінансове право України

податкових правовідносинах податковий орган є носієм суб'єктивних прав (акумуляції надходжень в бюджет) і наділений мірою належної поведінки (здійснення контролю за справлянням податків). Інша сторона, платник податків, є носієм юридичного обов'язку (сплачувати податки) і наділений мірою належної поведінки (у встановлених законом випадках самостійно обчислити суму податку, своєчасно сплатити його до бюджету відповідного рівня й подати податкову звітність).

Фінансові правовідносини виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів (дій та подій) — життєвих обставин, у результаті яких вступають у дію певні норми права.

Виконайте в команді

Доповніть таблицю прикладами. Скористайтеся додатковими джерелами інформації та, ймовірно, власним життєвим досвідом

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ, що спричиняють виникнення, припинення чи зміну фінансових правовідносин			
Дії			Події
Правомірні дії		Неправомірні дії	обставини, що не залежать від волі їх учасників, але тягнуть за собою виникнення, зміну або припинення фінансових правовідносин
Юридичні акти	Юридичні вчинки		
<p>правомірна дія учасника фінансових правовідносин, спрямована на отримання правового результату</p>	<p>правомірна дія, що зумовлює правові наслідки, пов'язані з фактом вольової дії, яка не залежить від бажання суб'єкта відносин</p>	<p>поведінка, що не відповідає приписам фінансово-правових норм</p>	
<ul style="list-style-type: none"> — Подання податкової декларації платником податків — Складання акту ревізії контролером Рахункової палати — Затвердження кошторису бюджетної установи 	<ul style="list-style-type: none"> — надання свідчень посадовою особою платника податків щодо сплати обов'язкових платежів 	<ul style="list-style-type: none"> — несвоєчасне подання податкової звітності платником податків, — нецільове використання бюджетних коштів — порушення терміну повернення банківського кредиту 	
—	—	—	— народження дитини надає одному з батьків право на щомісячне зменшення оподаткованого доходу на одну мінімальну заробітну плату, якщо його сукупний дохід не перевищує 10 мінімальних заробітних плат
—	—	—	—

Розділ 2. Фінансове право України

Практичне завдання 6.2

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Доповніть схему «Суб'єкти та об'єкти фінансових правовідносин».
2. Наведіть приклади суб'єктів та об'єктів фінансових правовідносин.

§ 6.2. Вступ до бюджетного права України

*«Складати збалансований бюджет — те саме, що захищати свою добродіяльність: треба навчитися казати «Ні!»
Вінстон Черчилль, прем'єр-міністр Великої Британії»*

6.2.1. Бюджет

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/dXIRAB>
або QR-кодом

Бюджет — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (Ст. 2 Бюджетного кодексу України).

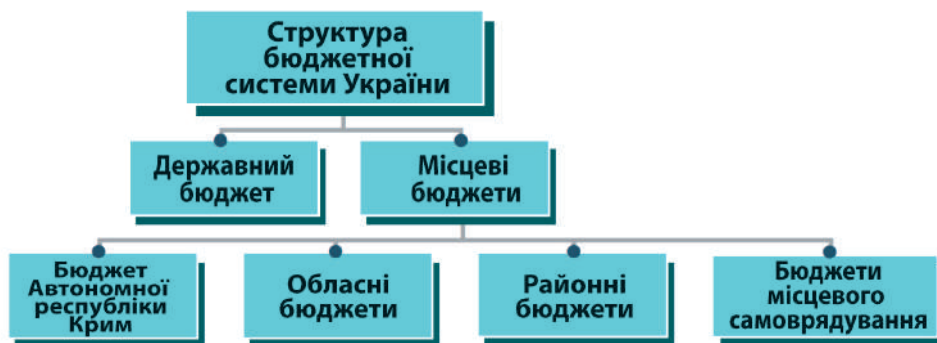
Виконайте в команді

Прочитайте визначення основних термінів бюджетного права і зіставте поняття:

- видатки бюджету і витрати бюджету,
- кошторис і розпис бюджету,
- бюджетні кошти і власні надходження бюджетних установ,
- бюджетні установи, розпорядник бюджетних коштів, одержувач бюджетних коштів,
- державний борг, дефіцит бюджету, профіцит бюджету,
- надходження бюджету, субвенції, фінансування бюджету.

6.2.2. Бюджетна система України. Бюджетна класифікація

Бюджетна система України — сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права (Ст. 2 Бюджетного кодексу України).

Виконайте в команді

1. З'ясуйте, опрацювавши текст Статті 7 БКУ «Принципи бюджетної системи України», яким є зміст основних принципів функціонування бюджетної системи України. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
2. Як, на вашу думку, забезпечується реалізація принципів субсидіарності, публічності та прозорості?
3. Прочитайте Статті 119, 142, 143 Конституції України і поясніть, як Основний Закон регламентує взаємодію між елементами бюджетної системи України.

6.2.3. Бюджетний процес. Програмно-цільовий метод

Бюджетний процес — регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства (Стаття 2 БКУ).

БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС ТА ЙОГО УЧАСНИКИ

Стадії бюджетного процесу	На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються:	Учасники бюджетного процесу
1) складання проектів бюджетів	<ul style="list-style-type: none"> ➤ контроль за дотриманням бюджетного законодавства ➤ аудит ➤ оцінка ефективності управління бюджетними коштами 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ органи, установи, посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами)
2) розгляд проекту та ухвалення закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)		
3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет)		
4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і ухвалення рішення щодо нього		

Розділ 2. Фінансове право України

Сукупність заходів щодо розробки, виконання та оцінки ефективності використання фінансових ресурсів називають **стадією бюджетного процесу**.

Для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, **бюджетний період** становить 1 рік і починається 1 січня та закінчується 31 грудня того самого року (бюджетний рік). **Бюджетний цикл** триває більше двох років і включає час початку розробки і складання проекту бюджету, час розгляду і затвердження бюджету, виконання бюджету, складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВИЙ МЕТОД У БЮДЖЕТНОМУ ПРОЦЕСІ			
бюджетні програми	відповідальні виконавці бюджетних програм	паспорти бюджетних програм	результативні показники бюджетних програм
Бюджетні програми визначаються головними розпорядниками бюджетних коштів			
Відповідальний виконавець бюджетних програм визначається головним розпорядником бюджетних коштів за погодженням з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом)			
Головний розпорядник бюджетних коштів розробляє та протягом 45 днів з дня набрання чинності закону про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) затверджує спільно з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом) паспорт бюджетної програми .			
Порядки використання коштів державного бюджету за бюджетними програмами, вперше визначеними законом про Державний бюджет України, затверджують протягом 30 днів з дня набрання ним чинності			

6.2.4. Державний бюджет України

Державний бюджет України — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій держави України.

Ключові засади щодо створення, затвердження та виконання Державного бюджету України викладено у статтях 85, 92, 95, 96, 97, 98, 106, 116, Конституції України.

Виконайте в команді

Прочитайте запропоновані статті Конституції України і виконайте завдання:

1. Дайте відповіді на запитання:

- А) Які терміни встановлює Конституція України щодо подання проекту та затвердження Закону України про Державний бюджет України?
- Б) Як розподілені повноваження щодо розробки, затвердження, виконання Державного бюджету України та контролю за використанням коштів Державного бюджету?

2. Візуалізуйте інформацію у схемі чи таблиці.

Верховна Рада України	Кабінет Міністрів України	Президент України
↓	↓	↓
Державний бюджет України		

Мовою нормативно-правового акту

Конституція України. Редакція від 30.09.2016

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Стаття 85. До повноважень Верховної Ради України належить:

4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання.

Стаття 92. /.../ Виключно законами України встановлюються:

1) Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Стаття 95. Бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

Виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків.

Держава прагне до збалансованості бюджету України.

Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути оприлюднені.

Стаття 96. Державний бюджет України затверджується щорічно Верховною Радою України на період з 1 січня по 31 грудня, а за особливих обставин — на інший період.

Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня кожного року подає до Верховної Ради України проект закону про Державний бюджет України на наступний рік. Разом із проектом закону подається доповідь про хід виконання Державного бюджету України поточного року.

Стаття 97. Кабінет Міністрів України відповідно до закону подає до Верховної Ради України звіт про виконання Державного бюджету України.

Поданий звіт має бути оприлюднений.

Стаття 98. Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використання здійснює Рахункова палата.

Стаття 106. Президент України:

28) створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби.

Стаття 116. Кабінет Міністрів України:

6) розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Розділ 2. Фінансове право України

6.2.5. Доходи та видатки Державного бюджету України

Доходи та видатки Державного Бюджету України законодавець визначив у Статтях 29 та 30 БКУ. Зокрема, у цих статтях регламентується склад доходів загального фонду Державного бюджету України, джерела формування спеціального фонду Державного бюджету України, склад видатків та кредитування Державного бюджету України.

Державний бюджет України має містити пояснення всіх видатків, за винятком видатків, пов'язаних із державною таємницею (таємних видатків). Таємні видатки, передбачені на діяльність органів державної влади, в інтересах національної безпеки включаються до Державного бюджету України без деталізації, а звіти про проведені таємні видатки розглядаються Верховною Радою України на закритому пленарному засіданні.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/dX1RAB>
або QR-кодом

Практичне завдання 6.3

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте, до компетенції якого з органів управління публічними фінансами належить кожне з наведених повноважень:

- формування та реалізація державної фінансової і бюджетної політики;
- здійснення контролю за надходженням коштів до Державного бюджету України;
- внесення змін до Державного бюджету України;
- затвердження бюджетів адміністративно-територіальних одиниць і здійснення контролю за їх виконанням;
- звітування про виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- здійснення державного контролю за витрачанням коштів і матеріальних цінностей у міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах;
- здійснення контролю за утворенням і погашенням внутрішнього і зовнішнього боргу України;
- здійснення контролю за фінансуванням загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального і національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- підготовка та виконання відповідних обласних і районних бюджетів;
- подання Верховній Раді України звіту про виконання державного бюджету України;
- ухвалення рішень про місцеві бюджети;
- розроблення Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період;
- розроблення проекту Закону України про державний бюджет на відповідний рік

Практичне завдання 6.4

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте гіпотезу, диспозицію та санкцію правових норм:

Ст. 211 Кримінального кодексу України: «Видання службовою особою нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку, якщо предметом таких дій були бюджетні кошти у великих розмірах, — карається штрафом від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до трьох років».

Ст. 118 Бюджетного кодексу України: «У разі виявлення бюджетного правопорушення Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, органи Державної контрольно-ревізійної служби України, місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських міст районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів у межах своєї компетенції можуть ... щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони довели відповідні бюджетні асигнування: ... 2) зупинити операції з бюджетними коштами».

Практичне завдання 6.5

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Кандидат в Президенти на зустрічі з виборцями заявив, що першим його указом в разі обрання буде реорганізація бюджетної системи і ліквідація дефіциту бюджету. *Оцініть передвиборчі обіцянки кандидата з позиції закону.*

Правова ситуація 2. Голова селищної ради спільно з депутатами місцевої ради створили рекреаційний селищний фонд для будівництва відпочинкового комплексу і розвитку туризму. Для наповнення цього фонду залучили частину коштів, виділених як кредит місцевому

Розділ 2. Фінансове право України

фермерському господарству, а також звернулися до обласної ради з проханням надати кошти з держбюджету для реалізації задуманої ідеї. *Зіставте ситуацію з вимогами законодавства. Зверніть увагу на ч. 8 ст. 13 Бюджетного кодексу України. Запропонуйте правовий спосіб розв'язання ситуації.*

Правова ситуація 3. Група депутатів Верховної Ради України підготувала законопроект про внесення змін та доповнень до Закону України «Про Державний бюджет України на ... (поточний) рік». Законопроект передбачав зміни, пов'язані з економією витрат бюджету до кінця фінансового року. *Оцініть правомірність ситуації. Вкажіть, за яких умов можуть бути внесені зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на ... рік».*

Правова ситуація 4. При формуванні доходів селищного бюджету на наступний рік сільська рада планувала отримати такі надходження: а) прибутковий податок з громадян; б) плату за землю; в) державне мито; г) надходження від штрафів; г) екологічний податок; д) податок на додану вартість; е) ринковий збір; е) акцизний збір; ж) фіксований сільськогосподарський податок; з) плата за торговий патент. *Які з цих платежів не можуть бути зараховані до сільського бюджету і чому? Назвіть нормативну базу, що регулює формування бюджетів місцевого самоврядування. Які ще джерела направляються на формування бюджетів місцевого самоврядування?*

Для закріплення теми:

1. Назвіть етапи бюджетного процесу.
2. Визначте доходи та видатки бюджетного процесу.
3. Опишіть фінансові правовідносини, бюджетну систему України.
4. Порівняйте поняття «доходи» і «видатки».
5. Зіставте суб'єктів та об'єктів фінансових правовідносин. Критерії зіставлення доберіть самостійно.
6. Схарактеризуйте предмет і метод правового регулювання фінансового права, бюджетний процес.
7. Наведіть приклади елементів бюджетної системи.

ТЕМА 7. Податкова система України

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- система оподаткування; • податки; • збори; • мито;
- принципи системи оподаткування; • об'єкти та суб'єкти оподаткування;
- загальнодержавні і місцеві податки і збори;
- відповідальність за порушення податкового законодавства;

«Податки для тих, хто їх сплачує, — ознака не рабства, а свободи».

Адам Сміт, шотландський економіст, один із засновників сучасної економічної теорії

§ 7.1. Система оподаткування. Платники податків і зборів, їх права та обов'язки

7.1.1. Система оподаткування: поняття та принципи

Кожна держава мусить мати джерела фінансування для забезпечення здійснення своїх функцій. Найдавнішим історично сформованим джерелом

Розділ 2. Фінансове право України

надходжень коштів у скарбницю держави є податки — обов'язкові внески до бюджету.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ОПОДАТКУВАННЯ	
сформулював засновник наукової теорії оподаткування британський (шотландський) економіст XVIII ст. Адам Сміт 1776 у праці «Дослідження про природу і причину багатства народів». Їх згодом назвали «Декларацією прав платника»	
• принцип справедливості («піддані держави повинні в міру можливості... брати участь в утриманні уряду, тобто відповідно до прибутків, якими вони користуються під заступництвом і захистом держави»). Податки мають сплачуватися відповідно до можливостей і силами платників	
• принцип визначеності («податок, що його зобов'язується сплачувати кожна окрема особа, має бути точно визначеним, а не довільним»). Розмір податків і терміни їх сплати мають бути точно визначені до початку податкового періоду	
• принцип зручності («кожен податок має стягуватися в той час або в такий спосіб, у який чи який платникові мають бути зручніші для сплати його»). Час справляння податків встановлюється зручним для платника податків	
• принцип економії («кожен податок має бути так задумано й розроблено, щоб він брав і утримував із кишень народу якомога менше понад те, що він приносить державному казначейству... Нерозумний податок створює велику спокусу для контрабанди»). Кожен податок має бути спланований так, щоб він брав із кишень платників податків якомога менше понад те, що він приносить державній скарбниці	

Держава сама встановлює, хто, за що, скільки, коли і як має її сплачувати, тобто формує власну систему оподаткування, яка включає юридично закріплений правовий механізм податку, податкові платежі, принципи оподаткування, систему податкових органів, їх права, обов'язки, відповідальність, а також порядок, форми й методи встановлення, зміни та скасування податків, форми й методи податкового контролю.

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/Db8UKh>
 або QR-кодом

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ (за ст. 4 Податкового кодексу України)				
Визначає:				
Платників податків	Об'єкти оподаткування	Ставки податків	Види податків, зборів, платежів	Порядок сплати податків, зборів, платежів
Тип системи оподаткування визначається співвідношенням:				
Державного сектора	Комерційного сектора	Фінансового сектора	Населення	

Податкове законодавство України станом на кінець 2018 року пропонує загалом дві схеми оподаткування: **загальна система** для юридичних та фізичних осіб (у ній за ставкою 18 % оподатковується і бухгалтерський

Розділ 2. Фінансове право України

прибуток юридичних осіб, і прибуток фізичних осіб-підприємців) і **спрощена система** (у ній вся виручка оподатковується єдиним податком (фіксованою ставкою). Про це докладніше йтиметься у наступних параграфах.

7.1.2. Платники податків і зборів, їх права та обов'язки

Платниками податків є фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування згідно з цим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з Податковим кодексом України (Ст. 15 ПКУ) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. Кожний з платників податків може бути платником податку за одним або кількома податками та зборами.

У разі якщо фізична особа має місце проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо така особа має місце постійного проживання в Україні; якщо особа має місце постійного проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом, якщо має більш тісні особисті чи економічні зв'язки (центр життєвих інтересів) в Україні. У разі якщо державу, в якій фізична особа має центр життєвих інтересів, не можна

визначити, або якщо фізична особа не має місця постійного проживання у жодній з держав, вона вважається резидентом, якщо перебуває в Україні не менше 183 днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року.

Достатньою (але не виключною) умовою визначення місцезнаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Достатньою підставою для визначення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України у порядку, встановленому цим Кодексом, або її реєстрація як самозайнятої особи.

Податковий резидент України платить податки державі України з усіх своїх доходів, включаючи доходи з іноземних джерел. *Податковий НЕРЕЗидент* платить доходи тільки з джерел в Україні.

Виконайте в команді

1. Ознайомтеся зі змістом Статей 16 та 17 Податкового кодексу України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Зіставте права та обов'язки платників податків.
3. Результати своєї роботи зобразіть у Т-схемі:

Скористайтесь посиланням: <https://is.gd/Db8UKh> або QR-кодом

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ

Обов'язки платника податків

Права платника податків

Розділ 2. Фінансове право України

7.1.3. Об'єкти оподаткування

Об'єкти оподаткування — це майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг), з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

Конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування, до яких застосовується податкова ставка, є **базою оподаткування**. Це поняття використовується для встановлення розміру податкового зобов'язання. База оподаткування і порядок її визначення встановлюються для кожного податку окремо. Один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків. А також, в окремих випадках, конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків. (Ст. 23 ПК України).

Одиницею виміру бази оподаткування визнається конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Одиниця виміру бази оподаткування є єдиною для розрахунку і обліку податку. Одній базі оподаткування має відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування. (Ст. 24 ПК України)

СТАВКА ПОДАТКУ — розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування	
Базова (основна) ставка податку	ставка, що визначена ПКУ такою для окремого податку
Гранична ставка податку	максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком
Абсолютна (специфічна) ставка податку	ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування
Відносна (адвалорна) ставка податку	ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування

Сума податку обчислюється шляхом *множення бази оподаткування* на *ставку податку* із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів.

Певні групи платників податків, залежно від характеру та суспільного значення здійснюваних ними витрат, виду їх діяльності, об'єкта оподаткування, можуть бути звільнені повністю або частково від сплати встановлених податків та зборів. У такому разі говорять про податкову пільгу. **Податкова пільга** — передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі. Платник податків має право використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії. Також він може відмовитися від використання податкової пільги чи зупинити її використання на один або кілька податкових періодів. Податкові пільги та порядок їх застосування передбачаються під час встановлення податку.

Податкова пільга надається шляхом: а) податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; б) зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; в) встановлення зниженої ставки податку та збору; г) звільнення від сплати податку та збору (Ст.30 ПКУ).

Для кожного податку окремо встановлюється **строк сплати податку та збору** — період, що розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку платника податку зі сплати конкретного виду податку і завершується останнім днем строку, протягом якого такий податок чи збір має бути сплачений у порядку, визначеному податковим законодавством. Податок чи збір, що не був сплачений у визначений строк, вважається не сплаченим своєчасно. Момент виникнення податкового обов'язку платника податків, зокрема податкового агента, визначається календарною датою. Строк сплати податку та збору обчислюється роками, кварталами, місяцями, декадами, тижнями, днями або вказівкою на подію, що має настати або відбутися (Ст. 31-32 ПКУ). Строк сплати податку та збору або його частини може бути змінений, тобто перенесений на більш пізній строк (відстрочка або розстрочка), що не скасовує чинного і не створює нового податкового обов'язку.

Сплата податків та зборів здійснюється в грошовій (готівковій або безготівковій) формі у національній валюті України, крім випадків, передбачених ПКУ або законами з питань митної справи. Порядок сплати податків та зборів встановлюється ПКУ або законами з питань митної справи для кожного податку окремо.

Практичне завдання 7.1

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте, чи є платниками податків в Україні вказані особи:

1. Максим із дружиною і сином кілька років живе в Німеччині, там працює офіційно. В Україні

Розділ 2. Фінансове право України

їздить у коротку відпустку до родичів двічі на рік. Перед від'їздом у Німеччину звільнився з роботи і продав майно в Україні, однак і з українського громадянства не вийшов.

2. Марія офіційно орендує житло в Познані, працює у місцевій компанії. Незаміжня. Паралельно фрілансить і отримує деякі доходи як фізична особа-підприємець в Україні. В гості до батьків приїздила двічі по 3 тижні минулого року.

3. Ярослав працює на українсько-італійську компанію, багато часу проводить у відрядженнях по всьому світу, в жодній із країн не більше 183 днів у рік. Має квартиру в Києві. Неодружений. Є фізичною особою-підприємцем в Україні, виплати отримує за контрактом з Італії.

Практичне завдання 7.2

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Громадянин А. у період з 22.10.2014 по 25.03.2016 проживав у м. Стразбург (Франція). Діти його народились і проживають у Стразбурзі, дружина, разом з якою він орендував житло, з 2010 року постійно працює в Раді Європи. Сам Громадянин А. мав укладені контракти на надання експертних послуг від 23.12.2014 та від 27.07.2015. Згідно з довідкою Державної прикордонної служби України громадянин А. перебував на території України сукупно 65 днів протягом 2015 року. Державна податкова інспекція у Дарницькому районі ГУ ДФС у м. Києві провела документальну позапланову невіізну перевірку щодо своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб та військового збору громадянином А. за період з 01.01.2015 по 31.12.2015 і надіслала йому 19.12.2016 податкові повідомлення-рішення про притягнення до відповідальності за ухилення від сплати податків. *Дайте правову оцінку ситуації.*

Виконайте в команді

1) Візуалізуйте умовно-графічно структуру Податкового кодексу України.

2) Визначте, у якому розділі ПКУ треба шукати таку інформацію:

1. Електронне адміністрування податку на додану вартість.
2. Підакцизні товари та ставки податку.
3. Об'єкт оподаткування податку на додану вартість.
4. База та об'єкти оподаткування земельним податком.
5. Порядок обчислення плати за землю.
6. Ставки єдиного податку.
7. Права податкової міліції.
8. Збір за місця для паркування транспортних засобів.
9. Ставки податку за скиди забруднювальних речовин у водні об'єкти.
10. Контроль за надходженням податку з алкогольних напоїв і тютюнових виробів.
11. Доходи, які не включаються до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу.
12. Загальні умови притягнення до фінансової відповідальності.
13. Облік самозайнятих осіб.
14. Порядок сплати пені, нарахованої за невиконання податкового зобов'язання.
15. Порядок обчислення податку на прибуток підприємств та сплати.
16. Перерахунок податку та податкові соціальні пільги.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/Db8UKh>
або QR-кодом

§ 7.2. Податки та збори

«Податки — ціна, яку ми сплачуємо за можливість жити в цивілізованому суспільстві».

Олівер Холмс, американський лікар і письменник XIX ст.

7.2.1. Податок. Збір. Державне мито

Податкова система України є сукупністю загальнодержавних та місцевих податків і зборів. Чому законодавець розрізняє ці поняття, адже обидва вони є обов'язковими платежами до бюджету? Відповідь отримаємо з положень Статті 6 ПК України:

Податок — обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до ПК України.

Збір (плата, внесок) — обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, зокрема внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значущих дій.

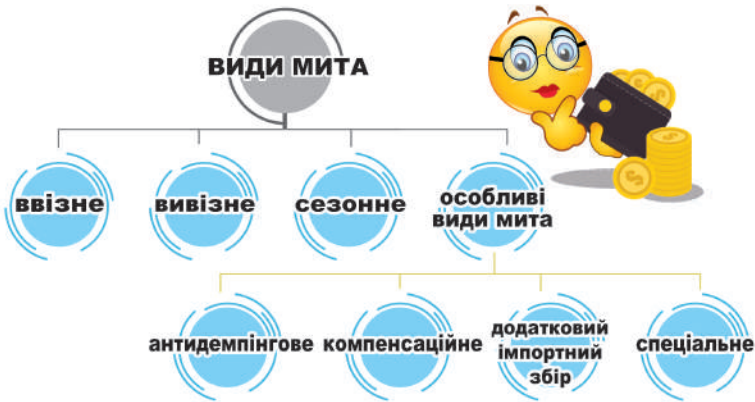
Податки, що справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України, так звані **митні платежі**, встановлюються Податковим кодексом України та Митним кодексом України (МК України), зокрема Ст. 4.27 і Ст. 271 МК України. *Митними платежами є:* а) мито; б) акцизний податок з увезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); в) податок на додану вартість з увезених на митну територію України товарів (продукції).

Мито — загальнодержавний податок, встановлений Податковим кодексом України та Митним кодексом України, який нараховується та сплачується під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України.

Митну територію України становлять територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки і споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України.

Розділ 2. Фінансове право України

Мовою нормативно-правового акту

МИТНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2012) Редакція від 25.11.2018

Стаття 276. Платники мита

1. Платниками мита є:

- 1) особа, яка ввозить товари на митну територію України чи вивозить товари з митної території України у порядку та на умовах, установлених цим Кодексом;
- 2) особа, на адресу якої надходять товари, що переміщуються (пересилаються) у міжнародних поштових або експрес-відправленнях, несупроводжуваному багажі, вантажних відправленнях;
- 3) особа, на яку покладається обов'язок дотримання вимог митних режимів, які передбачають звільнення від оподаткування митом, у разі порушення таких вимог;
- 4) особа, яка використовує товари, митне оформлення яких було здійснено з умовним звільненням від оподаткування, не за цільовим призначенням та/або всупереч умовам чи цілям такого звільнення згідно з цим Кодексом, іншими законами України, а також будь-які інші особи, які безпідставно використовують звільнення від оподаткування митом (податкову пільгу);
- 5) особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження товари, що були випущені у вільний обіг на митній території України із звільненням від оподаткування митними платежами, до закінчення строку, визначеного законом;
- 6) особа, яка реалізує товари, транспортні засоби відповідно до статті 243 цього Кодексу.

Стаття 277. Об'єкти оподаткування митом

1. Об'єктами оподаткування митом є:

- 1) товари, митна вартість яких перевищує еквівалент 150 євро, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за межі митної території України підприємствами;
- 2) товари, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню митними платежами відповідно до розділу XII цього Кодексу, а також розділів V та VI;
- 3) товари, транспортні засоби, що реалізуються відповідно до статті 243 цього Кодексу.

Стаття 279. База оподаткування митом

1. Базою оподаткування митом товарів, що переміщуються через митний кордон України, є:
 - 1) для товарів, на які законом встановлено адвалорні ставки мита, — митна вартість товарів;
 - 2) для товарів, на які законом встановлено специфічні ставки мита, — кількість таких товарів у встановлених законом одиницях виміру.

7.2.2. Ознаки, функції та види податків. Загальнодержавні і місцеві податки і збори

Виконайте в команді

Прочитайте текст у таблицях. 1. Установіть правильні відповідності між ознаками податків та їх характеристиками. 2. Поясніть, як ви розумієте функції податку. 3. Зобразіть схематично елементи податку.

Безповоротність	Ознаки податків	Відсутність у платника податку вибору щодо сплати чи несплати податку
Безоплатність		Встановлення юридичної відповідальності за ухилення від його сплати
Безумовність		Спрямованість коштів від платника до держави і відсутність зустрічних зобов'язань з боку держави
Нецільовий характер		Сплата податку без виконання будь-яких дій з боку держави
Розподіл коштів		Відсутність чітких вказівок щодо напрямів використання надходжень від певного податку
Обов'язковість		Кошти, сплачені у вигляді податків, не повертаються до платників
Регулярність стягнення		Надходження від конкретних податків надходять частками до бюджетів різних рівнів і державних цільових фондів
Примусовість		Необхідне наповнення фондів коштів задля забезпечення безперервності бюджетного процесу

Функції податків	Фіскальна	Наповнення доходної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства (від лат. <i>fiscus</i> — державна казна)
	Розподільча	Наповнення доходної частини бюджету з наступним розподілом отриманих коштів для фінансування функцій і завдань держави та органів місцевого самоврядування
	Регульовальна	Через регулювання галузей суспільного виробництва і через регулювання споживання
	Контрольна	Регламентування державою фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва, отримання доходів громадянами, використання ними належного їм майна
	Стимульовальна	Запровадження окремим платникам податків і пільг щодо їх сплати, для стимулювання окремих галузей господарства чи підтримки незахищених верств населення

Елементи податку	– платники податку
	– об'єкт оподаткування
	– база оподаткування
	– ставка податку
	– порядок обчислення податку
	– податковий період

Розділ 2. Фінансове право України

— строк та порядок сплати податку
— строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

В Україні встановлюються загальнодержавні й місцеві податки та збори.

Загальнодержавні податки та збори встановлені ПК України і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених цим ПК України. Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених ПК України, заборонено.

Місцеві податки та збори встановлюються рішеннями сільських, селищних, міських рад і рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

До **загальнодержавних податків** належать податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата, мито. (Ст. 9 ПК України).

До **місцевих податків** належать: податок на майно і єдиний податок. До **місцевих зборів** належать: збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір (Ст. 10 ПК України).

Відповідно до Ст. 12. ПК України Верховна Рада України встановлює на території України загальнодержавні податки і збори та визначає перелік загальнодержавних податків і зборів, перелік місцевих податків і зборів, установлення яких належить до компетенції сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом і перспективним планом формування територій громад.

Залежно від об'єкта оподаткування розрізняють податки на доходи, на споживання, на майно.

Податки бувають **прямими** і **непрямими**. Прямі податки встановлюються безпосередньо щодо платників, на їх *доходи*, на *майно*. Історично вони є найбільш ранньою формою оподаткування.

Непрямі податки встановлюються на *споживання*, тобто на товари та послуги. Непрямі податки встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу, оплачуються покупцями під час купівлі товарів та отриманні послуг, а в бюджет вносяться продавцями чи рідше виробниками цих товарів і послуг. З підвищенням непрямих податків зростають ціни. Основними видами непрямих податків є *акцизи* (специфічні та універсальні), фіскальні монополії, мита, податок на додану вартість. Акциз — непрямий державний

Розділ 2. Фінансове право України

податок, що встановлюється переважно на предмети масового споживання (тютюн, вино тощо) усередині країни. Його включають у ціну товарів або тариф за послуги, а відтак його фактично сплачує споживач.

При стягненні непрямих податків виникають відносини, в яких беруть участь три суб'єкти: суб'єкт податку (виробник або продавець товару, який вносить до бюджету суму податку від реалізованого товару чи надання послуг), носій податку (юридична чи фізична особа, споживач товару, в ціні якого міститься непрямий податок) і податковий орган. При сплаті прямих податків учасниками правовідносин є носій податку і податковий орган.

Виконайте в команді

Візуалізуйте умовно-графічно:

При оподаткуванні розрізняють **пропорційні, прогресивні і регресивні** податки. Ставка пропорційних податків завжди пропорційна доходу, з якого він береться, ставка прогресивних податків збільшується, якщо збільшується дохід, а ставка регресивного податку зі збільшенням доходу зменшується.

Практичне завдання 7.3

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть таблицю (за бажанням перетворіть її у схему)

Класифікація податків:	Види	Приклади
1. За формою оподаткування		
2. За об'єктом оподаткування		
3. Залежно від рівня державних структур, які встановлюють податки		
4. Залежно від ставки податку		

7.2.3. Податки з фізичних та юридичних осіб

Юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами, окрім юридичних осіб, що визначені ПКУ як неприбуткові (Ст. 133.4 ПКУ), сплачують **податок на прибуток підприємств**, якому присвячено Розділ III ПК України. Об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами. Його визначають шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності

Розділ 2. Фінансове право України

підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності. Базою оподаткування є грошове вираження об'єкта оподаткування з урахуванням положень ПКУ. Базова (основна) ставка податку становить 18 відсотків.

Стаття 265 ПКУ визначає склад **податку на майно**. Це *транспортний податок, плата за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки*. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6392>

Платниками *податку на нерухоме майно*, відмінне від земельної ділянки, є фізичні та юридичні особи, зокрема нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості. Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, зокрема його частка. Перелік нерухомого майна, яке не є об'єктом оподаткування, подає п. 2 частини 2 статті 266 ПКУ. Базою оподаткування є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, зокрема його часток. Закон передбачає пільги зі сплати цього податку. База оподаткування об'єкта/об'єктів житлової нерухомості, зокрема їх часток, що перебувають у власності фізичної особи — платника податку, зменшується: а) для квартири/квартир незалежно від їх кількості — на 60 кв. метрів; б) для житлового будинку/будинків незалежно від їх кількості — на 120 кв. метрів; в) для різних типів об'єктів житлової нерухомості, зокрема їх часток (у разі одночасного перебування у власності платника податку квартири/квартир та житлового будинку/будинків, зокрема їх часток), — на 180 кв. метрів. Таке зменшення надається один раз за кожний базовий податковий (звітний) період (рік).

Платниками *транспортного податку* є фізичні та юридичні особи, зокрема нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні згідно з чинним законодавством власні легкові автомобілі, що є об'єктами оподаткування. Такими вважаються легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років (включно) та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року. Базою оподаткування є легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування відповідно, а ставка податку встановлюється з розрахунку на календарний рік у розмірі 25 000 гривень за кожен об'єкт оподаткування.

Туристичний збір — це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. Платниками туристичного збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення відповідної ради про встановлення туристичного збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк. П.2 частини 2 Статті 268 встановлює перелік осіб, які не можуть бути платниками туристичного збору. Базою справляння

Розділ 2. Фінансове право України

збору є вартість усього періоду проживання (ночівлі) на території адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення відповідної ради про встановлення туристичного, за вирахуванням податку на додану вартість. Ставка встановлюється у розмірі від 0,5 до 1 відсотка до бази справляння збору. До вартості проживання не входять витрати на харчування чи побутові послуги (прання, чищення, лагодження та прасування одягу, взуття чи білизни), телефонні рахунки, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд (віз), обов'язкове страхування, витрати на усний та письмовий переклади, інші документально оформлені витрати, пов'язані з правилами в'їзду.

Платниками *збору за місця для паркування транспортних засобів* є юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи-підприємці, які відповідно до рішення сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, організовують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування та спеціально відведених автостоянках.

Платниками *земельного податку* є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) і землекористувачі. Об'єктами оподаткування земельним податком є земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні, та земельні частки (паї), які перебувають у власності. Basis оподаткування є нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації чи площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено. Ставка земельного податку за земельні ділянки залежить від місця її розташування та від того, чи проведено нормативну грошову оцінку ділянки. Пільги щодо сплати земельного податку встановлюються для фізичних осіб деяких категорій, а також залежно від виду використання ділянки у межах граничних норм. Пільги щодо сплати податку для юридичних осіб перелічені у Статті 282 ПКУ.

Виконайте в команді

Доповніть схему «Система оподаткування в Україні»

Розділ 2. Фінансове право України

Практичне завдання 7.4

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Підготуйте повідомлення про:

- 1) податок на додану вартість, 2) акцизний податок,
- 3) рентну плату, 4) податок на доходи фізичних осіб.

Дотримуйтесь такого плану: а) суб'єкти податку, б) об'єкт податку, в) база податку, г) ставка податку, ґ) порядок сплати податку.

Скористайтеся відповідними розділами Податкового кодексу України

<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/stru#Stru>

§ 7.3. Податкова політика. Відповідальність за порушення податкового законодавства

«У справі оподаткування треба врахувати не те, що народ може дати, а те, що народ може дати завжди».
Шарль-Луї де Монтеск'є — французький політик,
письменник і мислитель

7.3.1. Податкова політика щодо малого підприємництва. Спрощене оподаткування. Єдиний податок

Мале підприємництво забезпечує зайнятість та доходи значної кількості мешканців країни і є важливим чинником соціальної стабільності. Саме структури «малого бізнесу» (так званого «середнього класу») формують значну частину доходів місцевих бюджетів. Вони можуть гнучко реагувати на ринкові коливання і швидко адаптуватися до нових умов. Державна політика щодо малого підприємництва передбачає його підтримку і стимулювання розвитку через систему оподаткування.

Для зниження податкового навантаження на мале підприємництво запроваджено спрощені механізми його адміністрування та оподаткування. Правові засади застосування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності, а також справляння єдиного податку закріплено у Главі 1 «Спрощена система оподаткування, обліку та звітності» Розділу XIV «Спеціальні податкові режими» Податкового кодексу України.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності — особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати п'ятьох видів податків і зборів, на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/Db8UKh>
або QR-кодом

Юридична особа чи фізична особа-підприємець може самостійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо така особа відповідає певним вимогам та реєструється платником єдиного податку в особливому порядку.

Податкове законодавство України пропонує загалом такі види оподаткування: загальна система для юридичних та фізичних осіб; єдиний податок першої групи; єдиний податок другої групи; єдиний податок третьої групи (зі сплатою або без сплати ПДВ); єдиний податок четвертої групи для сільгоспідприємств.

За *загальною системою* оподатковується і бухгалтерський прибуток юридичних осіб, і прибуток фізичних осіб-підприємців (обчислений за касовим методом) за ставкою 18 %. За *спрощеною системою* вся виручка оподатковується єдиним податком (фіксованою ставкою).

7.3.2. Відповідальність за порушення податкового законодавства. Кримінальна відповідальність за умисне ухилення від сплати податків, зборів та інших платежів

Учинення платниками податків, їх посадовими особами та посадовими особами органів контролю порушень законів з питань оподаткування та порушень вимог, встановлених іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю, тягне за собою відповідальність, передбачену Податковим кодексом України та іншими законами України.

До відповідальності за вчинення податкових правопорушень притягаються платники податків, податкові агенти та/або їх посадові особи несуть відповідальність у разі вчинення порушень, визначених законами з питань оподаткування та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/Db8UKh>
або QR-кодом

Розділ 2. Фінансове право України

За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю, застосовують **фінансову, адміністративну, кримінальну** відповідальність.

Фінансова відповідальність за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства встановлюється та застосовується згідно із ПКУ та іншими законами. Фінансова відповідальність застосовується у вигляді **штрафних** (фінансових) **санкцій** (штрафів) та/або **пені**.

Притягнення до фінансової відповідальності платників податків за порушення законів з питань оподаткування, іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю, не звільняє їх посадових осіб за наявності відповідних підстав від притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) *не звільняє* платників податків від обов'язку сплатити до бюджету належні суми податків та зборів, а також від застосування до них інших заходів, передбачених законодавством. Суми штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) зараховуються до бюджетів, до яких згідно із законом зараховують відповідні податки та збори.

У разі вчинення платником податків двох або більше порушень законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю, штрафні (фінансові) санкції (штрафи) застосовують *за кожне вчинене разове та тривале порушення окремо*.

У разі застосування органами контролю до платника податків штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи контролю, такому платникові податків надсилають (вручають) *податкові повідомлення — рішення*.

За одне податкове правопорушення орган контролю може застосувати тільки один вид штрафної (фінансової) санкції (штрафу), передбаченої Статтями 117–128-1 ПКУ та іншими законами України.

Практичне завдання 7.5

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте гіпотезу, диспозицію та санкцію правових норм:

Ст. 162 Кодексу України про адміністративні правопорушення: «Невиконання керівниками та іншими посадовими особами підприємств, установ, організацій, включаючи установи Національного банку України, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, законних вимог посадових осіб органів державної податкової служби, перелічених у пунктах 5-8 частини першої статті 11 Закону України «Про державну податкову службу в Україні», — тягне

Розділ 2. Фінансове право України

за собою попередження або накладання штрафу у розмірі від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Стаття 122. Податкового кодексу України: Порухення правил застосування спрощеної системи оподаткування фізичною особою – підприємцем. 122.1. Несплата (неперерахування) фізичною особою — платником єдиного податку, визначеною підпунктами 1 і 2 пункту 291.4 статті 291 цього Кодексу, авансових внесків єдиного податку в порядку та у строки, визначені цим Кодексом, тягне за собою накладення штрафу в розмірі 50 відсотків ставки єдиного податку, обраної платником єдиного податку відповідно до цього Кодексу.

Стаття 127. Податкового кодексу України: Порухення правил нарахування, утримання та сплати (перерахування) податків у джерела виплати. 127.1. Ненарахування, неутримання та/або несплата (неперерахування) податків платником податків, зокрема податковим агентом, до або під час виплати доходу на користь іншого платника податків, — тягнуть за собою накладення штрафу в розмірі 25 відсотків суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету. Ті самі дії, вчинені повторно протягом 1095 днів, — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі 50 відсотків суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету. Дії, передбачені абзацом першим цього пункту, вчинені протягом 1095 днів втретє та більше, — тягнуть за собою накладення штрафу у розмірі 75 відсотків суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету.

Практичне завдання 7.6

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Катерина П. написала книгу з кулінарними рецептами та надрукувала її у видавництві «Буква». Тираж книги був реалізований видавництвом, сума виручки становить 20 000 грн. Катерина П. отримала гонорар у розмірі 10 відсотків від суми виручки від реалізації тиражу книги. *Встановіть види податків, які мають сплатити Катерина П. та видавництво «Буква», об'єкти та одиницю оподаткування. Розрахуйте, яку суму податку на доходи фізичних осіб має сплатити Катерина П. у поточному році.*

Правова ситуація 2. За результатами оперативної перевірки на приватному підприємстві «Піцерія-Ексклюзив» посадовими особами податкової міліції виявлено не оприбутковану в касі готівку в сумі 1400 грн.; у складських приміщеннях зберігалось 95 пляшок алкогольних напоїв без марок акцизного збору, в холодильниках виявлено продукти харчування, щодо яких не надано документального підтвердження їх походження, зокрема майонез, соуси, мариновані печериці та маслини. *На підставі яких нормативних актів настане фінансова відповідальність приватного підприємства «Піцерія-Ексклюзив»? Якими будуть фінансові санкції? Опишіть дії податкової міліції щодо виявлених порушень, скориставшись положеннями Ст. 350. Податкового кодексу України «Повноваження податкової міліції» <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n7862>*

Для закріплення теми 7:

1. Назвіть принципи системи оподаткування.
2. Визначте види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства.
3. Опишіть відповідальність за порушення податкового законодавства.
4. Зіставте загальну і спрощену системи оподаткування.
5. Оцініть податкову політику щодо малого підприємництва.
6. Схарактеризуйте об'єкти та суб'єкти оподаткування.
7. Наведіть приклади загальнодержавних та місцевих податків і зборів.

Розділ 2. Фінансове право України

ТЕМА 8. Законодавство про банки та банківську діяльність

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- банк; • НБУ; • банківська ліцензія; • банківська таємниця;
- види банків в Україні; • банківська система України;
- порядок створення банків в Україні; • основні банківські операції.

§ 8.1. Банківська система

«Не один підприємець дякував долі, яка загнала його у вузькі рамки й показала, що найкращим капіталом є власні мізки, а не кредити з банку».

Генрі Форд, американський підприємець, конструктор автомобілів

8.1.1. Банківська система України. Поняття банку

Головним елементом у фінансовій системі держави є банки. **Банк** — це юридична особа, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків і яка має виключне право надавати банківські послуги на підставі банківської ліцензії. **Банківською діяльністю** є: 1) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; 2) розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; 3) відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. **Вклад (депозит)** — це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які клієнти розмістили на своїх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладникові відповідно до законодавства України та умов договору.

Порядок здійснення банківської діяльності та правовий статус банків визначаються Ст. 99 і Ст. 100 Конституції України, Законами України «Про Національний банк України» (1999 р.) та «Про банки і банківську діяльність» (2001 р.).

Банківська система України фактично є дворівневою і складається з Національного банку України (вищий рівень) та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень законодавства. Кожен банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг. Види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого визначає Національний банк України. Він також здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків і визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: обсяг капіталу банку, ступінь фінансових взаємозв'язків, напрями діяльності.

8.1.2. Національний банк України (НБУ). Порядок створення банків в Україні

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. Це самостійний орган, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених Законом України «Про Національний банк України» випадках — також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи за умови, що це не перешкоджає досягненню та підтримці цінової стабільності в державі. Місцезнаходження Ради Національного банку України, Правління Національного банку України та центрального апарату Національного банку — місто Київ.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень, але може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є частина його прибутку до розподілу, а за потреби — Державний бюджет України.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Також Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами. Національний банк, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Функції Національного банку регламентовані Законом України «Про Національний банк України» (1999, редакція від 10.11.2018).

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

*Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/6T9o6Y>
або QR-кодом*

Розділ 2. Фінансове право України

Виконайте в команді

Розгляньте інфографіку, представлену на сайті Національного банку України.

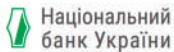
https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article.jsessionid=D4AD7E4B9DABA64D7A906FA528F653B5?art_id=36081&cat_id=36006

1. Поясніть, яке зображення є символом НБУ.
2. Знайдіть на сайті НБУ інформацію про банкноти, розмінні монети та обігові монети, які перебувають в обігу.
3. Обчисліть за інфографікою загальну суму готівкових банкнот, які перебували в обігу станом на травень 2019 року.
4. Визначте за інфографікою, які банкноти і які монети є найпопулярнішими в обігу та яку суму вони становлять.
5. Висловіть припущення, чому в інфографіці є зображення 9 банкнот, але вказана цифра про 66 банкнот. Перевірте себе, переглянувши наступну інформацію із сайту НБУ:

https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=16724838&cat_id=83136296

— Музей грошей Національного банку.

<https://bank.gov.ua/3dtour/> — Віртуальний тур музеєм грошей Національного банку (українською чи англійською мовами).

Структура готівки в обігу

Станом на 01.04.2019 в обігу перебувало 375,4 млрд грн готівки

Розділ 2. Фінансове право України

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/6T9o6Y>
або QR-кодом

Банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства або кооперативного банку. **Державний банк** — це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. **Кооперативні банки** створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки. **Створення, державна реєстрація, ліцензування діяльності та реорганізація банків** регламентуються Законом України «Про банки і банківську діяльність».

§ 8.2. Банківська діяльність

«Той, хто відмовив іншому в кредиті, повернув собі борг».
Генрі Водсворт Лонгфелло, американський поет XIX ст.

8.2.1. Банківські операції та угоди

Банківська діяльність здійснюється на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг. Банківські та інші фінансові послуги надаються в національній валюті, а за наявності відповідної ліцензії Національного банку України — в іноземній валюті.

Види діяльності банку

(за Ст. 47 — 51 Закону України «Про банки і банківську діяльність»)

Банківські послуги

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, зокрема у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу);
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), зокрема на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банківська діяльність щодо:

- 1) інвестицій;
- 2) випуску власних цінних паперів;
- 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей;
- 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа;
- 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;
- 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій);
- 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг.

Перелік **фінансових послуг**, що банк має право надавати своїм клієнтам (крім банків) шляхом укладення агентських договорів, встановлюється Національним банком України.

Кредитні операції

- 1) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;

Розділ 2. Фінансове право України

- 2) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 3) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- 4) лізинг.

Прямі інвестиції банків

Банки здійснюють прямі інвестиції та операції з цінними паперами відповідно до законодавства України про цінні папери, інвестиційну діяльність та згідно з нормативно-правовими актами Національного банку України.

Розрахункові банківські операції

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у Національному банку України та інших банках в Україні і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті.

Банківські розрахунки проводяться у готівковій та безготівковій формах згідно із правилами, встановленими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Банк має право вчиняти будь-які правочини, необхідні для надання ним банківських й інших фінансових послуг й здійснення іншої діяльності. Банк самостійно встановлює процентні ставки і комісійну винагороду за надані послуги. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці. Платіжні інструменти мають бути оформлені належно і містити інформацію про їх емітента, платіжну систему, в якій вони використовуються, правові підстави здійснення розрахункової операції і, як правило, держателя платіжного інструмента та отримувача коштів, дату валютування, а також іншу інформацію, необхідну для здійснення банком розрахункової операції, що цілком відповідають інструкціям власника рахунку або іншого передбаченого законодавством ініціатора розрахункової операції.

8.2.2. Обмеження щодо діяльності банків. Банківська таємниця

Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) і страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку. Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 відсотків капіталу банку.

Інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин із ним чи третім особам у процесі надання послуг банку, а також інформація про банки чи клієнтів, що збирається під час проведення банківського нагляду, є **банківською таємницею**. Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню і не вважається банківською таємницею, встановлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.

БАНКІВСЬКА ТАЄМНИЦЯ (за Ст. 60. Закону України «Про банки і банківську діяльність»)
1) відомості про банківські рахунки клієнтів, зокрема кореспондентські рахунки банків у Національному банку України;
2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;
3) фінансово-економічний стан клієнтів;
4) системи охорони банку та клієнтів;
5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи — клієнта, її керівників, напрями діяльності;
6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;
7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;
8) коди, що використовуються банками для захисту інформації;
9) інформація про фізичну особу, яка має намір укласти договір про споживчий кредит, отримана під час оцінки її кредитоспроможності.

Призначені на посаду банківські службовці підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм під час виконання своїх службових обов'язків.

Банк має право надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям для забезпечення виконання ними своїх функцій або надання послуг банку відповідно до укладених між такими особами (організаціями) та банком договорів. Порядок розкриття банківської таємниці передбачений положеннями Ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність в Україні».

8.2.3. Заходи впливу, що застосовуються до банків у разі порушення ними законодавства

Заходи впливу щодо банків застосовуються, якщо банк порушує банківське законодавство, порушує законодавство у сфері запобігання та

Розділ 2. Фінансове право України

протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, здійснює фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, порушує нормативно-правові акти Національного банку України, здійснює ризикову діяльність, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, а також у разі застосування санкцій іноземними державами або міждержавними об'єднаннями чи організаціями.

Застосовує заходи впливу Національний банк України. Перелік заходів впливу передбачено у Ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність в Україні». Серед інших, до них належать: *письмове застереження; обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, накладення штрафів, віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного; відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.*

Заходи впливу до банків, філій іноземних банків, фізичних осіб можуть бути застосовані Національним банком України протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення. Рішення Національного банку України про застосування заходу впливу у вигляді *накладення штрафу* є виконавчим документом та набирає законної сили з дня його прийняття. У разі невиконання такого рішення воно передається Національним банком України до органів державної виконавчої служби для примусового виконання.

Виконайте в команді

Ознайомтеся з переліком банків в Україні за посиланням

<http://www.prostobank.ua/spravochniki/banki>

1. Скористайтесь фільтром для пошуку державних і приватних українських банків, а також іноземних банків в Україні.
2. Зайдіть на офіційний сайт обраного вашою командою банку і перегляньте інформацію про керівництво, фінансові показники, новини та акції.
3. Проаналізуйте інформацію сайту, щоб визначити, чи є банк надійним. Для порівняння перегляньте сайти інших банків.
4. Які показники роботи банку і яка інформація із сайту стала для вас визначальною?
5. Візуалізуйте сформовані вашою командою критерії надійності банків.

Для закріплення теми 8:

1. Назвіть види банків в Україні.
2. Визначте основні банківські операції.
3. Опишіть банківську систему України.
4. Оцініть заходи впливу, що їх застосовують до банків у разі порушення ними законодавства.
5. Схарактеризуйте порядок створення банків в Україні.
6. Наведіть приклади обмежень щодо діяльності банків.

**Завдання для формування та перевірки
ключових і предметних компетентностей до розділу 2
«Фінансове право України»**

Правові предметні компетентності

<p>Інформаційна</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підготуйте інформаційну довідку про депозити. Проаналізуйте пропозиції банків за депозитними вкладками. Порівняйте терміни, ставки та дохід за депозитами у гривні та іноземній валюті. Зіставте інфляційне знецінення коштів та суму відсотка за депозитом за той самий термін. 2. Підготуйте за результатами свого дослідження соціальну рекламу «Зберігати гроші в банку, в банці чи «в панчосі»?»
<p>Логічна</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1-2. Складіть кросворд «Фінансове право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте на вибір два види завдань до слів кросворда: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні формулювання завдань. 3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань із трьох тем розділу «Фінансове право України» (по 12 запитань із кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати тести, складені однокласниками. Порівняйте результати. 4. Поцікавтеся у знайомих дорослих, чи потрапляли вони у проблемні ситуації, які регулюються нормами фінансового, зокрема бюджетного, податкового, банківського права. Сформулюйте своє бачення правового врегулювання цих ситуацій і порівняйте із реальним розв'язанням тієї чи іншої проблеми. Коротко запишіть фабулу ситуації, ключові запитання до неї та юридично правильні відповіді на них. Представте свою роботу в імпровізованій «Юридичній клініці».
<p>Діяльнісно-процесуальна</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Допоможіть» депутатам місцевої ради вашої територіальної громади систематизувати інформацію про наповнення місцевого бюджету та його видатки. 2. Складіть «порадник» для тих, хто шукає надійний банк для ведення малого підприємництва, і тих, хто шукає найзручніші умови депозиту. <p><i>Скористайтесь посиланням: https://is.gd/6SUtLb або QR-кодом</i></p>
<p>Аксіологічна</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначте переваги і недоліки спрощеного оподаткування порівняно із загальною системою оподаткування. Оцініть привабливість чи незручність спрощеної системи для тих, хто займається певними видами малого підприємництва. 2. Спрогнозуйте довгострокову ефективність спрощеної системи. Чи сприяє пільгове оподаткування розширенню малого підприємництва, створенню нових робочих місць та самозайнятості населення?

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- **називає:** предмет і джерела кримінального права; ознаки злочину; види злочинів; стадії вчинення злочину; види співучасників злочину; обставини, що виключають злочинність діяння; мету кримінального покарання; види кримінальних покарань; обставини, що пом'якшують покарання; обставини, що обтяжують покарання; примусові заходи медичного характеру; види покарань, що застосовуються до неповнолітніх; примусові заходи виховного характеру; обставини, що враховуються при призначенні кримінального покарання неповнолітній особі; окремі види злочинів за об'єктом злочинного посягання;
- **застосовує поняття та терміни:** кримінальне право; Кримінальний кодекс України; злочин; склад злочину; неосудність; вина; замах на злочин; співучасник злочину; кримінальна відповідальність; необхідна оборона; крайня необхідність; уявна оборона; кримінальне покарання; амністія; помилування; судимість;
- **визначає:** склад окремих видів злочинів;
- **розрізняє** співучасників злочину;
- **описує:** Кримінальний кодекс України; дію ККУ щодо осіб у просторових та часових межах; склад злочину; види вини; причинний зв'язок; мотив і мету злочину; форми співучасті у вчиненні злочину; підстави кримінальної відповідальності; підстави звільнення від кримінальної відповідальності; порядок призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування; погашення і зняття судимості; порядок застосування примусових заходів медичного характеру; особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх; особливості застосування до неповнолітніх осіб покарань; кримінальну відповідальність осіб за вчинення окремих видів злочинів;
- **порівнює:** необхідну оборону і крайню необхідність; крайню необхідність і діяння, пов'язане з ризиком; розрізняє та підкріплює прикладами: загальнодержавні та місцеві податки і збори; основні та додаткові покарання; амністію і помилування; погашення і зняття судимості; сукупність і повторність злочинів;
- **розрізняє:** фізичний і психічний примус; обставини, що виключають злочинність діяння і підстави для звільнення від кримінальної відповідальності;
- **співвідносить** кримінальну відповідальність і покарання;
- **характеризує** завдання та принципи ККУ; види злочинів; стадії вчинення злочину; цілі кримінального покарання; види і зміст покарань; покарання, що застосовуються до неповнолітніх; примусові заходи виховного характеру;
- **аналізує** правові ситуації на підставі положень ККУ;

ТЕМА 9. Загальна характеристика кримінального права України

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- кримінальне право; • предмет і джерела кримінального права;
- Кримінальний кодекс України; • дія ККУ щодо осіб у просторових та часових межах; • завдання та принципи ККУ.

«Краще попередити злочин, ніж карати. У цьому головна мета будь-якого доброго законодавства».

Чезаре Беккарія, італійський юрист і публіцист XVIII ст.

§ 9.1. Кримінальне право: поняття, принципи, джерела

9.1.1. Поняття і принципи кримінального права

Кримінальне право України належить до публічних галузей права нашої держави та має своїм основним змістом охорону найбільш цінних, важливих суспільних відносин від посягань на них. Враховуючи це, **кримінальне право**, як одну із фундаментальних галузей права України, характеризуємо як **систему правових норм, які визначають коло заборонених суспільнонебезпечних діянь, за вчинення яких настає кримінальна відповідальність, умови настання кримінальної відповідальності і власне саму кримінальну відповідальність та інші наслідки кримінально-правового характеру за вчинення кримінально-протиправних діянь.**

Ознаки кримінального права

— кримінально-правові норми встановлює виключно законодавчий орган держави — Верховна Рада України
— зовнішньою формою кримінально-правових норм, які встановлюють кримінальну протиправність та караність діяння, є виключно закон — Кримінальний кодекс України (далі — КК України)
— специфічний метод реалізації кримінального закону — застосування за порушення його заборон особливого виду впливу — покарання

Норми кримінального права регулюють особливий вид правовідносин, які виникають за фактом вчинення кримінального правопорушення і називаються «кримінально-правові відносини». Кримінально-правові відносини — це специфічний вид суспільних відносин, які виникають між особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та державою в особі компетентних органів кримінальної юстиції у зв'язку із вчиненням особою найтяжчого виду правопорушення — кримінального правопорушення — і полягають у визначенні правових наслідків такої поведінки.

Кримінально-правові відносини

Види

Охоронні — виникають та існують на основі кримінально-правових заборон та їх порушення	Заохочувальні — мають регулювати правомірну поведінку людей в екстремальних ситуаціях, що дотичні до сфери кримінально-правової охорони, — <i>необхідна оборона, крайня необхідність, затримання особи, яка</i>
---	--

Розділ 3. Кримінальне право України

вчинила кримінальне правопорушення, тощо	
Права й обов'язки суб'єктів	
<p>право органів кримінальної юстиції притягти до кримінальної відповідальності осіб, які винні у порушенні кримінально-правових заборон</p>	<p>обов'язок осіб, які визнані судом винними у вчиненні кримінального правопорушення, зазнати обмежень у правах та понести негативні правові наслідки своєї протиправної поведінки</p>
<p>держава в особі органів кримінальної юстиції зобов'язана (у разі наявності для цього підстав) забезпечити особі право на справедливе, ненадмірне покарання, його пом'якшення, звільнення від покарання та інші пом'якшення</p>	<p>особи, визнані судом винними у вчиненні кримінального правопорушення, мають право на справедливе, ненадмірне покарання, його пом'якшення, звільнення від покарання та інші передбачені законом пом'якшення</p>

Кримінальне право України формується та функціонує на підставі принципів, що визначають зміст і соціальну спрямованість цієї галузі права. Система таких принципів безпосередньо не закріплена у тексті Кримінального кодексу України, але впливає зі змісту положень цього законодавчого акту та змісту положень Конституції України.

Серед принципів кримінального права можна виокремити такі, які притаманні практично всім галузям права України: *законність, рівність перед законом, невідворотність відповідальності, справедливість, гуманізм і демократизм* тощо. Крім того, специфіка кримінального права обумовлює наявність принципів, що властиві тільки цій галузі.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/oGeww1>
або QR-кодом

9.1.2. Загальна характеристика та завдання Кримінального кодексу України

Кримінальний кодекс України — *основний систематизований законодавчий акт, що об'єднує всю сукупність кримінально-правових норм.* Відповідно до ч.1 ст. 3 КК України законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, що ґрунтується на Конституції України і нормах кримінального права. Кримінальна протиправність будь-якого діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки, визначаються *тільки цим кодексом.*

Кримінальний кодекс України ухвалений Верховною Радою України 5 квітня 2001 року й набув чинності 1 вересня 2001 року. Він складається із Загальної та Особливої частин. Загальна частина КК України визначає загальні положення, які є спільними для всіх або більшості кримінальних правопорушень, і об'єднує 16 розділів. Особлива частина КК України — частина закону, що містить перелік суспільно небезпечних діянь, які є кримінальними правопорушеннями, та перелік покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення — інакше кажучи — перелік кримінально-правових

заборон. Особлива частина КК України об'єднує всі кримінальні правопорушення у 20 розділів за ознакою подібності відносин, що охороняються законом (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>).

Кримінальний кодекс України вже у ст.1 визначає завдання для самого себе: правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для виконання цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили.

9.1.3. Дія ККУ щодо осіб, у просторових та часових межах

За загальним правилом закон про кримінальну відповідальність має **пряму дію у часі**, тобто поширюється на тих осіб, які вчинили кримінальні правопорушення після набуття відповідним законом чинності. Кримінальна протиправність і караність та інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. *Часом вчинення кримінального правопорушення* визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (час настання наслідків для вирішення питання про час вчинення кримінального правопорушення не має значення).

В окремих випадках, як виняток із загального правила, закон про кримінальну відповідальність має зворотну дію у часі, тобто поширюється на тих осіб, які вчинили відповідні діяння до набуття таким законом чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Кримінальний закон має **зворотну дію у часі** у таких випадках:

- 1) новий закон скасовує кримінальну протиправність діяння;
- 2) новий закон пом'якшує кримінальну відповідальність;
- 3) новий закон будь-яким іншим чином поліпшує становище особи.

Якщо новий закон про кримінальну відповідальність частково пом'якшує кримінальну відповідальність, а частково її посилює, то такий закон має зворотну дію у часі лише в тій частині, у якій він пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. *Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії у часі.* У тих випадках, коли новий закон частково посилює кримінальну відповідальність або погіршує становище особи, а частково пом'якшує її чи поліпшує становище винної особи, він має зворотну дію у часі лише в тій частині, у якій відповідальність пом'якшується чи покращується становище винного.

Розділ 3. Кримінальне право України

За загальним правилом закон про кримінальну відповідальність поширюється на *тих осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на території України*. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України, не підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними кримінального правопорушення на території України вирішується дипломатичним шляхом. **Кримінальне правопорушення вважається вчиненим на території України, якщо його було почато або продовжено, або притинено, або закінчено на території України.** Якщо кримінальне правопорушення було вчинено у співучасті, загалом воно вважається вчиненим на території України, якщо хоча б один зі співучасників діяв на території України незалежно від фактично виконуваної ним ролі у вчиненні спільного кримінального правопорушення.

Виконайте в команді

1. Відшукайте у тексті КК України статті, що регламентують дію кримінального закону в часі, у просторі та за колом осіб. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Візуалізуйте умовно-графічно: «Закон про кримінальну відповідальність має пряму дію у часі, ЯКЩО...»
3. Візуалізуйте умовно-графічно: «Закон про кримінальну відповідальність має зворотну дію у часі, ЯКЩО...»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть приклади ситуацій, для розв'язання яких треба застосувати дію статей 4, 5 КК України. (Стаття 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі; Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі.)

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Максим П., громадянин України, перебуваючи на відпочинку в Чехії, вчинив кримінальне правопорушення і відбув покарання за вироком суду в цій країні. Коли Максим П. повернувся додому, його сусід, який дізнався про це правопорушення від спільного знайомого, вирішив, що Максим повинен бути притягнений до відповідальності в Україні, та порадив звернутися до правоохоронних органів із зізнанням, щоб зменшити міру покарання.

Правова ситуація 2. Марк М., громадянин Австрії, організував інтернет-магазин, через мережу якого планував отримувати кошти, зловживаючи довірою покупців. До цієї діяльності він залучив студентів із Харкова — Артура К. і Віктора М., мотивуючи тим, що їм не загрожує відповідальність, оскільки інтернет-магазин зареєстрований за межами України.

Для закріплення теми 9:

1. Назвіть предмет та джерела кримінального права.
2. Визначте межі просторової дії кримінального закону.
3. Опишіть структуру Кримінального кодексу України.
4. Порівняйте пряму і зворотню дії кримінального закону в часі.
5. Зіставте права й обов'язки суб'єктів кримінально-правових відносин.
6. Оцініть дію ККУ щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення на території України.
7. Схарактеризуйте принципи та завдання КК України.
8. Наведіть приклади специфічних принципів КК України.

ТЕМА 10. Кримінальне правопорушення

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- кримінальне правопорушення; • склад кримінального правопорушення;
- неосудність; • вина; • замах на кримінальне правопорушення; • співучасники кримінального правопорушення; • ознаки кримінального правопорушення; • види кримінальних правопорушень; • стадії вчинення кримінального правопорушення; • види співучасників кримінального правопорушення; • види вини; • причиновий зв'язок; • мотив і мета кримінального правопорушення; • форми співучасті у вчиненні кримінального правопорушення.

«Зовні однакові дії можуть бути злочинними в одному випадку і не бути злочинними — в іншому».

Альфред Адлер, австрійський психолог

§ 10.1. Кримінальне правопорушення: поняття, ознаки, склад, види, мотиви

10.1.1. Поняття та ознаки кримінального правопорушення

Кримінальним правопорушенням є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення — це найбільш небезпечний вид правопорушення. Від усіх інших правопорушень кримінальне відрізняється за двома суттєвими ознаками: 1) *кримінальною протиправністю* (це формальна ознака, що притаманна тільки кримінальним правопорушенням, оскільки вичерпний їхній перелік наведено тільки у КК України), 2) *суспільною небезпечністю* (це матеріальна ознака, яка властива тільки кримінально-протиправним діянням, оскільки всі інші правопорушення є лише суспільно шкідливими діяннями).

Суспільна небезпечність — це ознака, притаманна кримінальному правопорушенню, яка полягає у тому, що воно завдає тяжкої шкоди суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом, або ставить такі суспільні відносини під загрозу заподіяння шкоди. Суспільна небезпечність визначається низкою факторів: 1) характеристика об'єкта кримінального правопорушення з погляду важливості — тих суспільних

Розділ 3. Кримінальне право України

відносин, які охороняються Кримінальним кодексом; 2) характер та розмір заподіяної шкоди; 3) характеристика об'єктивної сторони діяння — спосіб вчинення, знаряддя та засоби, за допомогою яких його вчинено, час, місце, обстановка його скоєння; 4) форма і ступінь вини особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; 5) мотиви кримінально-протиправної діяльності та мета, досягнути якої прагнув винний.

Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України). У цьому випадку йдеться про те, що *відсутність такої ознаки кримінального правопорушення як суспільна небезпека виключає кримінальну протиправність діяння загалом*. До прикладу, особа таємно викрала коробку сірників. Очевидно, що незважаючи на те, що це діяння формально передбачене у ст. 185 КК України «Крадіжка», але фактично воно не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди власникові майна, а отже, є малозначним і не може бути назване кримінальним правопорушенням.

10.1.2. Склад злочину

Кримінальне право послуговується такою відомою ще з давніх часів юридичною конструкцією, як *corpus delicti*, — склад правопорушення.

Склад правопорушення — законодавча модель поведінки особи, яка дає змогу провести її правову оцінку та відмежувати одне діяння від іншого на підставі певної сукупності ознак. Іншими словами, **склад кримінального правопорушення** — це сукупність ознак, за допомогою яких законодавець описує у КК України зовнішні та внутрішні прояви кримінально-протиправної поведінки особи. Усю сукупність цих ознак об'єднують у чотири групи, які дістали назву *елементи складу правопорушення*.

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/6akpqa>
або QR-кодом

Елементи (групи ознак) складу правопорушення

1) об'єкт складу правопорушення,	2) об'єктивна сторона складу правопорушення,
3) суб'єкт складу правопорушення,	4) суб'єктивна сторона складу правопорушення

Виконайте в команді

1. Визначте, у котрому випадку умовно зображено дослідження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, а в якому випадку досліджується суб'єктивна сторона кримінального правопорушення.

2. На які ще запитання, на вашу думку, слід знайти відповіді, щоб достатньо повно схарактеризувати ці елементи складу правопорушення?

3. Зробіть припущення щодо об'єкту та суб'єкту кримінального правопорушення, яке розслідує зображений на ілюстраціях «Шерлок Холмс».

10.1.3. Види кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості

Кримінальні правопорушення класифікують за різними критеріями. Наприклад, за формою вини їх поділяють на умисні та необережні. Залежно від ступеня завершеності кримінально-протиправного діяння кримінальні правопорушення поділяють на закінчені та незакінчені (видами незакінченого правопорушення є готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення). Залежно від фактичної тривалості суспільно небезпечного діяння виокремлюють триваючі та продовжувані кримінальні правопорушення.

Водночас особливе кримінально-правове значення має класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості. У ст. 12 КК України кримінальні правопорушення поділяються на *кримінальні проступки та злочини (нетяжкі, тяжкі, особливо тяжкі злочини)*.

Кримінальним проступком є передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане із позбавленням волі.

Злочини, своє чергою, поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у вигляді штрафу у розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за яке передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене КК України діяння (дія або бездіяльність), за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або позбавлення волі на строк понад десять років, або довічного позбавлення волі.

Розділ 3. Кримінальне право України

Саме з цією класифікацією законодавець пов'язує значну частину кримінально-правових інститутів. Наприклад, від ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення залежить можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності або тільки від покарання, строки судимості, можливість умовно-дострокового звільнення від подальшого відбування покарання тощо. Ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення визначається не фактично призначеним особі судом покаранням, а максимальним покаранням, яке передбачене за це правопорушення у санкції статті Особливої частини КК України. Тобто для вирішення питання про ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення необхідно звертатися до санкції статті Особливої частини КК України, в якій встановлено кримінальну відповідальність за скоєне особою правопорушення.

Виконайте в команді

1. Складіть кластер «Кримінальне правопорушення: ознаки та види».
2. Розпочніть складання графічного організатора «Склад кримінального правопорушення», який доповнюватимете інформацією на наступних уроках.

§ 10.2. Мотиви та наслідки скоєння кримінальних правопорушень. Причиново-наслідковий зв'язок

10.2.1. Неосудність: медичний та юридичний критерії

Аналізуючи кримінально-правове поняття суб'єкта кримінального правопорушення, неодмінно натрапимо на парні поняття *осудність* та *неосудність*.

Осудною є особа, яка під час скоєння кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Поняття осудності розглядають двома критеріями — 1) юридичним та 2) медичним. За юридичним критерієм осудності виокремлюють інтелектуальну та вольову ознаки. Інтелектуальна ознака вказує на можливість особи усвідомлювати свої діяння під час вчинення кримінального правопорушення. Вольова ознака вказує на можливість особи керувати своїми діяннями під час вчинення кримінального правопорушення. Медичний критерій означає такий стан психічного здоров'я, який дозволяє особі усвідомлювати свої діяння та керувати ними.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ККУ, перебувала у стані **неосудності**, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи

за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру: 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку; 2) госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом; 3) госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом; 4) госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Не підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню. Зауважимо, що особа, яка була визнана судом неосудною, не підлягає кримінальній відповідальності навіть після її одужання.

10.2.2. Вина та її види

Усі ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, так само як і ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення об'єднують у дві групи: обов'язкові ознаки і факультативні ознаки. До обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу правопорушення належить лише одна — вина. Решта ознак — мотив, мета, емоційний стан — вважаються факультативними. Зокрема, у тих випадках, де певні ознаки під час опису відповідного складу правопорушення названі законодавцем, усі вони стають обов'язковими для конкретного складу кримінального правопорушення. Наприклад, у ст. 113 КК України «Диверсія» зазначено про вчинення певних суспільно небезпечних дій із метою ослаблення держави. Отже, для цього кримінального правопорушення мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Вина — психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Вина виявляється у двох формах — **умисел** та **необережність**. Кожна форма вини поділяється на два види. Умисел є прямим і непрямим, а необережність — кримінально-протиправною самовпевненістю і кримінально-протиправною недбалістю.

Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Прямий умисел — це найбільш небезпечний вид вини. Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення із прямим умислом, свідомо прагне заподіяти шкоду об'єктам кримінально-правової охорони. Окремі кримінальні правопорушення можуть вчинятися тільки з прямим умислом (наприклад, крадіжка, грабіж, розбій, контрабанда). Тільки з прямим умислом можливим є готування до кримінального правопорушення, а також замах на нього.

Розділ 3. Кримінальне право України

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності) і передбачала його суспільно-небезпечні наслідки і якщо їй не бажала, проте свідомо припускала їх настання. Для цього виду умислу характерним є те, що особа байдуже ставиться до суспільно небезпечного діяння та його можливих наслідків і не вживає при цьому жодних заходів, які б могли їх не допустити.

Необережність є кримінально-протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення. Для цього виду вини характерним є те, що особа не тільки не бажає настання суспільно небезпечних наслідків, але їй вживає певних заходів щодо запобігання їм.

Необережність є кримінально-протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити. Для цього виду вини характерним є те, що особа, як правило, через своєю неухважність, забудькуватість взагалі не усвідомлює суспільно небезпечного характеру свого діяння і не передбачає його суспільно небезпечних наслідків. Водночас за належної уважності й пильності вона могла і повинна була їх усвідомлювати та передбачати.

Установлення конкретного виду вини має значення: 1) для кваліфікації вчиненого діяння, 2) для індивідуалізації кримінальної відповідальності, зокрема покарання, 3) для вирішення питання про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності тощо.

У тих випадках, коли щодо вчиненого особою суспільно небезпечного діяння неможливо встановити жодного з видів вини, говорять про **казус (випадок)**. За наявності казусу особа не підлягатиме кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння незалежно від тяжкості спричинених ним наслідків. Наприклад, якщо особа посковзнулася і, втрачаючи рівновагу, вдарила рукою перехожого, то кримінальна відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень такою особою виключається через з відсутність у її діянні вини.

10.2.3. Мотив. Мета. Дія. Наслідки

Мотив кримінального правопорушення — це внутрішнє усвідомлене спонукання особи до вчинення кримінально-протиправної поведінки.

Мета злочину — це уявлення особи про бажаний результат своєї кримінально-протиправної діяльності.

Емоційний стан — усякого роду емоції, що впливають на інтелектуально-вольову діяльність особи під час вчинення нею кримінального правопорушення (стан афекту, стан фрустрації, стан стресу, післяпологовий емоційний стан тощо).

Діяння (дія або бездіяльність) властиві характеристики будь-якого кримінального правопорушення, оскільки є єдино можливими формами його вчинення. За відсутності діяння питання про наявність вчиненого кримінального правопорушення взагалі не припускають. Таким чином, **діяння** — це термін, що охоплює два види людської поведінки: активну поведінку — дію і пасивну поведінку — бездіяльність.

Більшість кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена у КК України, вчиняється через активну кримінально-протиправну поведінку. **Дія** — порушення припису норми-заборони, який зобов'язує утримуватися від визначеного виду поведінки. Для того щоб дія мала кримінально-правове значення, вона обов'язково має бути вольовою — контролюватися свідомістю особи та спрямовуватися на досягнення певної мети. Якщо дія — це активна людська поведінка щодо заборонного припису кримінально-правової норми, то **бездіяльність** — це пасивна людська поведінка, пов'язана з невиконанням визначених законом дій, які винний міг і повинен був учинити у конкретній ситуації.

Суспільно небезпечні наслідки діяння — це ті зміни у реальній дійсності, що їх спричиняє (може спричинити) поведінка особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і визначаються як реальна або ймовірна шкода, що заподіюється внаслідок скоєння кримінального правопорушення суспільним відносинам, що взяті під охорону кримінальним законом. Коли ми говоримо про суспільно небезпечні наслідки, то вживаємо слова що вони «спричиняються...», «заподіюються...» та інші, які свідчать про те, що такі наслідки повинні перебувати у зв'язку з поведінкою, яка їх спричинила. Для розкриття зв'язку між цими явищами (діяння та наслідки) теорія кримінального права користується поняттям «причиновий зв'язок». **Причиновий зв'язок** у кримінальному праві — це об'єктивний зв'язок між явищами, коли одне з них (причина) породжує інше (наслідок).

Виконайте в команді

1. Складіть (продовжте складання) розширений графічний організатор (гроно, кластер, семантичну карту) «Склад кримінального правопорушення», включивши до нього також поняття вина, мотив, мета, дія тощо.

§ 10.3. Стадії вчинення кримінального правопорушення

10.3.1. Закінчене та незакінчене кримінальне правопорушення.

Готування до кримінального правопорушення

Стадії вчинення кримінального правопорушення — це певні послідовні етапи розвитку умисного кримінально-протиправного діяння. **Закінченим кримінальним правопорушенням** визнають діяння, що містить усі ознаки складу правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої

Розділ 3. Кримінальне право України

частини КК України. **Незакінченим кримінальним правопорушенням** є готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення. **Готуванням до кримінального правопорушення** є: 1) підшукування засобів чи знарядь вчинення правопорушення; 2) пристосування засобів чи знарядь вчинення правопорушення; 3) підшукування співучасників для вчинення правопорушення; 4) змова на вчинення правопорушення; 5) усунення перешкод; 6) інше умисне створення умов для вчинення правопорушення.

Вчинення хоча б одного з названих діянь вважається готуванням до кримінального правопорушення. Готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності. Вважають, що таке діяння не є суспільно небезпечним.

Стадія готування має самостійне кримінально-правове значення лише у тому разі, коли на ній був припинений розвиток кримінально-протиправного діяння. Інакше вона повністю поглинається наступною стадією і втрачає своє самостійне кримінально-правове значення.

10.3.2. Замах на кримінальне правопорушення

Замахом на кримінальне правопорушення є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, якщо при цьому воно не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Розрізняють два види замаху на кримінальне правопорушення: закінчений замах і незакінчений замах.

Замах на вчинення кримінального правопорушення є закінченим, якщо особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення правопорушення до кінця, але воно не було закінчено з причин, які не залежали від її волі. **Замах на вчинення кримінального правопорушення є незакінченим**, якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила всіх дій, які вважала необхідними для доведення правопорушення до кінця.

На відміну від готування до кримінального правопорушення, замах на кримінальне правопорушення є більш небезпечною стадією розвитку кримінально-протиправного діяння. **Замах на будь-яке кримінальне правопорушення, незалежно від його ступеня тяжкості, тягне за собою кримінальну відповідальність.** За вчинення готування до правопорушення строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. За вчинення замаху на кримінальне правопорушення строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або

розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України.

10.3.3. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця

Готування до кримінального правопорушення та замах на вчинення кримінального правопорушення, по суті, є неуспішними видами кримінально-протиправної діяльності, яка припинилася поза волею винного. Водночас відомі випадки, коли особа з власної волі відмовляється продовжувати вчинення розпочатого нею правопорушення. У таких випадках може йтися про добровільну відмову від вчинення кримінального правопорушення.

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення його до кінця. Особа, яка добровільно відмовилася від доведення кримінального правопорушення до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення. Наприклад, якщо особа, готуючись до умисного вбивства, незаконно придбала вогнепальну нарізну зброю, а згодом вирішила відмовитися від запланованого злочину, вона не підлягатиме кримінальній відповідальності за готування до вчинення вбивства, проте підлягатиме кримінальній відповідальності за ч. 1 ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами».

Виконайте в команді

Зобразіть умовно-графічно стадії вчинення кримінального правопорушення.

§ 10.4. Співучасть у вчиненні кримінального правопорушення

10.4.1. Поняття співучасті

Співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь кількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного правопорушення. Для розуміння поняття співучасті варто наголосити, що участь декількох осіб, які не є суб'єктами кримінального правопорушення, у вчиненні одного суспільно небезпечного діяння не може вважатися співучастю. Наприклад, якщо повнолітній учинив крадіжку разом із малолітньою дитиною то правопорушення буде вважатися таким, що було вчинено одноосібно.

10.4.2. Види співучасників. Форми співучасті

Співучасниками кримінального правопорушення, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач і пособник.

Розділ 3. Кримінальне право України

Виконавцем (співвиконавцем) є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи через використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене КК України. У теорії кримінального права виокремлюють дві форми виконання кримінального правопорушення — безпосереднє і опосередковане. *Безпосереднє виконання* наявне в тих випадках, коли особа вчинила кримінальне правопорушення самостійно, не залучаючи для цього інших осіб. *Опосередковане виконання* є у тих випадках, коли особа для вчинення кримінального правопорушення свідомо використала, до прикладу малолітню дитину, яка через недосягнення нею віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, не підлягатиме кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння. У таких випадках увесь тягар відповідальності буде покладено на особу, яка залучила малолітню дитину для вчинення кримінального правопорушення.

Організатором є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка створила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організовувала приховування кримінально-протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення.

Пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

Не виключені випадки, коли одна й та сама особа під час вчинення кримінального правопорушення водночас виступає і організатором кримінального правопорушення, і його виконавцем. У таких випадках поєднання кількох функцій має враховувати суд при індивідуалізації кримінальної відповідальності такої особи, зокрема при призначенні покарання.

У чинному КК України законодавець виокремлює співучасть у вигляді всякого роду кримінально-протиправних об'єднань (**форми співучасті**) залежно від їхньої структурної організації, а також кількісного складу

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/6akpqa>
або QR-кодом

Розділ 3. Кримінальне право України

учасників: 1) група осіб; 2) група осіб за попередньою змовою; 3) організована група; 4) злочинна організація.

Виконайте в команді

2. Складіть графічний організатор (гроно, кластер, семантичну карту) «Склад кримінального правопорушення»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Згадайте з вивченого на уроках правознавства в 9 класі вичерпний перелік кримінальних правопорушень, кримінальна відповідальність за вчинення яких може наставати з чотирнадцятирічного віку. Перевірте свої знання за текстом ст. 22 ККУ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Доберіть приклади дій, які могли б кваліфікуватись як непрямий умисел, кримінально-протиправна необережність, кримінально-протиправна недбалість, якби призвели до настання суспільнонебезпечних наслідків.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Букін Є. на власному автомобілі заїхав на автозаправку. Замовив і оплатив 30 літрів дизпалива й, очікуючи поки заправник обслужить його автомобіль, проглядав повідомлення в телефоні. Одне із повідомлень схвилювало Букіна Є. настільки, що він вийняв цигарки і запалив. Заправник Коротчук А. зробив зауваження Букіну Є. У відповідь той спересердя викинув непогашену цигарку, яка впала на кришку люка резервуару з паливом. Працівники автозаправки викликали поліцію, вважаючи, що Букін Є. намагався скоїти злочин. *Дайте правову оцінку ситуації.*

Правова ситуація 2. Під час футбольного матчу виникла бійка між фанатами команд-суперників. У двох із затриманих учасників бійки правоохоронці виявили балончики зі сльозогінним газом, ніж, який кваліфікувався як холодна зброя, пістолет із гумовими кулями. В третього – аркуш із замальовкою-схемою секторів стадіону із позначеними зонами, де розміщувалися вболівальники суперників. Усі троє перебували у стані алкогольного сп'яніння та голосно лялися і погрожували повбивати всіх вболівальників команди суперника і воротаря своєї команди, який пропустив два голи. Затриманих доставили до райвідділу поліції, а згодом відкрили кримінальну справу за ст. 129 ч.2 ККУ. *Дайте правову оцінку ситуації.*

Для закріплення теми 10:

1. Назвіть ознаки кримінального правопорушення; види кримінальних правопорушень; стадії вчинення кримінального правопорушення; види співучасників кримінального правопорушення.
2. Визначте ролі співучасників кримінального правопорушення та їхню вину.
3. Опишіть склад кримінального правопорушення; види вини; причиновий зв'язок; мотив і мету кримінального правопорушення; форми співучасті у вчиненні кримінального правопорушення.
4. Порівняйте кримінально-протиправну самовпевненість і кримінально-правову недбалість як види необережності.
5. Зіставте умисел і необережність як форми вини.
6. Оцініть готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення як стадії розвитку кримінально-протиправного діяння.
7. Схарактеризуйте види кримінальних правопорушень; стадії вчинення кримінального правопорушення.
8. Наведіть приклади причинових зв'язків у кримінальному праві.

Розділ 3. Кримінальне право України

ТЕМА 11. Кримінальна відповідальність

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- кримінальна відповідальність; • необхідна оборона; • крайня необхідність; • уявна оборона; • діяння, пов'язане з ризиком; • обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; • підстави кримінальної відповідальності; • підстави звільнення від кримінальної відповідальності; • фізичний і психічний примус.

«Нікого не можна звільнити від відповідальності за скоєний злочин. Будь-яка дія для свого захисту вважається правомірною. Безкарність завжди призводить до ще тяжчих злочинів».

Латинські вислови

§ 11.1. Кримінальна відповідальність

11.1.1. Поняття і підстави кримінальної відповідальності

Наявність відповідальності у суспільстві ґрунтується на суб'єктивній можливості кожної особи обирати лінію власної поведінки в об'єктивно визначених межах (так звана свобода волі), ухвалювати рішення, ґрунтуючись на власній системі цінностей, поглядів та установок. Свобода волі вільної людини і можливість обирати нею варіанти поведінки є філософською підставою кримінальної відповідальності.

У Кримінальному кодексі України відсутнє визначення поняття кримінальної відповідальності. У теорії кримінального права вважається, що **кримінальна відповідальність** — це вид юридичної відповідальності, який полягає в осуді особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, обвинувальним вироком суду і застосуванні до неї примусових заходів кримінально-правового впливу (всього роду правообмежень). Інакше кажучи, **кримінальна відповідальність** — це покладений на особу державою або суспільством чи взятий особою на себе самотійно обов'язок при порушенні кримінально-правових норм дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і вжити примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України **підставою кримінальної відповідальності** є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Зміст елементів складу кримінального правопорушення ми розглядали вище.

11.1.2. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

Виконайте в команді

1. Як ви розумієте формулювання «обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння»?
2. Чи наставатиме кримінальна відповідальність за наявності таких обставин?
3. Згадайте з вивченого на уроках правознавства в 9 класі перелік цих обставин.

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/CICEaV>
або QR-кодом

11.1.3. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності є актом гуманності держави, який ухвалює суд, і *полягає у відмові від кримінального переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, притягнення її до кримінальної відповідальності, від накладення на неї обов'язку дати відповідь за свою поведінку і вжити примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого порушення.*

Чинне кримінальне законодавство України передбачає такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності:

1) **дійове каяття** — особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення кримінального правопорушення щиро покалася, активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;

2) **примирення винного з потерпілим** — особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду;

3) **передача особи на поруки** — особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, та щиро покалася, може бути звільнено від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку;

4) **зміна обстановки** — особу, яка вперше вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною;

5) **закінчення строків давності** — особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: 1) два роки — у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі; 2) три роки — у разі вчинення кримінального проступку, за який передбачено покарання у вигляді обмеження волі, чи у разі вчинення нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років; 3) п'ять років — у разі вчинення нетяжкого злочину, крім випадку, передбаченого у

Розділ 3. Кримінальне право України

пункті 2 цієї частини; 4) десять років — у разі вчинення тяжкого злочину; 5) п'ятнадцять років — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

В Особливій частині Кримінального кодексу України передбачені так звані **спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності**. Так, за вчинення окремих кримінальних правопорушень законодавець дає можливість особі, яка винна у його вчиненні, дотримуючись певних конкретних умов, бути звільненою від кримінальної відповідальності. Так, наприклад, у разі невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України), особа, винна у такому злочині, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам. Такими нормами законодавець стимулює осіб на вчинення позитивної посткримінальної поведінки.

Виконайте в команді

Візуалізуйте умовно-графічно: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вперше вчинила кримінальне правопорушення, ЯКЩО.....»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Наведіть приклади життєвих ситуацій, у яких кримінальна відповідальність не настає за умовами статей 36-43 ККУ (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>)
2. Знайдіть у санкціях статей 255, 258, 258-3, 260, 263 КК України спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. З якою метою законодавець передбачив можливість звільнення від відповідальності за деякі кримінальні правопорушення проти громадської безпеки?
3. Ознайомтесь зі ст. 385 КК України. Чи передбачає частина 2 цієї статті спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності? Щоб перевірити себе, зверніться до ст. 63 Конституції України.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правової ситуації

Правова ситуація 1. Рябченко В., керуючи автомобілем, що належав її батькові Шаруку М., перебувала в нетверезому стані, перевищила швидкість, не впроралась з управлінням і здійснила наїзд на Крамаря І. та Дудника О., які очікували автобус на зупинці міського транспорту. В підсумку Дудник О. отримав важкі тілесні ушкодження і після операції був змушений тривалий час лікуватися. Крамар І. відмовився від госпіталізації, але в результаті падіння його куртка розірвалась і смартфон, що лежав у кишені куртки, розбився. Шарук М., прибувши на місце події, відразу заплатив Крамарю І. за куртку і телефон, доставив Дудника О. в лікарню, неодноразово його провідував і компенсував усі витрати на операцію й лікування. Дайте правову оцінку ситуації, відповівши на запитання:

- 1) Чи буде притягнутий до кримінальної відповідальності Шарук М.?
- 2) За які правопорушення відповідатиме Рябченко В.?
- 3) Чи може бути вона звільнена від відповідальності за ст. 46 або ст. 48 ККУ? *Скористайтеся текстом Розділу IX ККУ за посиланням <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>*

Для закріплення теми 11:

1. Назвіть обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Визначте вплив строків давності на звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Опишіть підстави кримінальної відповідальності.
4. Порівняйте необхідну оборону і крайню необхідність.
5. Зіставте крайню необхідність і діяння, пов'язане з ризиком.
6. Схарактеризуйте підстави звільнення від кримінальної відповідальності.
7. Наведіть приклади ситуацій, у яких буде наявний місце фізичний чи психічний примус.

ТЕМА 12. Кримінальне покарання

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- кримінальне покарання; • амністія; • помилування; • судимість; • мета кримінального покарання; • види кримінальних покарань; • обставини, що пом'якшують покарання; • обставини, що обтяжують покарання;
- примусові заходи медичного характеру; • порядок призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування; • погашення і зняття судимості; • порядок застосування примусових заходів медичного характеру; • основні і додаткові покарання; • погашення і зняття судимості; • сукупність і повторність злочинів; • цілі кримінального покарання; • види і зміст покарань.

«Мистецтво законодавця полягає в тому, щоби вигода, яка здобувається лиходієм від скоєного ним злочину, була аж ніяк не домірною з тим стражданням, яке йому за це загрожує».

Клод-Адріан Гельвецій, французький літератор і філософ XVIII ст.

§ 12.1. Поняття і види кримінальних покарань

12.1.1. Поняття кримінального покарання. Мета покарання

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Варто наголосити, що сам термін «покарання» притаманний виключно кримінальному праву, тоді як інші галузі системи права для визначення санкцій, які застосовують за порушення приписів норм, використовують інші терміни.

Ознаками покарання є:

- 1) покарання є примусом, що застосовуються до особи, яка порушила кримінально-правові приписи. Це означає, що воно є, передовсім, карою, відплатою за кримінально-протиправну поведінку особи, що виявляється у відповідному обмеженні її прав та свобод;
- 2) покарання має публічний характер, воно призначається від імені держави обвинувальним вироком суду;
- 3) покарання має особистий характер, воно призначається лише особі,

Розділ 3. Кримінальне право України

яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення. Покарання є наслідком визнання вини особи в інкримінованому діянні, воно відбувається особисто засудженим і тягне для нього довготривалі правові наслідки у вигляді судимості.

Метою покарання є: 1) кара за вчинене правопорушення; 2) виправлення засуджених; 3) запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

12.1.2. Види кримінальних покарань згідно з ККУ. Основні покарання. Додаткові покарання. Змішані покарання

Види кримінальних покарань		Скористайтесь посиланням: https://is.gd/LQE0e8 або QR-кодом
Основні покарання	Додаткові покарання	
1) громадські роботи, 2) виправні роботи, 3) службові обмеження для військовослужбовців, 4) арешт, 5) обмеження волі, 6) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, 7) позбавлення волі на певний строк, 8) довічне позбавлення волі,	9) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, 10) конфіскація майна,	
Покарання, які можуть застосовуватися і як основні, і як додаткові		
11) штраф, 12) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю		

За одне кримінальне правопорушення особі може бути призначено тільки одне основне покарання і одне чи кілька додаткових (кількість додаткових покарань при цьому формально не обмежується).

Виконайте в команді

1. Порівняйте обмеження волі та позбавлення волі як види кримінальних покарань.
2. Дізнайтеся значення слів «пенітенціарна служба» та ознайомтеся з інформацією про Державну пенітенціарну службу України з відкритих джерел.
3. Визначте відмінність між кримінально-виконавчими установами відкритого та закритого типів.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. У дитячому санаторії «Ранок» під час перевірки було виявлено надлишки продуктів харчування (морожена риба, курятина, печінка, олія) на загальну суму 6 тисяч грн., приховані з метою подальшого їх привласнення та реалізації. Водночас встановлено факт зменшення ваги порцій та асортименту страв. За рішенням суду Суровій А., шеф-кухареві

санаторію, призначено покарання у вигляді 5 тисяч грн. штрафу, одного року виправних робіт та позбавлення права обіймати посаду шеф-кухаря терміном на 3 роки. *Дайте правову оцінку ситуації.*

§ 12.2. Призначення покарання

12.2.1. Порядок призначення покарання судом

При призначенні покарання суд керується певними правилами, які у КК України дістали назву «**Загальні засади призначення покарання**». Суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання.

12.2.2. Обставини, що пом'якшують покарання. Обставини, що обтяжують покарання

Обставини, що пом'якшують покарання:
1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення;
2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
3) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;
4) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;
5) вчинення кримінального правопорушення жінкою у стані вагітності;
6) вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
7) вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
8) вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;
9) вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності;
10) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально-протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації, поєднане з учиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК України

При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в КК України.

Обставини, що обтяжують покарання:
1) вчинення кримінального правопорушення особою повторно та рецидив кримінальних правопорушень;
2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою;
3) вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
4) вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим

Розділ 3. Кримінальне право України

службового або громадського обов'язку;
5) тяжкі наслідки, завдані кримінальним правопорушенням;
6) вчинення кримінального правопорушення щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, яка перебуває в безпорадному стані;
7) вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках;
8) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
9) вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
10) вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
11) вчинення кримінального правопорушення з особливою жорстокістю;
12) вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
13) вчинення кримінального правопорушення загальнонебезпечним способом;
14) вчинення кримінального правопорушення особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів

Перелік обставин, що обтяжують покарання, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

12.2.3. Повторність, сукупність і рецидив кримінальних правопорушень

У практиці нерідко трапляються випадки, коли одна людина вчиняє не одне кримінальне правопорушення, а кілька. Така ситуація у кримінальному праві дістала назву «множинність кримінальних правопорушень». **Множинність кримінальних правопорушень** — вчинення особою самостійно або у співучасті двох чи більше кримінально-протиправних діянь, кожне з яких утворює склад самостійного кримінального правопорушення і не втратило кримінально-правового значення. Види множинності кримінальних правопорушень визначені безпосередньо у тексті Кримінального кодексу і ними є:

1. **Повторність кримінальних правопорушень** — повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу. Вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями КК, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Повторність кримінальних правопорушень буде відсутня, якщо за раніше вчинене правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено чи знято.

2. **Сукупність кримінальних правопорушень** — сукупністю кримінальних правопорушень визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї

статті Особливої частини цього Кодексу, за жодне з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються кримінальні правопорушення, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом. За сукупності *кримінальних правопорушень* кожен з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини цього Кодексу.

3. **Рецидив кримінальних правопорушень** — рецидивом кримінальних правопорушень визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення.

Повторність, сукупність і рецидив кримінальних правопорушень враховуються при кваліфікації кримінальних правопорушень та призначенні покарання, при вирішенні питання щодо можливості звільнення від кримінальної відповідальності та покарання у випадках, передбачених Кримінальним кодексом.

12.2.4. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків

Множинність кримінальних правопорушень має істотне значення для призначення покарання. Очевидний зв'язок між збільшенням кількості кримінальних правопорушень та посиленням покарання за їх учинення у кримінальному законодавстві відображений у такий спосіб.

За сукупності кримінальних правопорушень суд, призначивши покарання (основне і додаткове) за кожне правопорушення окремо, визначає остаточне покарання поглиненням менш суворого покарання більш суворим або повним чи частковим складанням призначених покарань.

При складанні покарань остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається в межах, установлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає більш суворе покарання. Якщо хоча б одне із правопорушень є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, то суд може призначити остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині Кримінального кодексу. Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається поглиненням будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за кримінальне правопорушення, у вчиненні яких особу було визнано винною. Якщо засуджений після ухвалення вироку, але до повного відбуття покарання скоїв нове кримінальне правопорушення, суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком (призначення покарання за сукупністю вироків).

Розділ 3. Кримінальне право України

При складанні покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання *не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині Кримінального кодексу*. При складанні покарань у вигляді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати *п'ятнадцяти років*, а у разі, якщо хоча б один зі злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати *двадцяти п'яти років*. При складанні покарань у вигляді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається поглиненням менш суворих покарань довічним позбавленням волі. Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків.

Остаточне покарання за сукупністю вироків, крім випадків, коли воно визначається поглиненням одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Зайченко І., раніше засуджений за розбій, та Веремій О., який працював тренером з карате у місцевому спортклубі, заздалегідь домовившись, зупинили таксі і попросили водія відвезти їх на околицю міста. Веремій О. ударив водія ребром долоні по шиї, а Зайченко І. зупинив автомобіль, коли водій знепритомнів. Обшукавши автомобіль і водія, Зайченко І. і Веремій О. забрали особисті кошти водія та виручку в сумі 900 гривень, мобільний телефон вартістю 7 тисяч грн., годинник і золотий ланцюжок водія. Наступного дня водія знайшли мертвим на місці події, а Зайченка І. та Веремія О. затримали на дачі знайомого Зайченка І., де вони відпочивали після скоєного. *Дайте правову оцінку ситуації. Ознайомтеся зі статтями 121, 187 ККУ і визначте, які форми множинності кримінальних правопорушень були в діях Зайченка І. та Веремія О.*

§ 12.3. Звільнення від покарання та його відбування

12.3.1. Порядок звільнення від покарання

Під **звільненням від покарання та його відбування** слід розуміти відмову держави від застосування до особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, покарання, як заходу найтяжчого державного примусу.

Призначене особі покарання повинно бути виконане в певні строки. Особа **звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:**

1) два роки — у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

2) три роки — у разі засудження до покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі;

3) п'ять років — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) п'ятнадцять років — у разі засудження до покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру. Особа, яка після вчинення кримінального правопорушення або ухвалення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. Військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільняються від покарання. У разі одужання таких осіб вони мають бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності або відсутні інші підстави для звільнення від покарання.

12.3.2. Звільнення від покарання з випробуванням. Обмеження прав і свобод особи, звільненої від відбування покарання з випробуванням

Звільнення від покарання з випробуванням. В окремих випадках суд призначає засудженому певне покарання, але звільняє від його реального відбування, встановлюючи *іспитовий строк* для засудженого, впродовж якого він повинен довести можливість свого виправлення без відбування призначеного йому покарання. Якщо суд при призначенні покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може ухвалити рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він впродовж визначеного судом іспитового строку не скоїть нового кримінального

Розділ 3. Кримінальне право України

правопорушення і виконає покладені на нього обов'язки. *Істотивий строк встановлює суд тривалістю від одного року до трьох років.*

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням суд покладає на засудженого такі обов'язки:

1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації (*про інститут пробації в Україні йдеться у матеріалі за QR-кодом*);

2) повідомляти уповноважений орган із питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

На осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки:

1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого;

2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом із питань пробації;

3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу);

4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою;

5) пройти курс лікування від психічних розладів та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;

6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

На особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, суд покладає обов'язки, передбачені частиною другою цієї статті, необхідні й достатні для її виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/1OE0e8>

або QR-кодом

12.3.3. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Якщо засуджений своєю поведінкою демонструє те, що він виправився до повного відбування ним покарання, суд може ухвалити рішення про його **умовно-дострокове звільнення** від подальшого відбування покарання. До осіб, які відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового

покарання. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у вигляді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Якщо засуджений своєю поведінкою демонструє те, що він тільки став на шлях виправлення, суд може допустити **заміну невідбутої частини призначеного йому покарання більш м'яким** (ст. 82 КК України). У КК України передбачені також спеціальні види звільнення від покарання чи його відбування, які можуть бути застосовані до вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей.

Виконайте в команді

Візуалізуйте умовно-графічно: «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване ДО ..., ЯКЩО..., ПІСЛЯ...»

§ 12.4. Амністія. Помилування. Судимість

12.4.1. Амністія. Порядок застосування. Особи, до яких не застосовується амністія

Амністія — це повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили. Її оголошують законом про амністію, який утверджують відповідно до положень чинного законодавства.

Розділ 3. Кримінальне право України

Верховна Рада України має право ухвалити закон про амністію як щодо певної категорії осіб, так і щодо конкретно визначеної особи (індивідуальна амністія).

Законом про амністію може бути передбачено: а) повне звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (повна амністія); б) часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія). Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим чи зняття судимості щодо осіб, які звільняються від відбування покарання, крім випадків індивідуальної амністії.

Рішення про застосування чи незастосування амністії ухвалює суд стосовно кожної особи індивідуально після ретельної перевірки матеріалів особової справи та відомостей про поведінку засудженого за час відбування покарання.

Установивши в стадії судового розгляду кримінальної справи наявність акта амністії, що усуває застосування покарання за вчинене діяння, суд, за доведеності вини особи, ухвалює обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від відбування покарання.

Амністія не може бути застосована до:

— осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;
— осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії;
— осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжливих обставинах;
— осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;
— осіб, стосовно яких упродовж останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову умисне кримінальне правопорушення;
— осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть.

12.4.2. Помилування. Порядок здійснення помилування. Право на клопотання

Помилування здійснює Президент України щодо індивідуально визначеної особи. Порядок здійснення помилування в Україні, крім Кримінального кодексу України, регулюється Указом Президента України «Про положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 року.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/LOEOe8>
або QR-кодом

12.4.3. Судимість. Погашення та зняття судимості

Судимість — це кримінально-правовий стан, у якому перебуває особа, яка засуджена за вчинення злочину. За своїм змістом судимість полягає у негативних правових наслідках для засудженого. Особа, яка перебуває у стані судимості, не має права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, наприклад, працювати у правоохоронних органах, не може бути обрана народним депутатом тощо.

Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до **погашення** або **зняття** судимості. Судимість має кримінально-правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Особи, засуджені за вироком суду без призначення покарання або звільнені від покарання чи такі, що відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого усунута законом, визнаються такими, що не мають судимості. Особи, які були реабілітовані, визнаються такими, що не мають судимості.

Такими, що **не мають судимості**, визнаються:

1) особи, до яких застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо впродовж іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо впродовж зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом. Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

2) жінки, до яких застосоване звільнення від відбування покарання з випробування відповідно до ст. 79 КК України, якщо впродовж іспитового строку вони не вчинять нового кримінального правопорушення і якщо після закінчення цього строку не буде ухвалене рішення про направлення для відбування покарання за вироком суду. Якщо засуджену не було звільнено від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання;

2¹) особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання;

3) особи, засуджені до позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю після виконання цього покарання;

4) особи, які відбули покарання у вигляді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту;

Розділ 3. Кримінальне право України

5) особи, засуджені до штрафу, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони впродовж року від дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового кримінального правопорушення;

6) особи, засуджені до обмеження волі, якщо вони впродовж двох років від дня відбуття покарання (основного та додаткового) не скоять нового кримінального правопорушення;

7) особи, засуджені до позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, якщо вони впродовж трьох років від дня відбуття покарання (основного та додаткового) не скоять нового кримінального правопорушення;

8) особи, засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони впродовж шести років від дня відбуття покарання (основного та додаткового) не скоять нового кримінального правопорушення;

9) особи, засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони впродовж восьми років від дня відбуття покарання (основного та додаткового) не скоять нового кримінального правопорушення.

Строки погашення судимості обчислюються від дня відбуття основного і додаткового покарань. До строку погашення судимості зараховується час, упродовж якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалась. Якщо вирок не було виконано, судимість погашається після закінчення строків давності виконання вироку. Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового). Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового). Якщо особа, яка відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову скоить кримінального правопорушення, перебіг строку погашення судимості переривається і обчислюється наново. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останнє правопорушення.

Якщо особа після відбуття покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення, то суд може зняти з неї судимість до закінчення загальних строків її погашення, зазначених у ст. 89 КК України. Зняття судимості допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89 КК України (загальних строків погашення судимості).

12.4.4. Примусові заходи медичного характеру: види та порядок застосування

Примусовими заходами медичного характеру за визначенням, наведеним у КК України, є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення

особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

Залежно від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, з урахуванням ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, суд може застосувати такі примусові заходи медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/LQEOe8>
або QR-кодом

12.4.5. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

- 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-³, частинах першій і другій статті 368-⁴, статтях 369 і 369-² Кримінального кодексу;
- 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-³, частинах першій і другій статті 368-⁴, статтях 369 і 369-² Кримінального кодексу;
- 3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 258-258-⁵ Кримінального кодексу;
- 4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами другою — четвертою статті 159-¹, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 Кримінального кодексу.

Уповноваженими особами юридичної особи є службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

До юридичних осіб судом можуть бути застосовані такі заходи кримінально-правового характеру:

Розділ 3. Кримінальне право України

1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація.

До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися тільки як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна — лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати завдані збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Штраф — це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення. За загальним правилом суд застосовує штраф, виходячи із двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди.

У разі коли неправомірну вигоду не було одержано або її розмір неможливо обчислити, суд, залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у таких розмірах:

за кримінальний проступок — від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за нетяжкий злочин — від десяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за тяжкий злочин — від двадцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за особливо тяжкий злочин — від п'ятдесяти до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з Кримінальним кодексом.

Ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених статтями 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258-258⁵, 436, 436¹, 437, 438, 442, 444, 447 Кримінального кодексу.

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/LQE0e8>
або QR-кодом

Виконайте в команді

- Прочитайте витяг із Положення про порядок здійснення помилування (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015>) і дайте відповіді на запитання:
 - Що таке помилування?
 - Хто має право клопотати про помилування?
 - Коли може бути подано клопотання про помилування?
 - Які органи здійснюють підготовку матеріалів про помилування до розгляду та попередній їх розгляд?
 - Хто ухвалює кінцеве рішення про застосування помилування і яким нормативно-правовим актом його встановлюють?
- Візуалізуйте умовно-графічно порядок здійснення помилування.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Візуалізуйте умовно-графічно: «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: За що? Кого? Які заходи кримінально-правового характеру?»

Для закріплення теми 12:

1. Назвіть мету кримінального покарання, види кримінальних покарань, обставини, що пом'якшують покарання, обставини, що обтяжують покарання, примусові заходи медичного характеру.
2. Визначте співвідношення кримінальної відповідальності та кримінального покарання.
3. Опишіть порядок призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування, погашення і зняття судимості, порядок застосування примусових заходів медичного характеру.
4. Порівняйте основні й додаткові покарання, амністію і помилування, погашення і зняття судимості, сукупність і повторність злочинів.
5. Схарактеризуйте цілі кримінального покарання, види і зміст покарань.
6. Наведіть приклади ситуацій, у яких наявність судимості матиме правові наслідки для особи.

ТЕМА 13. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• види покарань, що застосовуються до неповнолітніх; • примусові заходи виховного характеру; • обставини, що враховуються при призначенні кримінального покарання неповнолітній особі; • особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх; • особливості застосування до неповнолітніх осіб покарань; • покарання, що застосовуються до неповнолітніх; • примусові заходи виховного характеру.

«Хай там як тяжко ми себе зганьбили, у нас майже завжди залишатиметься можливість відновити своє добре ім'я».
Франсуа Ларошфуко, французький письменник-мораліст XVII ст.

Неповнолітні правопорушники більше схильні до швидкого виправлення за допомогою застосування до них м'якіших заходів кримінальної відповідальності порівняно з дорослими. Саме тому в чинному КК України законодавець виокремлює розділ, присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/Exstio>
або QR-кодом

Виконайте в команді

Порівняйте покарання, передбачені законодавцем для повнолітніх та неповнолітніх осіб, і візуалізуйте умовно-графічно: «До неповнолітніх злочинців не може бути застосовано...» Поясніть, чому законодавець не передбачає застосування таких покарань до неповнолітніх.

Розділ 3. Кримінальне право України

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Дослідіть особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх на підставі статей 88 — 91 та з урахуванням особливостей, передбачених у ст. 108 КК України.

Дослідіть особливості звільнення неповнолітніх від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК України).

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Особа, якій виповнилося 11 років, вчинила діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Чи передбачає КК України покарання такої особи?

Хто нестиме відповідальність за завдану значну суспільну шкоду? Яку відповідальність?

Чи передбачає законодавець застосування примусових заходів виховного характеру до такої особи? (див. ч. 2 ст. 97 КК України)

Для закріплення теми 13:

1. Назвіть види покарань, що застосовуються до неповнолітніх, примусові заходи виховного характеру.
2. Визначте обставини, що враховуються при призначенні кримінального покарання неповнолітній особі.
3. Опишіть особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, особливості застосування до неповнолітніх осіб покарань.
4. Зіставте покарання, передбачені законодавцем для повнолітніх і неповнолітніх осіб.
5. Схарактеризуйте покарання, що застосовуються до неповнолітніх, примусові заходи виховного характеру.
6. Наведіть приклади застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх осіб.

ТЕМА 14. Відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- окремі види правопорушень за об'єктом кримінально-протиправного посягання;
- склад окремих видів кримінальних правопорушень;
- кримінальна відповідальність осіб за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень.

«Усі злочини проти людей можна звести до чотирьох головних злочинь, а саме: брехні, крадіжки, розпусти, що завдає шкоди іншим особам, і вбивства».

Маркіз де Сад, французький письменник, філософ XVIII ст.

§ 14.1. Відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, встановлена Особливою частиною Кримінального кодексу України

Особлива частина КК України присвячена встановленню вичерпного переліку суспільно небезпечних кримінально-протиправних діянь, які

становлять собою кримінальні правопорушення та визначення видів і мір покарань, які можуть бути застосовані за їх вчинення. Усі норми про кримінальні правопорушення, які містяться в Особливій частині КК України, об'єднані у 20 розділів за критерієм так званого родового об'єкта — групи однорідних суспільних відносин, яким заподіюється чи може бути заподіяна шкода відповідним суспільно небезпечним посяганням.

Виконайте в команді

Зобразіть умовно-графічно диспозиції та санкції правових норм щодо:

- 1) незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289),
- 2) жорстокого поводження з тваринами (ст. 299), 3) спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323), 4) приховування злочину (ст. 396),
- 5) умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194).

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/kNGwaC>

або QR-кодом

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Згадайте елементи складу кримінального правопорушення. Складіть шаблон, за яким ви зможете визначати склад окремих кримінальних правопорушень. Визначте склад таких правопорушень: Домашнє насильство (Стаття 126-1), Залишення в небезпеці (Стаття 135), Торгівля людьми (Стаття 149), Бандитизм (Стаття 257), Масові заворушення (Стаття 294), Хуліганство (Стаття 296).

Скористайтеся нормами ККУ за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/stru#Stru>

Для закріплення теми 14:

1. Назвіть окремі види кримінальних правопорушень проти громадської безпеки, безпеки руху, громадського порядку та моральності.
2. Визначте склад окремих правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
3. Опишіть кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи.
4. Наведіть приклади кримінальних правопорушень проти власності, виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Це важливо! Практичне заняття 2

Розв'язання правових ситуацій на підставі положень ККУ

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/xgZ3yw>

або QR-кодом

ВСТУП ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- *називає:* учасників та етапи кримінального процесу; запобіжні заходи, що застосовуються до осіб;
- *розрізняє* органи дізнання та органи досудового слідства;
- *застосовує поняття та терміни:* Кримінальний процесуальний кодекс України; обвинувачуваний, підозрюваний, захисник, потерпілий;
- *характеризує:* права та обов'язки учасників кримінального процесу;
- *аналізує:* правові ситуації на основі відповідних статей Кримінального процесуального кодексу України.

ТЕМА 15. Кримінальний процес

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- Кримінальний процесуальний кодекс України;
- обвинувачуваний, • підозрюваний, • захисник, • потерпілий;
- учасники та етапи кримінального процесу; • запобіжні заходи, що застосовуються до осіб; • органи дізнання та досудового слідства;
- права і обов'язки учасників кримінального процесу

«Ніхто не може бути названий злочинцем доки не винесено обвинувального вироку, і суспільство не може позбавити звинуваченого своєї опіки до того, як буде вирішено, що він порушив умови, за дотримання яких йому й забезпечувалася ця опіка».

Чезаре Беккарія, італійський юрист і публіцист XVIII ст.

§ 15.1. Загальні засади та учасники кримінального провадження

15.1.1. Кримінальний процесуальний кодекс України

Кримінальний процесуальний кодекс України — кодифікований законодавчий акт, ухвалений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, що визначає порядок кримінального провадження на території України.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК України) складається з 12 розділів, які об'єднують 46 глав.

КПК України визначає, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Загальні засади кримінального провадження

1) верховенство права;	13) забезпечення права на захист;
2) законність;	14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень;
3) рівність перед законом і судом;	15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості;
4) повага до людської гідності;	16) безпосередність дослідження показань,
5) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність;	
6) недоторканність житла чи іншого	

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення;	речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.
---	--

Зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у ч. 1 ст. 7 КПК України, з урахуванням особливостей, установлених законом.

Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*).

15.1.2. Учасники кримінального провадження (суд, сторона обвинувачення, сторона захисту, потерпілий і його представник)

У кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим Кодексом. Відмова у здійсненні правосуддя не допускається.

Сторону обвинувачення зазвичай представляє *прокурор*. Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, заборонено. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора. Прокурора, який здійснюватиме свої повноваження у конкретному кримінальному провадженні, визначає керівник відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування. У разі потреби керівник органу прокуратури може визначити групу прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні, а також старшого прокурора такої групи, який керуватиме діями інших прокурорів.

Сторону захисту представляють *підозрюваний, обвинувачений та захисник.*

Підозрюваним є особа, якій повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй через невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень. Обвинуваченим (підсудним) є особа, обвинувальний акт щодо якої переданий до суду.

Захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, щодо якої передбачається вжиття примусових заходів медичного чи виховного характеру, або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до Єдиного реєстру адвокатів України або стосовно якого у Єдиному реєстрі адвокатів України містяться відомості про зупинення або припинення права займатися адвокатською діяльністю.

Захисник у будь-який момент може бути залученим підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також дати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права й обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і з огляду на це вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

Водночас треба мати на увазі, що потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представникові юридичної особи чи певної частини суспільства.

Потерпілого у кримінальному провадженні може представляти **представник потерпілого** — особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні.

Виконайте в команді

1. Визначте, яка із загальних засад кримінального провадження порушена у кожному випадку:
 - а) керівник однієї з місцевих прокуратур, даючи інтерв'ю місцевому телеканалу, вказав, що у вчиненні злочину, розслідування якого триває, винен громадянин Петро С.;
 - б) суддя одного з місцевих судів під час судового розгляду ухвалив, що він не буде досліджувати докази, які подані захистом обвинуваченого, оскільки не вбачає у цьому необхідності, а обмежиться тільки дослідженням доказів обвинувачення;
 - в) громадянин Іван В. був притягнутий до кримінальної відповідальності за крадіжку, вчинену у Варшаві, відповідно до кримінального законодавства Республіки Польща і відбув покарання. Після повернення в Україну щодо нього було зареєстроване кримінальне провадження щодо цієї самої крадіжки, вчиненої у Варшаві, та повідомлено про підозру;
 - г) працівники Національної поліції Сергій К. та Ігор М. вирішили провести обшук у житловому приміщенні, яке належить Олені Т. Для цього вони попросили слідчого Семена Ш. ухвалити постанову про обшук та санкціонувати її у прокурора місцевої прокуратури.
2. Обґрунтуйте свою думку.

§ 15.2. Досудове розслідування у кримінальному процесі

15.2.1. Поняття досудового розслідування (дізнання, досудового слідства). Повідомлення про підозру

Досудове розслідування (дізнання, досудове слідство) — діяльність компетентних правоохоронних органів, спрямована на виконання завдання кримінального провадження.

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний:

- 1) внести відповідні відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) розпочати розслідування; 3) надати заявнику витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань через 24 години з моменту внесення таких відомостей.

Слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування, визначає керівник органу досудового розслідування.

Досудове розслідування починається з *моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань*.

Досудове розслідування *злочинів* здійснюється у формі *досудового слідства*, а *кримінальних проступків* — у формі *дізнання* в порядку, передбаченому Кримінальним Процесуальним кодексом України.

Органи досудового розслідування (органи, що здійснюють дізнання і досудове слідство)
– слідчі підрозділи та підрозділи дізнання органів Національної поліції;
– слідчі підрозділи та підрозділи дізнання органів безпеки;
– слідчі підрозділи та підрозділи дізнання органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;
– слідчі підрозділи та підрозділи дізнання органів Державного бюро розслідувань;
– підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю та підрозділи дізнання Національного антикорупційного бюро України.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноосібно або слідчою групою.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках *повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснювати* співробітники інших підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування.

Основним етапом досудового розслідування є **повідомлення про підозру**. З цього моменту у кримінальному провадженні з'являється *особа, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення*. Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

2) обрання до особи одного з передбачених цим Кодексом запобіжних заходів;

3) за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані детально роз'яснити кожне із зазначених прав.

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

Письмове повідомлення про підозру складає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором.

Повідомлення має містити такі відомості:

- 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення;
- 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я по батькові, дату й місце народження, місце проживання, громадянство), яку повідомляють про підозру;
- 3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення;
- 4) зміст підозри;
- 5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру;
- 7) права підозрюваного;
- 8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення.

Особа має право на розгляд обвинувачення проти неї в суді у найкоротший строк або на його припинення через закриття провадження.

Прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особи про підозру здійснити одну з таких дій:

- 1) закрити кримінальне провадження;
- 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Відомості про закінчення досудового розслідування прокурор вносить до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

15.2. 2. Заходи забезпечення кримінального провадження.

Запобіжні заходи

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовують для досягнення дієвості цього провадження.

Заходами забезпечення кримінального провадження є:

- 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;

- 4) відсторонення від посади;
- 4-1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи.

Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Клопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження на підставі ухвали слідчого судді подається до місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого є орган досудового розслідування.

Запобіжними заходами є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою.

Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовують за підставами та в порядку, визначеному КПК України.

Слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам. При цьому найбільш м'яким запобіжним заходом є особисте зобов'язання, а найбільш суворим — тримання під вартою.

Запобіжні заходи застосовують: під час досудового розслідування — слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або за клопотанням прокурора, а під час судового провадження — судом за клопотанням прокурора.

Запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109-114-1, 258-258-5, 260, 261 Кримінального кодексу України.

15.2.3. Затримання особи

Щодо затримання особи, треба пам'ятати, що ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених КПК України.

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу: 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення; 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, лише у випадках:

1) якщо цю особу застали під час вчинення кримінального правопорушення або замаху на його вчинення;

2) якщо безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно скоїла кримінальне правопорушення;

3) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення, за який передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виключно у випадку, якщо підозрюваний не виконав обов'язки, покладені на нього при обранні запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує.

Уповноважена службова особа, яка здійснила затримання особи, повинна негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою підстави затримання та у вчиненні якого правопорушення він підозрюється, а також роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого з приводу підозри проти нього, негайно повідомити інших осіб про його затримання і місце перебування, вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

Про затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, складають протокол, у якому зазначають: місце, дату і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписує особа, яка його склала, і затриманий. Копію протоколу негайно під розпис вручають затриманому, а також надсилають прокурору.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему «Етапи досудового розслідування».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Громадянин Сергій Д. 10 грудня звернувся із заявою про вчинення у нього крадіжки із проникненням у помешкання до районного відділу Національної поліції. 15 грудня він звернувся до чергового цього самого райвідділу з проханням надати йому витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань для інформування своєї страхової компанії про страховий випадок. Черговий працівник поліції Антон Г. повідомив Сергія, що за його заявою здійснюється перевірка і відомості про вчинений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань ще не внесено. *Яку вимогу кримінального процесуального законодавства було порушено працівниками Національної поліції?*

Правова ситуація 2. Прокурор місцевої прокуратури Віталій Р. викликав до себе слідчого районного відділу Національної поліції Назара С. і дав йому вказівку повідомити про підозру у вчиненні крадіжки громадянину Северину Ч. Слідчий Назар С. приїхав до Северина Ч. додому, покликав його у коридор та усно сказав, що відтепер той підозрюється у вчиненні крадіжки. *Чи дотримався Назар вимог кримінального процесуального законодавства?*

Правова ситуація 3. Керівник слідчого відділення районного відділу Національної поліції Володимир П. під час службової наради зі слідчими, дав доручення слідчим Василеві А. та Петру Р. підготувати обрання запобіжного заходу підозрюваному у вбивстві Степанові М. Василь А. та Петро Р. самотужки затримали Степана М., привели його до приміщення райвідділу та прив'язали до батареї в одному зі службових кабінетів. Про виконані дії відразу ж доповіли Володимирові П. *Чи правомірно вчинили Василь та Петро?*

§ 15.3. Судове провадження у кримінальному процесі

15.3.1 Стадії судового провадження у кримінальному процесі

Першою стадією судового провадження в Україні є **підготовче судове засідання**. Після отримання обвинувального акта клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше п'яти днів від дня його надходження призначає підготовче судове засідання, на яке викликає учасників судового провадження.

Підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження згідно з правилами, передбаченими Кримінальним Процесуальним кодексом України для судового розгляду. Голова з'ясовує в учасників судового провадження їхню думку щодо можливості призначення судового розгляду.

Наступною стадією судового провадження є **судовий розгляд**, який має бути проведений і завершений упродовж розумного строку.

Судовий розгляд здійснюється в судовому засіданні з обов'язковою участю сторін кримінального провадження, крім випадків, передбачених цим Кодексом. У судове засідання викликають потерпілого та інших учасників кримінального провадження.

Судове засідання відбувається у спеціально обладнаному приміщенні – залі судових засідань. У разі потреби окремі процесуальні дії можуть вчинятися поза межами приміщення суду.

Розпочинається судове засідання з *відкриття судового засідання*

У призначений для судового розгляду час голова відкриває судове засідання і оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб, прибув на судове засідання, встановлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі.

Після цього голова оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, потерпілого, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу і з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід.

Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права й обов'язки, передбачені КПКУ.

Після ознайомлення з пам'яткою обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у судовому розгляді, голова з'ясовує, чи зрозумілі їм їхні права та обов'язки і у разі потреби роз'яснює їх.

Після закінчення підготовчих дій голова оголошує про початок судового розгляду.

Судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про оголошення обвинувального акта в повному обсязі. Якщо у кримінальному провадженні пред'явлено цивільний позов, цивільний позивач або його представник чи законний представник, а в разі їх відсутності — голова оголошує короткий виклад позовної заяви, якщо учасники судового провадження не заявили клопотання про її оголошення в повному обсязі.

Після оголошення обвинувачення голова встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан, роз'яснює йому суть обвинувачення і запитує, чи зрозуміле воно йому, чи визнає він себе винним і чи бажає давати показання.

Якщо обвинувачених кілька, голова здійснює зазначені дії щодо кожного з них.

Після виконання зазначених дій голова з'ясовує думку учасників судового провадження про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їх дослідження.

Докази з боку обвинувачення досліджують у першу чергу, а зі сторони захисту — у другу.

Зазвичай спочатку відбувається допит обвинуваченого, а потім допити інших осіб (потерпілого, свідків, експерта тощо) і досліджують інші докази. Допит обвинуваченого починається із пропозиції голови надати показання щодо кримінального провадження, після чого обвинуваченого першим допитує прокурор, а потім — захисник. Після цього обвинуваченому можуть бути поставлені запитання потерпілим, іншими обвинуваченими, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також головою і суддями. Крім того, голова має право протягом всього допиту обвинуваченого ставити йому запитання для уточнення і доповнення його відповідей.

Після з'ясування обставин, установлених під час кримінального провадження, та перевірки їх доказами голова у судовому засіданні з'ясовує в учасників судового провадження, чи бажають вони доповнити судовий розгляд і чим саме.

У разі заявлення клопотань про доповнення судового розгляду суд розглядає їх, у зв'язку з чим має право ставити запитання сторонам чи іншим

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

учасникам кримінального провадження. За відсутності клопотань або після вирішення клопотань, якщо вони були подані, суд ухвалює про закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

У судових дебатах виступають прокурор, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач, його представник, обвинувачений, його законний представник, захисник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Після оголошення судових дебатів закінченими суд надає обвинуваченому останнє слово. Суд не має права обмежувати тривалість останнього слова обвинуваченого певним часом.

Після останнього слова обвинуваченого суд негайно виходить до нарадчої кімнати для ухвалення вироку, про що голова оголошує присутнім у залі судового засідання.

Суд ухвалює вирок іменем України безпосередньо після закінчення судового розгляду.

Судове рішення проголошується прилюдно відразу після виходу суду з нарадчої кімнати. Головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження.

Кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил КПК України з певними особливостями.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/fo4SUw>
або QR-кодом

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Суддя місцевого суду Пилип, не бажаючи виходити із теплого службового кабінету у залу судових засідань, яка погано опалюється, вирішив проводити судові засідання у кримінальному провадженні у службовому кабінеті. З цієї метою він закликав представників публічного обвинувачення, захисника та обвинуваченого до себе в кабінет і розпочав засідання. Чи правомірно вчинив суддя?

Правова ситуація 2. За клопотанням обвинуваченого Степана, його справа у суді першої інстанції слухається судом присяжних. Голова у судовому засіданні Микола покликав присяжних до зали судових засідань, показав їм місце, які вони мали зайняти та розпочав засідання з визначення порядку дослідження доказів. Після визначення такого порядку, голова викликав до зали першого свідка для допиту. Які дії голова не вчинив? Чи можливий розгляд справи за описаних обставин?

Для закріплення теми 15:

1. Назвіть:
 - учасників кримінального провадження,
 - етапи кримінального процесу,
 - запобіжні заходи, що застосовуються до осіб.
2. Визначте особливості провадження у суді присяжних.
3. Опишіть стадії судового провадження у кримінальному процесі.
4. Оцініть роль учасників кримінального провадження на різних етапах.
5. Схарактеризуйте права та обов'язки учасників кримінального процесу.
6. Наведіть приклади органів дізнання та органів досудового слідства.

Це важливо!

Практичне заняття 3

Захист підозрюваного, обвинуваченого (підсудного)

Виконайте в команді

1. Ознайомтеся з нормами Кримінального процесуального кодексу України щодо статусу, прав і обов'язків підозрюваного та обвинуваченого (підсудного), їх законного представника та захисника.
2. Поверніться до правових ситуацій 1-4 у практичному занятті № 2 наприкінці розділу «Кримінальне право України». Оберіть одну із цих ситуацій та «проконсультуйте» підозрюваних, обвинувачених. Визначте міру покарання, яка може бути встановлена судом щодо цих осіб. Спробуйте себе в ролі «захисника» та підшукайте аргументи на користь підозрюваного, обвинуваченого.
3. Інсценізуйте «судовий процес» за фабулою однієї із цих правових ситуацій.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.qd/da5cii>
або QR-кодом

**Завдання для формування та перевірки
ключових і предметних компетентностей до розділів 3 і 4
«Кримінальне право України»,
«Вступ до кримінального процесу України»**

Правові предметні компетентності

**Інформа-
ційна**

1. Підготуйте інформаційну довідку про деякі зміни у Кримінальному кодексі України, які є впровадженням у КК України категорії «кримінальний проступок».
2. Підготуйте за результатами свого дослідження повідомлення «Дія, яка вже не є злочином, але тягне за собою кримінальну відповідальність».

Розділ 4. Вступ до кримінального процесу України

Логічна	<ol style="list-style-type: none">1-2. Складіть кросворд «Кримінальне право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте (на вибір) два види завдань до слів кросворда: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні загадки.3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань із трьох тем розділу «Кримінальне право України» (по 12 запитань із кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати їхні тести. Порівняйте результати.4. Поцікавтеся у знайомих дорослих, чи потрапляли вони у проблемні ситуації, які регулюються нормами кримінального права, зокрема як свідки чи потерпілі. Сформулюйте своє бачення правового врегулювання цих ситуацій і порівняйте з реальним розв'язанням тієї чи тієї проблеми. Коротко запишіть фабулу ситуації, ключові запитання до неї та юридично правильні відповіді на них. Представте свою роботу в імпровізованій «Юридичній клініці».
Діяльнісно-процесуальна	<ol style="list-style-type: none">1. «Допоможіть» дільничним офіцерам поліції, які навідуються до вашої школи, підготувати матеріал про кримінальну відповідальність неповнолітніх, про кримінальні проступки, про співучасть у кримінальному правопорушенні, про стадії вчинення кримінального правопорушення (на вибір) і проведіть разом із ними інформаційну роботу серед учнів 5 — 11-х класів.2. Складіть «порадник» «Як не стати жертвою кримінального правопорушення».3. Складіть пам'ятку «Якщо вас затримали за підозрою у скоєнні кримінального правопорушення».
Аксіологічна	<ol style="list-style-type: none">1. З'ясуйте роль понять «амністія», «помилування», «судимість» у формуванні правосвідомості громадян.2. Спрогнозуйте довгострокову ефективність упродовження змін до ККУ у частині спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Чи сприятимуть ці нововведення, на вашу думку, зменшенню кількості правопорушень?

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/05cuz0>

або QR-кодом

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Гарантія
моральна шкода
літлова репутація

Позов **договір**
позовна давність

фізична особа
правоздатність
правочин

юридична особа
ДІЄЗДАТНІСТЬ
реституція

представництво довіреність
передоручення право власності
Сервітут Суперфіцій

заповіт
завдаток
гідність
честь

оферта
неустойка
ПОЗОВНА ЗАЯВА
Претейські суди

Емфітевзис
патентування Суміжні права
Авторське право

збитки Джерело підвищеної небезпеки
Упущена вигода

штраф
пеня
порука
спадкування

Зобов'язання акцепт
спадщина притримання

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- *називає:* предмет галузі; суб'єкти цивільно-правових відносин; метод правового регулювання; джерела цивільного права; ознаки фізичних та юридичних осіб; види юридичних осіб; ознаки правочину; умови дійсності правочинів; види реституції; підстави виникнення представництва; види представництва; підстави набуття права власності; об'єкти права власності; речові права на чуже майно; об'єкти і суб'єкти різних форм власності; суб'єкти та об'єкти інтелектуальної власності; підстави цивільно-правової відповідальності; види проваджень у цивільному процесі; стадії цивільного процесу; види та способи захисту цивільних прав, строки захисту цивільних прав; види зобов'язань; ознаки договору; види спадкування; види заповіту; п'ять черг спадкоємців;
- *застосовує поняття та терміни:* цивільне право; цивільні правовідносини; об'єкти цивільних правовідносин; речі; аналогія закону, аналогія права; фізична особа, юридична особа; правоздатність, дієздатність; правочин; реституція; представництво; довіреність; передоручення; право власності; сервітут, суперфіцій, емфітевізис; право приватної власності; право комунальної власності; право державної власності; спільна власність; патентування; авторське право; суміжні права; автор; твір; цивільно-правова відповідальність; джерело підвищеної небезпеки; збитки; упущена вигода; необхідна оборона; непереборна сила; представництво у суді; третейські суди; позовна заява; честь, гідність, ділова репутація, моральна шкода, позов, позовна давність; зобов'язання; штраф; пеня; неустойка; порука; гарантія; завдаток; притримання; договір; акцент; оферта; спадкування; заповіт; спадщина; черги спадкоємців; обов'язкова частка спадщини; спадкова трансмісія;
- *описує та підкріплює прикладами:* особливості цивільних правовідносин; склад цивільних правовідносин; звичай ділового обороту; об'єкти цивільних правовідносин; види юридичних осіб; обсяг цивільної дієздатності фізичних і юридичних осіб; підстави визнання правочину недійсним; повноваження представника; підстави припинення довіреності; зміст права власності; особливості цивільно-правової відповідальності; відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки; строки позовної давності; зупинення, переривання та відновлення строку позовної давності; підстави компенсації моральної шкоди; форми захисту права власності; способи захисту авторських прав; особливості зобов'язань; підстави виникнення і припинення зобов'язань; види цивільно-правових договорів; умови дійсності договору; стадії та умови укладання договору;
- *характеризує:* обставини, за яких виникають цивільні права та обов'язки; види юридичних фактів; способи виникнення та припинення юридичної особи; державу як суб'єкта цивільних правовідносин; правові наслідки оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою; правові наслідки визнання правочину недійсним; способи набуття права власності; підстави виникнення та припинення права власності; особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності; виникнення права на об'єкти інтелектуальної власності; обставини, що звільняють від цивільно-правової відповідальності; особливості відповідальності неповнолітніх; відповідальність за чужу вину; стадії цивільного процесу; способи забезпечення зобов'язань; окремі види договорів; п'ять черг спадкоємців; час і місце відкриття спадщини;
- *розрізняє:* нікчемні та заперечні правочини; види довіреностей; форми та види власності; авторське право та суміжні права;
- *порівнює:* спільну часткову і спільну сумісну власність; різні види цивільно-правової відповідальності; виндикаційний та негаторний позови; договір купівлі-продажу і договір дарування; договір позики і договір майнового найму; спадкування за законом і спадкування за заповітом;
- *аналізує:* відповідні положення цивільного законодавства.

ТЕМА 16. Загальна характеристика цивільного права та цивільних правовідносин

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- цивільне право; • цивільні правовідносини; • об'єкти цивільних правовідносин; • речі; • аналогія закону, • аналогія права; • предмет цивільного права; • суб'єкти цивільно-правових відносин; • метод правового регулювання; • джерела цивільного права; • особливості цивільних правовідносин; • склад цивільних правовідносин; • звичай ділового обороту; • об'єкти цивільних правовідносин; • обставини, за яких виникають цивільні права та обов'язки; • види юридичних фактів.

«Власність – ось дух законів».

Шарль-Луї де Монтеск'є,

французький мислитель, правник XVII ст.

§ 16.1. Цивільне право

16.1.1. Предмет і метод цивільного права

Цивільне право України — одна з провідних галузей національного права України, яка регулює майнові та особисті немайнові відносини фізичних і юридичних осіб. Кожна людина практично щодня стикається з нормами цивільного права. Прізд у громадському транспорті, покупки у магазині або на інтернет-ресурсах, поповнення рахунку на телефоні чи відвідини кінотеатру — всі ці та інші відносини є цивільно-правовими і регулюються нормами цивільного права. Зважаючи на велике значення цивільного права у житті суспільства та економіці країни, Цивільний кодекс України — основний документ, що містить норми цивільного права, часто неофіційно називають другою, або економічною конституцією держави.

Як і кожна галузь права, цивільне право має свій *предмет* та *метод правового регулювання*.

Предметом правового регулювання цивільного права є особлива група суспільних відносин, яка складається з майнових відносин, особистих немайнових відносин, відносин у сфері інтелектуальної діяльності.

Майнові відносини — це конкретні вольові відносини, що пов'язані належністю, набуттям, володінням, користуванням і розпорядженням рухомим та нерухомим майном, а також іншими матеріальними благами.

Особисті немайнові відносини — це відносини, об'єктом яких виступають нематеріальні блага. Прикметною рисою цих благ є: утворюються у духовній сфері суспільства, не відокремлюються від особистості, не мають грошової чи будь-якої іншої майнової оцінки. Прикладами нематеріальних благ слугують: право особи на життя, здоров'я, честь, гідність, ділову репутацію і т.п.

Розділ 5. Цивільне право України

Відносини у сфері інтелектуальної діяльності — це суспільні відносини, що виникають з приводу результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Більшість авторів включає ці відносини до складу особистих немайнових відносин та використовує назву — **особисті відносини, пов'язані з майновими**. Це зумовлено особливим характером відносин у сфері інтелектуальної діяльності, для яких характерним є поєднанням майнових і немайнових прав. (До прикладу, в особи, яка написала книгу, одночасно виникає немайнове право авторства та майнове право на розпорядження цим твором.)

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/iP63qe>
або QR-кодом

16.1.2. Джерела цивільного права. Цивільний кодекс України. Звичай ділового обороту

Основним джерелом цивільного права в Україні є нормативно-правові акти, а в окремих випадках — звичаї та договори. Систему нормативно-правових актів, що містять норми цивільного права, називають **цивільне законодавство**.

Базові засади регулювання цивільно-правових відносин закріплені у Конституції України, зокрема, це: *непорушність приватної власності* (ст. 41), *свобода підприємницької діяльності* (ст. 42), *право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності* (ст. 54) тощо.

Центральне місце в системі цивільного законодавства належить Цивільному кодексу України, який було ухвалено 16 січня 2003 р. і введено в дію з 1 січня 2004 р. Цивільний кодекс складається із 6 книг, 90 глав, 1308 статей.

Загальна частина Цивільного кодексу містить норми, що визначають: загальні підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, статус суб'єктів цивільно-правових відносин, об'єкти цивільних прав, правочини, представництво, поняття та порядок обчислення строків та термінів у цивільному праві, позовну давність.

Особлива частина Цивільного кодексу містить норми, що регулюють особисті немайнові права фізичної особи, відносини власності, авторське право та суміжні права, зобов'язальні відносини, спадкування. Крім Цивільного кодексу України, норми цивільного права можуть міститися і в інших кодифікованих нормативно-правових актах (наприклад, Житловий кодекс), законах та підзаконних актах.

Особливим видом джерела цивільного права є звичай.

Звичаєм ділового обороту є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у сфері ділового обороту (ст. 7 ЦКУ). Зазвичай, подібні звичаї поширені у сфері підприємницької діяльності, зокрема в торгівлі, торговельному мореплаванні, у розрахункових операціях тощо. Так, одним із найавторитетніших зібрань міжнародних торговельних звичаїв є Правила «ІНКОТЕРМС».

У регулюванні суспільних відносин звичаї, зокрема ділового обороту, застосовуються за наявності двох умов: 1) відносини, що виникли не врегульовані чинним законодавством; 2) звичай не суперечить договору або актам цивільного законодавства. Динамічний характер розвитку суспільства часто призводить до ситуацій, коли складаються майнові та немайнові відносини, які не врегульовані наявними джерелами права. Прикладом цього може слугувати електронна комерція, що активно розвивається в ХХІ ст., набагато випереджаючи наявну нормативно-правову базу.

16.1.3. Аналогія закону та аналогія права

Для усунення наявних прогалин цивільне законодавство дозволяє українським судам під час розгляду конкретної справи застосовувати для регулювання суспільних відносин аналогію закону або аналогію права.

Аналогія закону — полягає в застосуванні до прогалини норми закону, яка регулює подібні відносини. Наприклад, до ухвалення Закону України «Про електронну комерцію» (2015 р.) порядок укладання електронних договорів регулювався через застосування норм Цивільного кодексу України, що закріплювали процедуру укладання письмових договорів.

Аналогія закону є якщо: 1) відносини, що виникли, потребують правового регулювання; 2) ці відносини не врегульовані нормами цивільного законодавства; 3) вирішення спору, що виник, неможливо спираючись на чинне законодавство; 4) є норма закону, що регулює подібні за змістом відносини і може бути застосована за аналогією. У разі, якщо застосувати аналогію закону неможливо, суд має право застосовувати аналогію права.

Аналогія права — врегулювання спірних правовідносин на підставі загальних засад і змісту законодавства, за умови відсутності конкретної норми, що регулює подібні відносини. Аналогія права наявна, якщо: 1) відносини, що виникли, потребують правового регулювання; 2) ці відносини не врегульовані не лише конкретними нормами цивільного законодавства, але взагалі відсутні норми, які регулюють подібні відносини; 3) вирішення спору можливе, спираючись на загальні засади та зміст цивільного законодавства.

Розділ 5. Цивільне право України

Виконайте в команді

Поміркуйте, чи поширюватиметься аналогія закону або аналогія права на певні відносини, якщо стосовно них буде ухвалено акт цивільного законодавства. За яких обставин акт цивільного законодавства матиме зворотну дію в часі? *Скористайтеся положеннями ст. 5 ЦКУ:*

Стаття 5. Дія актів цивільного законодавства у часі 1. Акти цивільного законодавства регулюють відносини, які виникли з дня набрання ними чинності. 2. Акт цивільного законодавства не має зворотної дії в часі, крім випадків, коли він пом'якшує або скасовує цивільну відповідальність особи. 3. Якщо цивільні відносини виникли раніше і регулювались актом цивільного законодавства, який втратив чинність, новий акт цивільного законодавства застосовується до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання ним чинності.

§ 16.2. Цивільні правовідносини: поняття, структура, види

16.2.1. Поняття та ознаки цивільних правовідносин

Цивільні правовідносини — це врегульовані нормами цивільного права майнові й особисті немайнові відносини, учасники яких виступають юридично рівними носіями цивільних прав та обов'язків.

ГОЛОВНІ ОЗНАКИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1. Об'єкт — це відносини, що виникають з приводу матеріальних та нематеріальних благ (майнові й особисті немайнові відносини).
2. Суб'єктивний склад — це відносини, засновані на юридичній рівності та майновій відокремленості їх учасників.
3. Можливість вільного вибору поведінки учасників правовідносин. Формування та здійснення цих відносин ґрунтується на підставі вільного волевиявлення їх учасників, їх праві вчиняти всі дії, окрім заборонених законом або договором.
4. Мають особливий порядок захисту. Захист здійснюється за допомогою специфічних цивільно-правових заходів впливу (переважно майнового та компенсаційного характеру) і у спеціальному (зазвичай, позовному) порядку.
5. Підставою виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин є юридичні факти, тобто конкретні життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують настання правових наслідків.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему «Цивільне право: предмет, метод, особливості цивільно-правових відносин», додавши розгалуження до кожного із ключових понять.

16.2.2. Структура цивільно-правових відносин

Цивільно-правові відносини складаються з трьох основних елементів: суб'єктів, об'єктів і змісту.

Суб'єкти цивільних правовідносин — це учасники цивільно-правових відносин, які наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

Загальний перелік суб'єктів цивільно-правових відносин визначений у ст. 2 ЦКУ. Зокрема, це: *фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права.*

У цивільних правовідносинах беруть участь дві сторони — управомочена сторона та зобов'язана сторона. **Управомоченою** називається сторона, яка у правовідносинах наділяється правами, в той час як **зобов'язаною** виступає сторона, що є носієм обов'язків. Здебільшого учасники цивільних правовідносин одночасно мають і права, і обов'язки, тобто виступають одночасно і як зобов'язані, і як уповноважені суб'єкти.

Об'єкти цивільних правовідносин — це матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають правовідносини.

Матеріальними благами, або **майновими об'єктами цивільних правовідносин**, є речі, гроші, цінні папери, майнові права, дії (зокрема й послуги), результати дій. Нематеріальними благами, або **немайновими об'єктами цивільних правовідносин**, є результати інтелектуальної, творчої діяльності людини (твори, відкриття, винаходи тощо), інформація, особисті немайнові блага (честь, гідність, ділова репутація тощо).

Найпоширенішим об'єктом цивільних правовідносин є речі. **Річ** — предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦКУ). Об'єктами цивільних прав можуть бути тільки речі, що перебувають у цивільному обігу, проте щодо інших речей, цивільні права та обов'язки виникати не можуть. Такими речами, наприклад, є: зброя стратегічного призначення, наркотики, підроблені грошові знаки тощо.

ВИДИ РЕЧЕЙ	
1. Залежно від правового режиму	— речі, що перебувають в цивільному обігу . Це речі, стосовно яких відсутні будь-які обмеження і вони можуть вільно набуватися та відчужуватися всіма учасниками цивільно-правових відносин.
	— речі, які обмежені у цивільному обігу . Це речі, які можуть належати та набуватися лише окремими суб'єктами цивільних правовідносин і за особливими правилами. Наприклад, вогнепальна мисливська зброя.
2. Залежно від можливості пересування у просторі	— рухомі речі . Це речі, які можна вільно переміщувати у просторі (машина, телефон, комп'ютер).
	— нерухомі речі . Нерухомі речі (нерухомість) — земельні ділянки та об'єкти майна, які розташовуються на землі і не можуть бути переміщені в інше місце без втрати їх якісних або функціональних характеристик (наприклад, будинки, квартири, гаражі, склади тощо).
3. Залежно від можливості	— подільні речі . Це речі, які у результаті їхнього натурального поділу не втрачають свого первісного господарського призначення. Наприклад,

Розділ 5. Цивільне право України

поділу речі	подільними речами є продукти харчування — мішок цукру можна розфасувати по пакетах, бідон молока — розлити у пляшки тощо.
	— неподільні речі . Це речі, поділ яких неможливий без зміни або втрати ними своїх корисних властивостей. Наприклад, комп'ютер — розібрати його можна, але без окремих деталей (жорсткий диск, відеокарта) він втратить повністю або частково свої корисні властивості.
4. Залежно від способу індивідуалізації	— індивідуально-визначені речі . Це речі, які наділені тільки їм властивими ознаками, що вирізняють їх з-поміж інших однорідних речей. Наприклад, книга Джоан Роулін про Гаррі Поттера.
	— родові речі . Це речі, які визначаються родовими ознаками, властивими всім речам того самого роду (цукор, телефон, комп'ютер). Такі речі вимірюються числом, вагою, мірою — 3 комп'ютери, кілограм цукру тощо.
5. Залежно від тривалості використання	— споживні речі . Це речі, які після споживання перестають існувати (продукти харчування).
	— неспоживні речі . Це речі, які призначені для неодноразового використання і зберігають свій первісний вигляд упродовж тривалого часу.
6. Залежно від наявності залежності між речами	— головні речі . Головною визнається річ, яка сама по собі задовольняє повну потребу особи в її господарській чи побутовій діяльності. Наприклад, це може бути телефон або комп'ютер.
	— належні речі . Належністю вважається та річ, яка призначена для обслуговування іншої (головної) речі і пов'язана з нею спільним призначенням. Належність, як правило, слідує за головною річчю. Належна річ робить користування головною річчю зручнішим або ефективнішим, однак самостійно задовольняти потребу особи не може. Наприклад, це зарядка до телефону або кабель живлення до комп'ютера.

Зміст цивільних правовідносин — *суб'єктивні права та обов'язки учасників цих правовідносин.*

Суб'єктивне цивільне право — заснована на цивільно-правових нормах можливість особи здійснювати певні дії і вимагати задоволення свого інтересу від зобов'язаної особи. Зміст суб'єктивного права знаходить свій вияв у трьох правах (повноваженнях): 1) *право на власні дії* — право на власний розсуд вчиняти юридично значущі правомірні дії (наприклад, купувати, продавати, дарувати тощо); 2) *право на чужі дії* — право вимагати від зобов'язаної особи належної поведінки (наприклад, виконати роботу обумовлену договором, передати річ тощо); 3) *право на захист* — право звернутися до уповноважених органів з метою застосування примусу до зобов'язаної особи (наприклад, право звернутися до суду з вимогою повернути позичені боржником кошти).

Суб'єктивний цивільний обов'язок — заснована на законі міра необхідної поведінки зобов'язаної особи, яку вимагає від неї уповноважена особа з метою задоволення своїх інтересів.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Складіть розгалужену схему «Структура цивільно-правових відносин», додавши інформацію про кожне із ключових понять.
2. Наведіть приклади суб'єктів та об'єктів цивільних правовідносин.

16.2.3. Види цивільно-правових відносин

Цивільні правовідносини є доволі різноманітними, що обумовлює необхідність класифікувати їх за різними критеріями. Наприклад, відносини за договором найму житла є: двосторонніми, відносними, активними, зобов'язальними, регулятивними та майновими.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/jP63qe>
або QR-кодом

Виконайте в команді

1. Візуалізуйте інформацію про види цивільно-правових відносин у схемі чи таблиці.
2. Визначте, якими є відносини за договором купівлі-продажу, за договором перевезення, за договором підряду, за договором дарування, за договором позики, за договором позички. Скористайтесь для цього інформацією Глав 54, 55, 60, 61, 64, 71 Книги 5 ЦКУ.

16.2.4. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин (юридичні факти)

Підставою виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин є **юридичні факти**, тобто *конкретні життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують настання правових наслідків*.

Загальний перелік підстав виникнення цивільних правовідносин визначений у ст. 11 ЦКУ. У науковій літературі виокремлюють кілька видів юридичних фактів:

За вольовим критерієм юридичні факти поділяються на юридичні дії та юридичні події.

Юридичні дії — це життєві обставини, що виникають внаслідок свідомої, вольової поведінки суб'єкта цивільних правовідносин. Своєю чергою, юридичні дії поділяються на:

— *правомірні*, тобто такі, що відповідають вимогам норм права (наприклад, укладення договору);

— *неправомірні*, тобто такі, що не відповідають вимогам норм права (наприклад, завдання матеріальної або моральної шкоди).

Різновидами правомірної дії є *юридичний вчинок* і *юридичний акт*.

Розділ 5. Цивільне право України

Юридичний вчинок — це правомірні дії суб'єктів цивільних правовідносин, які призводять до настання певних юридичних наслідків, передбачених законом, незалежно від того чи передбачав та бажав їх настання суб'єкт. Наприклад, написання особою книги призводить до виникнення у неї авторських прав.

Юридичний акт — це правомірні дії суб'єктів, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних правовідносин (укладання договорів, вчинення правочинів, рішення суду тощо).

Юридичні події — це життєві обставини, виникнення, дія та припинення яких не залежать від волі суб'єктів цивільних правовідносин. До юридичних подій можуть, до прикладу, належати: стихійні лиха (потоп, землетрус), техногенні катастрофи (аварія на Чорнобильській АЕС), народження або смерть людини.

За юридичними наслідками юридичні факти поділяються на:

Правоутворювальні — життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують виникнення цивільних прав та обов'язків (народження дитини, досягнення віку повної дієздатності, укладання договору тощо).

Правозмінювальні — це життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують зміну цивільних правовідносин (наприклад, заміна кредитора у зобов'язанні).

Правоприпинні — це життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують припинення цивільних правовідносин між суб'єктами (наприклад, смерть фізичної особи припиняє зобов'язання поручительства).

Правовідновлювальні — це життєві обставини, з якими норми цивільного законодавства пов'язують відновлення прав та обов'язків, які суб'єкт цивільних правовідносин мав раніше, але з тих чи тих причин утратив (наприклад, рішення суду про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи).

За складом юридичні факти бувають:

Прості — факти, що складаються з однієї життєвої події або дії суб'єкта права, якого достатньо для настання юридичних наслідків (наприклад, оплата проїзду в громадському транспорті).

Складні — факти, що становлять певну сукупність окремих простих юридичних фактів, необхідних для настання юридичних наслідків (наприклад, спадкування може відбутися лише після відкриття спадщини, залученні особи до кола спадкоємців та прийняття спадкоємцем спадщини).

За тривалістю дії юридичні факти бувають:

Одноразові — факти, що складаються з одноразового акту їх виявлення (наприклад, купівля телефону).

Триваючі — факти, що складаються з *безперервних юридичних дій* або *юридичного стану*. Юридичним станом називають триваючі життєві обставини, що слугують підставою для настання юридичних наслідків. Прикладом юридичного стану може бути повна цивільна дієздатність фізичної особи — поки особа зберігає повну цивільну дієздатність, вона має право вчиняти будь-які цивільно-правові дії (укладати договори, користуватися майном тощо).

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Наведіть приклади ситуацій, у врегулюванні яких треба використовувати норми, що містяться у таких статтях Цивільного кодексу України:

Ст. 180. Тварини. 1. Тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. 2. Правила поводження з тваринами встановлюються законом. 3. Тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом.

Стаття 187. Складові частини речі 1. Складовою частиною речі є все те, що не може бути відокремлене від речі без її пошкодження або істотного знецінення. 2. При переході права на річ її складові частини не підлягають відокремленню.

Стаття 188. Складні речі 1. Якщо кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням, вони вважаються однією річчю (складна річ). 2. Правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено договором.

Стаття 189. Продукція, плоди та доходи 1. Продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі або приноситься річчю. 2. Продукція, плоди та доходи належать власникові речі, якщо інше не встановлено договором або законом.

Стаття 190. Майно 1. Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. 2. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами.

Стаття 191. Підприємство як єдиний майновий комплекс /... 2. До складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. 3. Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомістю. Права на земельну ділянку та інші об'єкти нерухомого майна, які входять до складу єдиного майнового комплексу підприємства, підлягають державній реєстрації в органах, що здійснюють державну реєстрацію прав на нерухоме майно.

Розділ 5. Цивільне право України

Виконайте в команді

Заповніть таблицю (за бажанням перетворіть її у схему)

Класифікація юридичних фактів:	Види		Власні приклади
1. За вольовим критерієм			
2. За юридичними наслідками			
3. За складом			
4. За тривалістю дії			

Для закріплення теми 16:

1. Назвіть джерела цивільного права, суб'єктів цивільно-правових відносин.
2. Визначте предмет цивільного права та метод цивільно-правового регулювання, склад цивільних правовідносин.
3. Опишіть особливості цивільно-правових відносин.
4. Зіставте аналогію закону та аналогію права.
5. Схарактеризуйте обставини, за яких виникають цивільні права та обов'язки.
6. Наведіть приклади об'єктів цивільних правовідносин, звичаїв ділового обороту.

Non scholae, sed vitae discimus

ТЕМА 17. Суб'єкти цивільних правовідносин

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- фізична особа; • правоздатність; • дієздатність;
- ознаки фізичних осіб; • обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб;
- правові наслідки оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою.
- юридична особа; • правоздатність; • дієздатність; • ознаки юридичних осіб;
- види юридичних осіб; • обсяг цивільної дієздатності юридичних осіб;
- способи виникнення та припинення юридичної особи;
- держава як суб'єкт цивільних правовідносин.

§ 17.1. Фізичні особи як суб'єкти цивільно-правових відносин

«Homo sum et nihil humani a me alienum puto —

Я людина, і ніщо людське мені не чуже».

Латинський крилатий вислів

17.1.1. Поняття фізичної особи. Ім'я фізичної особи

Як ми зазначали у попередньому параграфі, учасником цивільних правовідносин може виступати фізична особа. У цивільному праві під терміном «фізична особа» розуміють людину, яка наділена правами та обов'язками і бере участь у цивільних правовідносинах (ст. 24 ЦКУ). Оскільки

надання цивільних прав та обов'язків, як правило, не пов'язано з належністю особи до громадянства конкретної держави поняття «фізична особа» охоплює собою і громадян України, й іноземних громадян, і осіб без громадянства, які виступають рівноправними учасниками цивільних правовідносин.

Як учасник цивільних правовідносин, фізична особа наділяється низкою ознак, які її індивідуалізують, виокремлюють з-поміж інших та персоніфікують як учасника цих правовідносин. До таких ознак традиційно належать: *ім'я фізичної особи, вік, стать, родинний стан, стан здоров'я, місце проживання* тощо

Ім'я фізичної особи. Стаття 28 ЦКУ встановлює, що фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм іменем. Варто розрізнити загальнозживане поняття «ім'я людини», яке використовують у побуті, від правової категорії «ім'я фізичної особи». Під іменем людини ми зазвичай розуміємо власне ім'я, яке було надано при народженні – Галина, Петро тощо. Однак, ім'я фізичної особи має складнішу структуру і може складатися з двох, трьох і навіть більшої кількості елементів. Зокрема, *ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається з трьох елементів: прізвища, власного імені та по батькові*. Водночас законодавець установлює можливість існування й іншої структури імені фізичної особи, якщо це відповідає її національним звичаям і традиціям. Так, ст.12 Закону України «Про національні меншини в Україні» дозволяє громадянам, у національній традиції яких немає звичаю зафіксувати «по батькові», записувати в паспорті тільки ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження – лише ім'я батька і матері.

В окремих випадках фізична особа має право використовувати вигадане ім'я-псевдонім або діяти у правовідносинах анонімно. Однак це право не має абсолютного характеру і може бути реалізоване тільки за умови, що про це безпосередньо вказано у законі. Сучасне українське законодавство дозволяє використовувати псевдоніми під час здійснення творчої діяльності. Водночас при укладанні договору, при захисті своїх прав у суді автор зобов'язаний використовувати справжнє ім'я.

17.1.2. Цивільна правоздатність та цивільна дієздатність фізичної особи

На уроках основ правознавства у 9 класі ви вивчали, що для того щоб брати участь у цивільних правовідносинах, фізична особа повинна бути наділена **цивільною правосуб'єктністю**, яка складається із **цивільної правоздатності** та **цивільної дієздатності**. Згадайте вже відому інформацію, скористайтесь QR-кодом до цього розділу, щоб уточнити деякі деталі.

Розділ 5. Цивільне право України

Виконайте в команді

Згадайте з вивченого на уроках правознавства у 9 класі:

1. Який обсяг цивільної правосуб'єктності мають діти? (За потреби скористайтеся статтями 26, 31, 32 ЦКУ.)
2. Реалізацію яких прав передбачає часткова цивільна дієздатність та неповна цивільна дієздатність особи?
3. Як законодавець називає дітей у віці до 14 років та від 14 до 18 років?
4. Які повноваження та обов'язки мають батьки, а також опікуни й піклувальники щодо реалізації прав малолітніх і неповнолітніх осіб?
5. Коли особа набуває повної цивільної дієздатності?
6. У якому випадку особа, яка не досягла повноліття, «автоматично» **набуває** повної цивільної дієздатності? (За потреби скористайтеся ст. 34 ЦКУ.)
7. У яких випадках повна цивільна дієздатність **може бути надана** особі до досягнення нею 18-річного віку? За рішенням яких органів та на підставі чого надається повна цивільна дієздатність у цих випадках? (За потреби скористайтеся ст. 35 ЦКУ.)
8. Чому, на вашу думку, обсяг цивільної правосудатності дитини нічим не відрізняється від правосудатності повнолітньої особи? (Розрізняйте поняття «правосудатність суб'єкта правовідносин» і «цивільна правосудатність фізичних осіб».)

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть пропущені місця (позначені кольоровими цифрами) в таблиці:

Обсяг цивільної правосуб'єктності фізичних осіб				
Часткова цивільна дієздатність	1)	2)	Не несе відповідальності за завдану нею шкоду, батьки або опікуни вчиняють цивільно-правові дії від імені малолітніх осіб та на їх користь	Батьки або опікуни реалізують майнові права від імені малолітньої особи
3)	14-18 років	Неповнолітня особа	4)	5)
Повна цивільна дієздатність	6)	7)	Самостійно реалізує свої майнові й немайнові права, вчиняє цивільно-правові дії	_____
Обмежена дієздатність фізичної особи	Після 18 років	8)	9)	Піклувальники дають згоду на вчинення підопічним цивільно-правових дій
Недієздатність фізичної особи	10)	Повнолітня особа	11)	Опікуни самостійно вчиняють цивільно-правові дії від імені підопічного

17.1.3. Визнання цивільної особи безвісно відсутньою чи померлою

Вирішення питань щодо обмеження та поновлення дієздатності громадянина, оголошення громадян безвісно відсутніми та померлими належать до компетенції суду. Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо впродовж одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць — перше січня наступного року.

У разі визнання судом особи безвісти відсутньою *над її майном встановлюється опіка*, особа, яка управляє майном, має право витратити його лише на погашення боргів безвісти відсутньої особи, строк погашення яких настав. Іншим правовим наслідком визнання громадянина безвісти відсутнім є право на спрощений порядок розірвання шлюбу.

Визнана безвісно відсутньою фізична особа продовжує вважатися носієм цивільних прав та обов'язків і зберігає статус суб'єкта правовідносин: укладені нею договори продовжують діяти, майно не може бути відчужене без її згоди, спадщина не відкривається тощо. З огляду на це виникає необхідність оголошення такої особи померлою. Правовою підставою ухвалення такого рішення є відсутність особи в місцях свого постійного проживання, якщо нема відомостей про місце її перебування впродовж визначеного законом строку. Цей строк становить:

- **3 роки**. Загальне правило, яке поширюється на всіх фізичних осіб;
- **6 місяців**. За умови, що фізична особа зникла безвісти за обставин, які загрожували їй смертю, або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку (випала за борт корабля під час круїзу, зникла в горах під час походу тощо);
- **1 місяць з дня завершення роботи спеціальної комісії**. За умови, що фізична особа зникла за надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (вибух на заводі, повінь, снігова лавина тощо)
- **2 роки від дня закінчення воєнних дій**. За умови, що фізична особа зникла безвісти у зв'язку з воєнними діями чи збройним конфліктом. Однак, з урахуванням конкретних обставин справи, суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу 6 місяців.

Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати впродовж п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження.

Розділ 5. Цивільне право України

Якщо особа, яка була визнана такою, що померла, з'явиться або буде виявлено місце її перебування, то суд за місцем перебування цієї особи або суд, що ухвалив рішення про оголошення її такою, що померла, за заявою цієї особи чи іншої зацікавленої особи скасовує це рішення. Незалежно від часу своєї появи особа може вимагати від будь-кого повернення майна, що збереглося та безоплатно перейшло до нього після оголошення фізичної особи такою, що померла, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей і цінних паперів на пред'явника. Особа, до якої майно перейшло за сплатним правочином, зобов'язана повернути його за умови, що на момент набуття майна вона знала, що фізична особа, яка оголошена такою, що померла, жива.

Виконайте в команді

1. Порівняйте повноваження опікуна, піклувальника, батьків щодо цивільних прав та обов'язків неповнолітньої особи.
2. Визначте ознаки фізичних осіб. Візуалізуйте інформацію умовно-графічно.
3. Наведіть приклади реалізації фізичними особами майнових прав, виконання ними цивільно-правових обов'язків.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Наведіть приклади ситуацій, у врегулюванні яких треба використовувати норми, що містяться у таких статтях Цивільного кодексу України:

Стаття 29. Місце проживання фізичної особи. 1. Місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. 2. Фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. 3. Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років визначається органом опіки та піклування або судом. 4. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. 5. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна. 6. Фізична особа може мати кілька місць проживання.

Стаття 34. Повна цивільна дієздатність. 1. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). 2. У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається. У разі визнання шлюбу недійсним з підстав, не пов'язаних із протиправною поведінкою неповнолітньої особи, набута нею повна цивільна дієздатність зберігається.

Стаття 35. Надання повної цивільної дієздатності. 1. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. 2. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду. 3. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. 4. Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на всі цивільні права та обов'язки. 5. У разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності надана їй повна цивільна дієздатність зберігається.

§ 17.2. Юридичні особи та держава як суб'єкти цивільно-правових відносин

*«Homo locum ornat, non hominem locus —
Людина прикрашає місце, а не місце людину».
Латинський крилатий вислів*

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/3haLz5>
або QR-кодом

17.2.1. Юридичні особи та їх види

У цивільному праві **юридичною особою** визнається організація, створена об'єднанням осіб та (або) майна, яка наділяється правоздатністю і може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді.

17.2.3. Держава як учасник цивільно-правових відносин

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть таблицю та доповніть її власними прикладами

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ		
Види юридичних осіб	За порядком створення	
	За формою власності	
	За організаційно-правовою формою	
Способи утворення юридичних осіб	Способи реорганізації юридичних осіб	Способи ліквідації юридичних осіб

Розділ 5. Цивільне право України

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Наведіть приклади ситуацій, у врегулюванні яких треба використовувати норми, що містяться у таких статтях Цивільного кодексу України:

Стаття 93. Місцезнаходження юридичної особи 1. Місцезнаходженням юридичної особи є фактичне місце ведення діяльності чи розташування офісу, з якого проводиться щоденне керування діяльністю юридичної особи (переважно знаходиться керівництво) та здійснення управління і обліку.

Стаття 94. Особисті немайнові права юридичної особи 1. Юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати. Особисті немайнові права юридичної особи захищаються відповідно до глави 3 цього Кодексу.

Для закріплення теми 17:

1. Назвіть види юридичних осіб.
2. Визначте ознаки фізичних та юридичних осіб.
3. Опишіть обсяг цивільної дієздатності фізичних і юридичних осіб.
4. Порівняйте правоздатність та дієздатність юридичної особи.
5. Зіставте способи виникнення та припинення юридичної особи.
6. Оцініть правові наслідки оголошення особи безвісно відсутньою чи померлою.
7. Схарактеризуйте державу як суб'єкта цивільних правовідносин.
8. Наведіть приклади юридичних осіб різних видів.

ТЕМА 18. Правочини

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- правочин; • реституція; • ознаки правочину; • умови дійсності правочинів;
- види реституції; • нікчемні та заперечні правочини;
- підстави визнання правочину недійсним;
- правові наслідки визнання правочину недійсним.

§ 18.1. Ознаки та умови дійсності правочинів. Реституція

«Міна буває надвоє — або виміняє, або промінє».

Українське прислів'я

18.1.1. Поняття та ознаки правочину

До однієї з найпоширеніших підстав виникнення цивільних прав та обов'язків, що визначені ст. 11 Цивільного кодексу України, належать «договори та інші правочини». Визначення та характеристика правочину наведені у ст. 202 Цивільного кодексу України: **правочином** є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін.

Варто зауважити, що до 2004 року в українському законодавстві, яке спиралося на радянський Цивільний кодекс 1963 року, замість правочину вживався інший термін — «угода». Однак з укладанням нового кодексу від нього було вирішено відмовитися. По-перше, це відповідало історичним традиціям — у Цивільному кодексі Української РСР 1922 року вживався саме термін «правочин» у близькому для сучасного розуміння значенні: *«Стаття 26 Цивільного кодексу УРСР 1922 року. Правочини, тобто дії, направлені на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин, можуть бути односторонні і взаємні (договори)»*. По-друге, за своєю суттю термін «правочин» є коректнішим для використання порівняно з терміном «угода». Термін «угода» в українській мові означає взаємну домовленість про що-небудь, тоді як правочин повинен охоплювати і юридичні факти, що пов'язані з дією однієї особи і не залежать від згоди або досягнення домовленості з іншими особами. Наприклад, укладач заповіту не повинен домовлятися зі своїми спадкоємцями та отримувати їхню попередню згоду.

Серед науковців та юристів-практиків нема одностайної думки щодо правильності поставлення наголосу при вживанні цього терміна. У «Юридичній енциклопедії», виданій за редакцією відомого українського фахівця права Ю. С. Шемшученка, наголос поставлено саме на третьому складі — правочін.

18.1.2. Умови дійсності правочину

Для того щоб правочин зумовив настання відповідних правових наслідків (передача майна у спадщину, купівля або продаж майна, отримання кредиту тощо), необхідно щоб він відповідав усім вимогам, що їх установлює законодавство, тобто був дійсним.

Умовами дійсності правочину називають сукупність установлених законом вимог, додержання яких є необхідним для дійсності правочину. Загальним умовам дійсності повинен відповідати будь-який правочин; спеціальні умови дійсності встановлюються лише для певних видів правочинів. Загальні умови дійсності правочинів окреслені у ст. 203 Цивільного кодексу України.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/OJYD91>
або QR-кодом

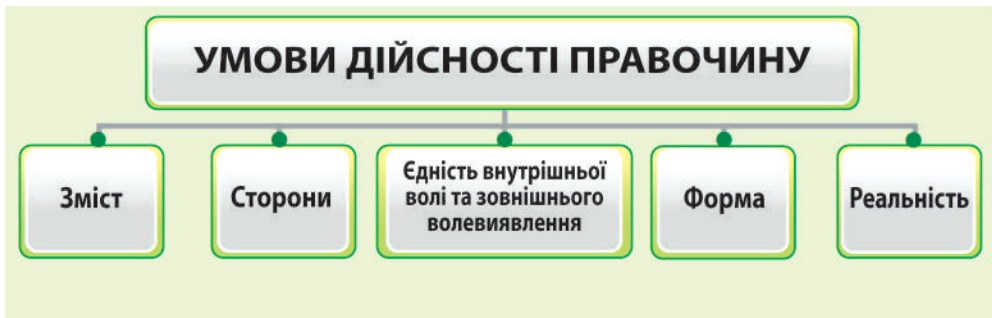

Виконайте в команді

1. Розгляньте докладніше положення ст. 203 ЦКУ, скориставшись інформацією за QR-кодом.
2. Доповніть схему «Умови дійсності правочину», систематизувавши свої знання.
3. Доберіть приклади ситуацій, у яких правочини будуть недійсними через недодержання загальних умов дійсності.

Розділ 5. Цивільне право України

18.1.3. Підстави визнання правочину недійсним. Нікчемні та оспорювані (заперечні) правочини

Недійсними правочинами є дії суб'єктів цивільного права, які були спрямовані на виникнення, зміну чи припинення правовідносин, однак не призвели до виникнення відповідних юридичних наслідків через порушення вимог, визначених законодавством, зокрема у ст. 203 Цивільного кодексу України.

Загальною підставою визнання правочину недійсним є його невідповідність нормам законодавства.

КОНКРЕТНИМИ ПІДСТАВАМИ ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНУ НЕДІЙСНИМ ВИСТУПАЮТЬ:		
Дефект змісту	— невідповідність правочину чинному законодавству або моральним засадам суспільства	<i>Наприклад, заповіт укладено на користь тварини</i>
Дефект сторін	— укладання правочину стороною, що не має належного обсягу дієздатності	<i>Наприклад, договір купівлі-продажу вартісної речі (смартфону) вчинено малолітньою особою</i>
Дефект волі	— невідповідність внутрішньої волі зовнішньому волевиявленню	<i>Наприклад, договір дарування квартири вчинено під погрозою вбивства</i>
Дефект форми	— недотримання форми правочину, встановленого у законодавстві	<i>Наприклад, договір купівлі-продажу будинку вчинено в усній формі, замість передбаченої законом нотаріальної</i>

Наявність цих дефектів призводить до недійсності правочинів. Водночас у цьому правилі є виняток — у разі недотримання простої письмової форми правочин не вважається недійсним, проте на практиці дуже складно довести факт його існування, адже закон забороняє посилатися виключно на свідчення свідків.

Розділ 5. Цивільне право України

Оскільки характер самого порушення та його можливі правові наслідки суттєво різняться, недійсні правочини поділяють на дві групи:

1. Абсолютно недійсні, або нікчемні, правочини.
2. Відносно недійсні, або оспорювані, правочини.

Нікчемними, або **абсолютно недійсними**, є правочини, недійсність яких безпосередньо встановлена законом. Такі правочини вважаються недійсними з моменту їх укладання, не призводять до жодних юридичних наслідків, тому в цивілістиці їх називають «мертвонародженими».

ОСНОВНИМИ ВИДАМИ НІКЧЕМНИХ (абсолютно недійсних) ПРАВОЧИНІВ Є:

– Правочини, вчиненні з недодержанням обов'язкової письмової форми, якщо недійсність прямо передбачена законом. Зокрема, це стосується договору дарування майнового права та договору дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому (ст. 719 ЦКУ), договору страхування (ст. 981 ЦКУ), договору банківського вкладу (ст. 1059 ЦКУ) тощо
– Правочини, вчиненні з порушенням вимоги закону про обов'язкову нотаріальну форму або вимоги закону про державну реєстрацію. Так, заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним (ст. 1257 ЦКУ)
– Правочини, вчинені малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без належного схвалення (ст. 221 ЦКУ)
– Правочини, вчиненні без дозволу органів опіки та піклування (ст. 224 ЦКУ). Наприклад, опікун уклав договір купівлі-продажу нерухомого майна, яке належало підопічному, не отримавши дозволу органів опіки та піклування
– Правочини, вчинені недієздатними фізичними особами (ст. 226 ЦКУ)
– Правочини, які порушують публічний порядок, вчинені з метою, що суперечить інтересам держави та суспільства (ст. 228 ЦКУ). Правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини та громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним

Оспорювані, або **відносно недійсні**, правочини також порушують вимоги законодавства, однак, на відміну від нікчемних правочинів, передбачають в момент їх вчинення правові наслідки, призводять до виникнення у сторін цивільних прав та обов'язків. У подальшому допущені порушення умов дійсності правочинів дають змогу одній зі сторін або зацікавленій особі звернутися до суду із позовом про визнання такого правочину недійсним.

РІЗНОВИДАМИ ОСПОРЮВАНИХ (відносно недійсних) ПРАВОЧИНІВ Є:

– Правочини, вчинені неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 222 ЦКУ)
– Правочини, вчинені фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦКУ)
– Правочини, вчинені дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦКУ)
– Правочини, вчинені юридичною особою без відповідного дозволу (ліцензії) (ст. 227 ЦКУ)

Розділ 5. Цивільне право України

– Правочини, вчинені під впливом помилки (ст. 230 ЦКУ)
– Правочини, вчинені під впливом насильства (ст. 231 ЦКУ)
– Фіктивний правочин, тобто такий, що вчинений без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином (ст. 234 ЦКУ)
– Удаваний правочин, тобто такий, що вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили (ст. 235 ЦКУ)

Як і у випадку з нікчемним правочином, оспорювані правочини у разі визнання судом їх недійсними, будуть вважатися недійсними з моменту їх вчинення.

18.1.4. Наслідки визнання правочину недійсним. Реституція та її види

Згідно зі ст. 216 ЦКУ, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. На практиці це означає, що у суб'єктів правовідносин не виникнуть відповідні права та обов'язки, що передбачені цим правочином. Наприклад, особа, яка придбала майно на підставі недійсного правочину, не стає його власником, а отже, не має права володіти, користуватися чи розпоряджатися цим майном.

До загальних правових наслідків, тобто таких, що поширюються на всі види недійсних правочинів, належить двостороння **реституція** (*лат. restitutio* — відновлення, відшкодування). Кожна зі сторін недійсного правочину повертає іншій стороні все, що було нею одержано внаслідок виконання такого правочину.

Якщо повернути в натурі отримане за правочином неможливо (майно втрачено або предметом правочину було надання послуг), то підлягає поверненню вартість того, що було одержано. У цьому випадку вартість обраховується за цінами, які існували на момент відшкодування.

Реституція може мати й односторонній характер, якщо за рішенням суду майно повертається лише одній стороні правочину. Зокрема, відповідно до ст. 228 ЦКУ якщо визнаний судом недійсний правочин було вчинено з метою, що явно суперечить інтересам держави і суспільства, то за наявності умислу лише в однієї зі сторін усе одержане нею за правочином повинно бути повернуто іншій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного за рішенням суду стягується в дохід держави.

Крім реституції, цивільне законодавство може передбачати настання і інших правових наслідків у разі визнання правочину недійсним. Так, коли визнанню правочину недійсним сприяла вина однієї зі сторін, двостороння реституція *може супроводжуватися* такими додатковими негативними наслідками для винної сторони, як:

1) *Відшкодування збитків* винною стороною, завданих іншій стороні або третій особі у зв'язку з вчиненням недійсного правочину. Наприклад, відповідно до статей 230 та 231 ЦКУ у випадках вчинення правочину під впливом обману чи насильства, винна особа зобов'язана відшкодувати потерпілій стороні збитки у подвійному розмірі.

2) *Відшкодування моральної шкоди*, завданої іншій стороні або третій особі у зв'язку з вчиненням недійсного правочину. Наприклад, відповідно до ст. 226 ЦКУ підлягає компенсації моральна шкода завдана опікунові недієздатної особи, якщо сторона, яка вчинила правочин, знала про психічний розлад або недоумство другої сторони або могла припустити такий її стан.

Зазначені правові наслідки недійсності правочинів установлені законодавством, а отже, відповідно до п. 4 ст. 216 ЦКУ не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

При визначенні правових наслідків недійсності правочинів важливе значення має питання, чи всі умови правочину є недійсними. Відповідно до ст. 217 ЦКУ суд має право: 1) визнати правочин недійсним *у повному обсязі*, якщо вимогам закону суперечать істотні умови правочину; 2) визначити недійсним лише *окрему частину правочину*, якщо вимогам закону суперечать неістотні умови правочину, без яких він може існувати.

У другому випадку вважатимуться такими, що не виникли лише ті права та обов'язки сторін правочину, які були визначені у тій частині правочину, що була визнана недійсною. Наприклад, умова кредитного договору щодо права банку змінювати розмір фіксованої відсоткової ставки в односторонньому порядку є нікчемною, однак інші умови договору зберігатимуть свою чинність.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте, які з указаних правочинів вважаються недійсними з погляду права.

1. Артем подарував своєму однокласникові в день 16-ліття повербанк.
2. Петренко В. заплатив Шевчуку А. за автомобіль 10-річної давності. Шевчук А. передав Петренкові В. ключі від автомобіля і техпаспорт, у якому було вказано Шевчука А. як власника.
3. Дідусь урочисто оголосив на дні народження внука, що дарує йому свій старовинний годинник.
4. Левченко Н. відкрила в банку особовий рахунок на ім'я 15-річного племінника і внесла на нього 4 тисячі гривень.
5. 16-річна Наталя і 13-річна Оля обмінялися смартфонами.
6. Квасова М. у день свого 70-річчя оголосила, що заповідає свою квартиру старшому синові, а свої коштовні прикраси, які їй дістались від матері, подарувала молодшій доньці.
7. Юрій позичив Романові 600 грн для купівлі абонементу на гірськолижний підйомник.

Розділ 5. Цивільне право України

- Власенко О. підписала договір дарування будинку в селі та земельної ділянки, вважаючи, що укладає заповіт на ім'я молодшого внука.
- Сашкові подарували на 17-ліття сноуборд. Він подав оголошення про продаж цього сноуборда, щоб дізнатися його вартість.
- Алла дорого купила в приятельки каблучку, вважаючи, що ця прикраса є срібною та оздоблена натуральним коштовним камінчиком.

Виконайте в команді

- Доберіть приклади ситуацій, у яких ітиметься про оспорювані правочини. Скористайтеся відповідними статтями ЦКУ.
- Доберіть приклади ситуацій, коли наявність дефектів змісту, сторін, волі, форми призведе до недійсності правочинів.

Для закріплення теми 18:

- Назвіть ознаки правочину.
- Визначте умови дійсності правочинів.
- Опишіть підстави визнання правочину недійсним.
- Порівняйте нікчемні та оспорювані правочини.
- Схарактеризуйте правові наслідки визнання правочину недійсним.
- Наведіть приклади реституції різних видів.

Non scholae, sed vitae discimus

ТЕМА 19. Представництво і довіреність

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- представництво; • довіреність; • передурочення; • підстави виникнення представництва; • види представництва; • види довіреностей;
- повноваження представника; • підстави припинення довіреності.

«Через різноманітні дії досвід створює закон».

Латинський вислів

§ 19.1. Представництво

19.1.1. Підстави виникнення представництва

У реальному житті можуть виникнути ситуації, коли особа не буде здатна самостійно здійснювати необхідні юридичні дії, тож їй треба надати можливість діяти через довірену особу (представника). Надання можливості одній особі представляти інтереси іншої забезпечить усунення юридичних та фактичних перешкод на шляху реалізації своїх прав і свобод суб'єктом цивільних правовідносин.

Юридичні перешкоди, як правило, виникають у зв'язку з недостатнім обсягом дієздатності для вчинення особою належних дій. Так, як ми відзначали попередньо, малолітні особи у віці до 14 років можуть володіти майном, але мають обмежені можливості щодо його розпорядження (можуть

укладати лише дрібні побутові правочини). Надання права батькам чи опікунам представляти їхні інтереси й укладати замість них договори (наприклад, про передачу в оренду майна, що належить малолітній особі) дозволяє усунути цю перешкоду.

Юридичні особи також потребують можливості делегування своїх повноважень. Наприклад, згідно із законодавством відокремлений структурний підрозділ не є юридичною особою, а отже, його керівник не має права самостійно вчиняти юридично значущі дії. Однак, оскільки відстань між юридичною особою та структурним підрозділом є доволі значною (наприклад, університет знаходиться в Києві, а його філія — в Одесі), то виникає потреба надати керівникові філії більшої самостійності: дозволити підписувати документи, укладати договори тощо.

До фактичних перешкод належать обставини реальної дійсності, які унеможливають самостійну реалізацію суб'єктами своїх прав та обов'язків. Це може бути пов'язано з хворобою, відсутністю у місці, де вчинятимуть правочин, відсутністю належного рівня правових знань про події, що відбуватимуться, і т.п. Коло цих випадків не є жорстко визначеним.

Мовою нормативно-правового акту

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2003, редакція від 31.03.2019, витяг)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Стаття 237. Поняття та підстави представництва

1. Представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.
2. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів.
3. Представництво виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства.

19.1.2. Представник. Особа, яку представляють

У відносинах представництва беруть участь троє суб'єктів:

1. **Представник** — особа, що вчиняє юридичні дії від імені особи, яку вона представляє. Фізичні особи можуть виступати як представники тільки у разі наявності в них повної цивільної дієздатності. Відповідно, малолітні, неповнолітні особи, а також недієздатні й особи з обмеженою дієздатністю не мають права здійснювати представництво. Юридичні особи мають право виконувати функції представника, якщо це передбачено нормативно-правовими актами або якщо це не суперечить їх установчим документам.

2. **Особа, яку представляють.** Особою, яку представляють, може бути будь-який учасник правовідносин, незалежно від обсягу його дієздатності. Водночас, при цьому треба враховувати, що представництво може бути як

Розділ 5. Цивільне право України

добровільним, так і обов'язковим. При добровільному представництві (наприклад, особа доручає укласти договір від її імені) у суб'єкта, який реалізує своє право на представництво, повинен бути необхідний рівень дієздатності. Наприклад, право доручити іншій особі представляти свої інтереси може лише повністю дієздатна фізична особа.

При обов'язковому представництві відносини виникають незалежно від волі та бажання представника та особи, яку представляють. Зокрема, законом прописано, що представництво в інтересах малолітніх та неповнолітніх дітей здійснюють їхні батьки. За таких умов рівень дієздатності особи, яку представляють, не є важливим для виникнення відносин представництва.

3. Треті особи. Це особи, з якими представник вчиняє правочини від імені особи, яку він представляє. Третьою особою може бути будь-який учасник правовідносин.

Представництво треба відрізнити від інших цивільних правовідносин, які схожі за формою (у них беруть участь три сторони), але різняться за змістом. Наприклад, посередник сприяє сторонам в укладенні правочину (збирає необхідну інформацію, знаходить клієнтів, допомагає узгодити розбіжності), однак не може укласти правочин від імені однієї зі сторін. Так само і кур'єри не є представниками, оскільки до їхньої сфери діяльності входить лише передача інформації або речей, наданих клієнтом, без права вчиняти від його імені дії в інтересах другої сторони.

19.1.3. Повноваження представника. Передоручення

Повноваження представника — це сукупність прав і обов'язків, якими наділений представник для здійснення юридичних дій. Обсяг цих повноважень визначається у договорі, довіреності, законі, адміністративному акті, акті органу юридичної особи. У разі, якщо представник вчиняє дії, не

передбачені його повноваженнями, вважається, що правочин учинено з перевищенням повноважень і настають наслідки, передбачені ст. 241 ЦКУ.

Мовою нормативно-правового акту

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2003, редакція від 31.03.2019, витяг)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Стаття 241. Вчинення правочинів з перевищенням повноважень

1. Правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

2. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину.

Представник зобов'язаний вчиняти правочин за наданими йому повноваженнями особисто. Водночас представник має право здійснити *передоручення* — передати своє повноваження частково або в повному обсязі іншій особі (замісникові), якщо це встановлено договором, законом, або якщо представник був вимушений до цього з метою охорони інтересів особи, яку він представляє. У цьому випадку він зобов'язаний повідомити особу, яку представляє, та надати всі необхідні відомості про свого замісника. Замісник наділяється такими ж самими повноваженнями, як і первинний представник, а вчинений ним правочин створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Підставами виникнення представництва є юридичні факти, з якими цивільне законодавство пов'язує виникнення повноважень представника. Такими юридичними фактами виступають: договір, закон, акт органу юридичної особи, а також інші підстави, встановлені актами цивільного законодавства.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/ZrdcDUa>
бо QR-кодом

19.1.4. Види представництва

Розрізняють такі види представництва:

1. Добровільне (договірне) представництво.
2. Обов'язкове (законне) представництво.
3. Представництво, засноване на акті юридичної особи.

Виконайте в команді

1. Візуалізуйте умовно-графічно **підстави виникнення представництва та його види**. Скористайтесь інформацією за QR-кодом.
2. Доберіть приклади ситуацій, за яких виникає необхідність договірної чи обов'язкового представництва. Скористайтесь відповідними статтями ЦКУ.

§ 19.2. Довіреність

19.2.1. Види та форма довіреностей

Для того щоб особа могла виконувати покладені на неї обов'язки представника, її повноваження повинні бути належно підтверджені. Зокрема, представництво в цивільних правовідносинах може здійснюватися на підставі довіреності. Визначення довіреності закріплене у п. 3 ст.244 ЦКУ:

ДОВІРЕНІСТЮ є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами. Довіреність на вчинення правочину представником може бути надана особою, яку представляють (довірителем), безпосередньо третій особі.

Таким чином, **довіреність** — це односторонній правочин, у якому зафіксовані повноваження представника, який, діючи на підставі довіреності, створює права та обов'язки безпосередньо для довірителя.

Довіреність не треба плутати й ототожнювати з договором доручення. По-перше, договір доручення є однією з підстав для видачі довіреності. Представництво за довіреністю може ґрунтуватися на договорі або на акті органу юридичної особи. Наприклад, коли працівникові видається довіреність для вчинення дій, безпосередньо пов'язаних з його трудовими обов'язками, закріпленими у трудовому договорі, посадовій інструкції, тощо. По-друге, договір доручення спрямований на регулювання відносин між представником та особою, яку він представляє, і укладається підписанням його обома сторонами. Однак, довіреність підписує лише довіритель, і вона спрямована на інформування третіх осіб про право представника здійснювати представництво інтересів довірителя та обсяг наданих йому повноважень.

Залежно від обсягу повноважень, що їх надає довіритель представникові, розрізняють такі основні **види довіреностей**:

1) **загальна (генеральна) довіреність** — уповноважує представника на здійснення правочинів чи інших юридичних дій різного характеру. Наприклад, видача генеральної довіреності на розпорядження нерухомістю надає представникові право продати, подарувати, обміняти, здати в оренду нерухоме майно або просто надати право його використання у власних інтересах;

2) **спеціальна довіреність** — уповноважує представника на здійснення певного виду подібних правочинів чи інших юридичних дій. Наприклад, видача спеціальної довіреності на управління нерухомістю надає представникові право визначати порядок користування житлом (укладати договори з наймачами, стягувати орендну плату, вживати заходи щодо виселення боржників), однак не дозволяє йому розпоряджатися нерухомим

майном (не може продати, обміняти, заставити тощо). Спеціальні довіреності часто видаються працівникам підприємств, які постійно виконують типові дії, обумовлені їхніми трудовими обов'язками:

3) **разова довіреність** — уповноважує представника на здійснення одного конкретного правочину чи іншої юридичної дії. Наприклад, дружина надає своєму чоловікові довіреність на продаж квартири, яка перебуває у їхній спільній сумісній власності. Таким чином, визначається лише одна дозволена юридична дія — продаж (не обмін, не дарування), а також конкретний об'єкт правочину — квартира. Подібними видами довіреності також є одноразові довіреності на отримання заробітної плати, грошового переказу, стипендії, пенсії, на одноразове отримання товарно-матеріальних цінностей тощо.

Довіреність повинна укладатись у **письмовій формі** і має відповідати формі в якій відповідно до закону повинен вчинятися правочин. Це означає, що якщо правочин згідно із законом може укладатися в усній або письмовій формі — довіреність повинна бути укладена письмово; якщо правочин підлягає нотаріальному посвідченню — довіреність також підлягає **нотаріальному посвідченню**. В окремих випадках до нотаріально посвідчених прирівнюють довіреності, підписані посадовими особами, зазначеними у ст. 245 ЦКУ.

ДОВІРЕНОСТІ, ЩО ПРИРІВНЮЮТЬСЯ ДО НОТАРІАЛЬНО ЗАВІРЕНИХ	
Довіреність	Хто може посвідчити замість нотаріуса
1. Довіреність військовослужбовця або іншої особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі	Начальник цього закладу, його заступник з медичної частини, старший або черговий лікар
2. Довіреність військовослужбовця, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, також довіреність працівника, члена його сім'ї і члена сім'ї військовослужбовця	Командир (начальник) цієї частини, з'єднання, установи або закладу
3. Довіреність особи, яку утримують в установі виконання покарань чи слідчому ізоляторі	Начальник установи виконання покарань чи слідчого ізолятора
4. Довіреність особи, яка проживає у населеному пункті, де немає нотаріусів, крім довіреностей на право розпорядження нерухомим майном, довіреностей на управління і розпорядження корпоративними правами та довіреностей на користування і розпорядження транспортними засобами	Уповноважена на це посадова особа органу місцевого самоврядування
5. Довіреність суб'єкта права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якого ухвалено	Посадова особа органу (установи), уповноваженого

Розділ 5. Цивільне право України

рішення про надання такої допомоги	законом на надання безоплатної правової допомоги
6. Довіреність на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо)	Посадова особа організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання

Законодавством визначено обов'язкові реквізити, що повинні міститися в довіреності і без зазначення яких вона не може вважатися дійсною. Такими обов'язковими реквізитами є:

- **дата видачі довіреності.** Довіреність без дати видачі є нікчемною;
- **інформація про довірителя.** Якщо довірителем є фізична особа, то зазначаються його прізвище, ім'я по батькові та паспортні дані. Якщо довірителем є юридична особа, то зазначається її повна назва, а також прізвище, ім'я по батькові та посаду, а також посаду особи, яка від імені юридичної особи має право надавати довіреність (наприклад, довіреність від імені підприємства має право надавати його директор);
- **інформація про представника.** Якщо представником є фізична особа, то зазначаються її прізвище, ім'я по батькові та паспортні дані;
- **коло повноважень представника.** У довіреності має бути зазначений чіткий перелік повноважень, які надаються представникові;
- **засвідчувальний підпис довірителя.** Довіреність підписується. Якщо довірителем є юридична особа, то обов'язковим реквізитом також стає печатка.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/ZrdcDUa>
бо QR-кодом

19.2.2. Підстави припинення довіреності

Виконайте в команді

1. Візуалізуйте умовно-графічно **відмінність між довіреністю та договором доручення**. Скористайтесь відповідними статтями Глав 17 та 68 ЦКУ.
2. Доберіть приклади ситуацій, за яких виникає необхідність нотаріального завірення довіреності.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Маслов О., який у 2012 році від'їжджав у довготривале відрядження за кордон, належно оформив довіреність на свою сестру Липську І., на підставі якої вона отримала право укладати дозволені законом правочини щодо управління та розпорядження майном Маслова О. (трикімнатною квартирою у м. Зеленому, автомобілем «Форд», земельною ділянкою в дачному товаристві «Південне»). Повернувшись у 2017 році з відрядження, Маслов О. виявив, що:

Розділ 5. Цивільне право України

У квартирі від 2015 року проживає донька Липської І. Бережна О. з сім'єю, комунальні послуги з цього часу не сплачувались, оскільки Бережна О. вважала, що це обов'язок власника квартири, її матері. Автомобіль «Форд» Липська І. продала Зерову Г. у 2013 році, а гараж здавала в оренду своєму сусідові Кальченку С. Земельною ділянкою Липська І. користувалася сама, в повному обсязі сплачувала необхідні членські внески в товаристві «Південне», але викорчувала на ній плодові дерева, засадила декоративні кущі та збудувала альтанку для відпочинку.

Дайте правову оцінку ситуації.

Для закріплення теми 19:

1. Назвіть види представництва.
2. Визначте підстави виникнення представництва.
3. Опишіть повноваження представника.
4. Зіставте види довіреностей та форму довіреності.
5. Схарактеризуйте підстави припинення довіреності.
6. Наведіть приклади довіреностей різних видів.

ТЕМА 20. Загальна характеристика права власності та інші речові права

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- право власності; • сервітут, • суперфіцій, • емфітевзис; • підстави набуття права власності; • об'єкти права власності; • речові права на чуже майно; • зміст права власності; • способи набуття права власності; • підстави виникнення та припинення права власності.

«Головна користь капіталу не в тім, щоби зробити більше грошей, а в тім, щоби робити гроші заради поліпшення життя».

Генрі Форд, американський промисловець

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/5FPd9B>
або QR-кодом

§ 20.1. Право власності: поняття, зміст, способи набуття і припинення

20.1.1. Поняття та зміст права власності

20.1.2. Суб'єкти та об'єкти права власності

20.1.3. Способи набуття та підстави припинення права власності

Виконайте в команді

1. З'ясуйте, опрацювавши текст ст. 319 «Здійснення права власності» ЦКУ, якими є **основні засади права власності**. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1778>
2. Прочитайте ст. 324, 325, 326, 327 ЦКУ і підготуйте **коротке повідомлення** про суб'єктів та об'єкти права власності українського народу, права приватної власності, права державної власності, права комунальної власності. **Візуалізуйте** цю інформацію умовно-графічно так, щоб її можна було доповнити під час опрацювання наступних тем розділу.

Розділ 5. Цивільне право України

20.1.4. Речові права на чуже майно

Мовою нормативно-правового акту

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2003, редакція від 31.03.2019, витяг)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Стаття 395. Види речових прав на чуже майно

1. Речовими правами на чуже майно є:

- 1) право володіння;
- 2) право користування (сервітут);
- 3) право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- 4) право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

2. Законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно.

Розгляньте ілюстрацію на першому форзаці про види речових прав на чуже майно, прочитайте відповідну інформацію за QR-кодом і перейдіть до виконання практичних завдань.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Підготуйте повідомлення про: 1) викуп пам'ятки культурної спадщини, 2) реквізицію, 3) конфіскацію, 4) припинення права власності на нерухоме майно у зв'язку з викупом для суспільних потреб чи примусовим відчуженням із мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розміщене. *Скористайтесь відповідними статтями Глави 25 Цивільного кодексу України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1778>

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Катерина під час туристичної поїздки загубила свою парасольку і навушники. Водій автобуса Петро Іванович наступного дня знайшов ці речі під сидінням автобуса, поклав їх на горішню полицю відразу біля місця водія і забув про них. Через 4 місяці учні цього 10-го класу їхали на екскурсію тим самим автобусом, і Катерина наважилася спитати водія про свої загублені речі. Петро Іванович одразу зрозумів, про що йдеться, зняв з полиці парасольку і навушники та віддав дівчині. Катерина у місті, куди вони їздили, придбала магнітик і подарувала Петрові Івановичу на знак вдячності за збережені речі. *Дайте правову оцінку ситуації, скориставшись змістом ст. 337-339 ЦКУ.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1778>

Для закріплення теми 20:

1. Назвіть об'єкти права власності.
2. Визначте способи набуття права власності.
3. Опишіть зміст права власності.
4. Порівняйте сервітут, суперфіцій та емфітевзис.
5. Зіставте підстави виникнення та припинення права власності.
6. Схарактеризуйте способи набуття права власності.
7. Наведіть приклади речових прав на чуже майно.

ТЕМА 21. Форми та види власності

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- право приватної власності; • право комунальної власності; • право державної власності; • спільна власність; • об'єкти і суб'єкти різних форм власності; • форми та види власності; • спільна часткова і спільна сумісна власність.

«Своїй, нехай маленькій, справі я віддаю перевагу перед усіма біржами світу».

Теодор Драйзер, американський письменник і громадський діяч

§ 21.1. Форми власності. Суб'єкти та об'єкти права власності. Види власності

21.1.1. Право приватної власності

Приватна власність — одна із форм власності, яку розуміють як абсолютне, захищене законом право фізичної або юридичної особи, чи групи осіб на об'єкт власності: продукти праці, засоби виробництва, гроші та цінні папери, інше рухоме та нерухоме майно тощо.

Суб'єктами права приватної власності в Україні є громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства. Іноземні громадяни та особи без громадянства користуються правами і виконують обов'язки щодо належного їм на території України майна однаково із громадянами України, якщо інше не передбачено законодавчими актами України. Так, іноземним громадянам та особам без громадянства земельні ділянки у власність не передаються.

Основою створення і примноження власності громадян є їхня праця. Громадянин набуває права власності на доходи від участі у суспільному виробництві, індивідуальної праці, підприємницької діяльності, вкладання коштів у кредитні установи, акціонерні товариства, а також на майно, одержане внаслідок успадкування або укладення інших угод, не заборонених законом.

Об'єктами права приватної власності є: житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, дачі, садові будинки; предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, земельні ділянки; насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби; грошові кошти, акції, інші цінні папери, інше майно споживчого і виробничого призначення.

Склад, кількість і вартість майна, що може бути у власності громадян, не обмежується, крім випадків, передбачених законом. Майно може належати громадянам на праві спільної власності (сумісної чи часткової). Так, майно,

Розділ 5. Цивільне право України

придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Майно, придбане внаслідок спільної праці громадян, які об'єдналися для спільної діяльності, є їхньою спільною частковою власністю, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними. Розмір частки кожного визначається ступенем його трудової участі.

21.1.2. Право державної та комунальної власності

Право державної власності може бути визначене як *влада (повноваження) держави використовувати (володіти, користуватися, розпоряджатися, управляти тощо) майном, що їй належить*.

Суб'єктом права державної власності є держава Україна як представник спільних інтересів народу.

Коло **об'єктів права державної власності** не обмежене. Держава може бути власником будь-яких речей, зокрема тих, що вилучені з цивільного обігу й обмежені в ньому. Отже, у державній власності перебуває майно, грошові кошти, які належать державі Україна. Вилученими з цивільного обігу вважаються об'єкти, які не можуть бути предметом правочинів. Види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається, безпосередньо встановлені у законі. Наприклад, Закон «Про охорону навколишнього природного середовища» до об'єктів, вилучених з обігу, зараховує державні природні заповідники, державні природні заказники, національні природні парки тощо.

Згідно зі ст. 170 ЦКУ, держава набуває і здійснює цивільні права й обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом. У ст. 13 Конституції України закріплено, що право державної власності від імені українського народу здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією. Верховна Рада України здійснює це право через затвердження державного бюджету України та контролю за його використанням. Кабінет Міністрів України здійснює управління державною власністю (ст. 116 Конституції України) з певними обмеженнями. Так, для представництва інтересів держави при укладенні міжнародних економічних договорів Прем'єр-міністр України, міністри повинні мати довіреність, підписану Президентом України. Право державної власності може також здійснювати Фонд державного майна України та інші уповноважені органи, зокрема державні підприємства й установи. Здійснюючи зазначені функції, органи державної влади діють не як суб'єкти права власності, а як представники цього суб'єкта: вони діють не від власного імені і не у своїх інтересах, а від

імені і в інтересах держави в цілому, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в якій є її народ.

У статтях 142, 143 Конституції України і ст. 60 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплене положення про те, що право комунальної власності належить самостійним суб'єктам — територіальним громадам. Таким чином, у законодавстві був введений новий суб'єкт права комунальної власності — *територіальна громада*, якій і належить право комунальної власності. Тому ЦКУ розглядає комунальну власність не як різновид державної, а як самостійну форму власності (ст. 327).

Право комунальної власності — це право територіальної громади володіти, користуватися, розпоряджатися майном, що належить їй, яке здійснюється безпосередньо або через органи місцевого самоврядування.

Суб'єктом права комунальної власності є територіальні громади сіл, селищ, міст тощо.

Об'єктами права комунальної власності є майно, зокрема грошові кошти, яке належить територіальній громаді. Це може бути різноманітне рухоме і нерухоме майно, прибутки місцевих бюджетів, земля, природні ресурси, підприємства, установи, організації (ч. 1 ст. 327 ЦКУ). Однак коло об'єктів права комунальної власності вужче за коло об'єктів права державної власності. Зокрема, в комунальній власності не може знаходитися майно, що є об'єктом виняткової власності держави (наприклад, атомна зброя, єдина енергосистема тощо).

Здійснюють право комунальної власності, тобто управляють майном, що є у комунальній власності, безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування. Територіальна громада може набувати права власності на безгосподарну річ (ч. 2 ст. 335), знахідку (ч. 2 ст. 338), бездоглядну домашню тварину (ч. 2 ст. 341), на спадщину, яка визнана судом відумерлою (ч. 3 ст. 1277 ЦКУ), тощо.

Підставами виникнення права комунальної власності може бути передача майна територіальним громадам безоплатно державою, іншими суб'єктами права власності тощо. Сільська, селищна, міська, районна в місті рада може наділяти частиною своїх повноважень органи самоорганізації населення, передавати їм відповідні кошти, а також матеріальні та інші ресурси, необхідні для здійснення цих повноважень, здійснювати контроль за їх виконанням (ст. 16 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»). Підстави набуття права комунальної власності збігаються з підставами набуття права державної власності, розглянутими вище.

Розділ 5. Цивільне право України

21.1.3. Право спільної та сумісної власності

Право співвласників спільно володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном називається правом спільної власності. Спільна власність може виникнути внаслідок отримання у спадщину неподільних речей кількома спадкоємцями, при спільному створенні речі, її придбання тощо. Законодавець передбачає два види спільної власності: спільну сумісну та спільну часткову.

У спільній сумісній власності частки у праві власності на майно співвласників не визначено. Право кожного з них поширюється на все майно. Частки співвласників визначаються у разі припинення правовідносин (поділу, виділу). Спільна сумісна власність виникає відповідно до закону.

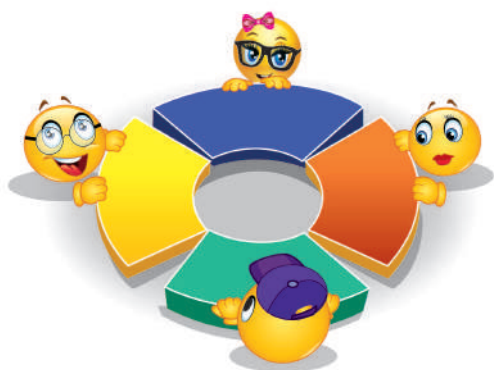
Спільна сумісна власність відрізняється від спільної часткової тим, що її учасники не мають наперед визначених часток у праві на спільне майно. У ній право кожного із співвласників рівною мірою поширюється на все спільне майно. Режим спільної сумісної власності визначено у статтях 368 — 372 ЦК України, 60 — 74 СК України. Виходячи зі змісту ст. 368 ЦКУ України, розрізняють два види спільної сумісної власності за ознакою суб'єктного складу: а) спільна сумісна власність подружжя; б) спільна сумісна власність членів сім'ї.

Співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між суб'єктами. Розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється учасниками за їхньою згодою.

У разі поділу майна, що є у спільній сумісній власності, вважається, що частки співвласників у праві спільної сумісної власності є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або законом. Водночас у разі поділу майна між співвласниками право спільної сумісної власності на нього припиняється.

Договір про поділ нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

У спільній частковій власності кожен із співвласників має чітко визначену частку в праві власності на майно. Розмір часток може бути рівним або нерівним. Відповідно до ст. 357 ЦК, розмір часток у праві

Розділ 5. Цивільне право України

спільної часткової власності вважається рівним, якщо інше не встановлене за домовленістю співвласників або законом. Частка учасника спільної часткової власності (співвласника) у праві власності визначається у вигляді дробу (1/2; 1/4; 1/6 і т.д.). Таку частку називають «ідеальною». Ідеальна частка має відповідати «реальній» частці. Реальна частка — це частка майна у натурі.

У ст. 358 ЦКУ зазначено, що кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна у натурі, яка відповідає його частині у спільній частковій власності. У разі неможливості цього він має право від інших співвласників, які володіють і користуються спільним майном, відповідної матеріальної компенсації.

Співвласники здійснюють право спільної часткової власності за згодою між ними. Вони мають право домовитися про порядок володіння та користування майном, що є їхньою спільною частковою власністю.

Кожен із співвласників відповідно до своєї частки у праві спільної часткової власності зобов'язаний брати участь у витратах на управління, утримання та збереження спільного майна, у сплаті податків, зборів (обов'язкових платежів), а також нести відповідальність перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними зі спільним майном.

У разі поділу спільного майна між співвласниками право спільної часткової власності на нього припиняється. Договір про поділ нерухомого майна, що є у спільній частковій власності, укладається у письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню.

Виконайте в команді

Складіть М-схему «Спільна та сумісна власність»

СПІЛЬНА ТА СУМІСНА ВЛАСНІСТЬ

Особливості спільної сумісної власності	Спільне	Особливості спільної часткової власності

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Додайте інформацію в таблицю, відповівши на запитання:

1. Хто здійснює право власності цього виду?
2. Що може перебувати у власності цього виду?
3. Що не може перебувати у власності цього виду?

ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

- П.1 -
- П.2 -
- П.3 -

ПРАВО ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ

- Д.1 -
- Д.2 -
- Д.3 -

ПРАВО КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

- К.1 -
- К.2 -
- К.3 -

Розділ 5. Цивільне право України

Для закріплення теми 21:

1. Назвіть форми та види власності.
2. Визначте об'єкти і суб'єктів різних форм власності.
3. Опишіть підстави виникнення та припинення права приватної власності.
4. Порівняйте спільну часткову і спільну сумісну власність.
5. Зіставте право державної та комунальної власності.
6. Схарактеризуйте права щодо своєї приватної власності.
7. Наведіть приклади суб'єктів та об'єктів права комунальної власності.

ТЕМА 22. Право інтелектуальної власності

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• авторське право; • суміжні права; • автор; • твір; • суб'єкти та об'єкти інтелектуальної власності; • патентування; • особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності; • виникнення права на об'єкти інтелектуальної власності.

«Вкрасти думки іноді більший злочин, ніж украсти гроші».
Франсуа Вольтер, французький філософ-просвітник XVIII ст.

§ 22.1. Право інтелектуальної власності. Патентування

22.1.1. Суб'єкти та об'єкти права інтелектуальної власності

Право інтелектуальної власності — це сукупність юридичних норм та правил, що регулюють відносини інтелектуальної власності, а також суміжні з цими відносинами особисті немайнові та майнові відносини, зазначені у законі.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є: творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності.

Суб'єктом права інтелектуальної власності, передусім, є творець такого результату. **Творцем** може бути лише фізична особа, юридичні ж особи можуть стати суб'єктами права інтелектуальної власності на підставі закону. Всі суб'єкти права інтелектуальної власності можна поділити на *первинні* і *похідні*. До перших належать лише творці результату інтелектуальної діяльності. Похідними є всі правонаступники, до яких право інтелектуальної власності перейшло на підставі договору або на підставі закону. Первинний суб'єкт права може передати свої майнові права на об'єкт інтелектуальної власності будь-якій іншій особі. Особливою категорією суб'єктів є роботодавці, у яких виникає право інтелектуальної власності на об'єкти, які створені під час виконання службових обов'язків. Так, у разі коли об'єкт інтелектуальної

власності створено при виконанні трудового договору, то право на нього належить як працівникові, який створив об'єкт, так і роботодавцеві, водночас сторони можуть визначити інший порядок. Якщо об'єкт інтелектуальної власності створено в результаті участі кількох осіб, то всі вони є суб'єктами права інтелектуальної власності, а саме співавторами.

22.1.2. Особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності

Особистими немайновими правами інтелектуальної власності є:

- 1) право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право на ім'я, автори мають право на опублікування свого твору під псевдонімом або забороняти згадування свого імені;
- 3) право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 4) інші особисті немайнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Особисті немайнові права інтелектуальної власності належать творцеві об'єкта права інтелектуальної власності і не можуть відчужуватися (передаватися), за винятками, встановленими законом.

Майнові права інтелектуальної власності.

- 1) право на використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) виключне право перешкоджати неправомірному використанню об'єкта права інтелектуальної власності, зокрема забороняти таке використання;
- 4) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом.

Законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах інтелектуальної власності за умови, що такі обмеження та винятки не створюють суттєвих перешкод для нормальної реалізації майнових прав інтелектуальної власності та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав. Майнові права інтелектуальної власності можуть відповідно до закону бути внеском до статутного капіталу юридичної особи, предметом договору застави та інших зобов'язань, а також використовуватися в інших цивільних відносинах.

22.1.3. Виникнення права на об'єкти інтелектуальної власності

Право інтелектуальної власності на результат творчої діяльності виникає внаслідок його створення, якщо такий об'єкт відповідає вимогам

Розділ 5. Цивільне право України

закону, а саме він має бути новим, втіленим у матеріальний об'єкт, придатним для використання, та відповідати іншим вимогам, встановленим законодавством. Законом можуть бути передбачені й інші підстави виникнення права інтелектуальної власності на об'єкт, а саме з моменту реєстрації майнових прав або внаслідок використання.

У результаті створення виникають **авторські** й **суміжні** права. Право інтелектуальної власності на об'єкти суміжних прав виникають щодо виконань — з моменту їх першого здійснення, щодо фонограм і відеограм — з моменту їх вироблення, щодо передач — з моменту їх першого здійснення (*докладніше про суміжні права йтиметься в наступній частині теми*).

Щодо об'єктів права промислової власності, то момент виникнення права інтелектуальної власності встановлено законодавством щодо кожного окремого об'єкта, що знайшло своє відображення в спеціальних статтях Цивільного кодексу України, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з тим чи тим об'єктом. Крім того, майнові права на об'єкти інтелектуальної власності можуть переходити до третіх осіб на підставі цивільно-правових договорів. Такі права можуть бути передані повністю або частково. Також окремою підставою виникнення права інтелектуальної власності може бути перехід такого права у спадщину.

22.1.4. Патентування

ЦК України встановлює, що патентом засвідчується набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок (ст. 462 — 464 ЦКУ) та права інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин (ст. 485 — 488 ЦКУ) засвідчуються **патентом**.

Патент на винахід — це охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід. **Винахід** — це результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Об'єктом винаходу може бути продукт, процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу. Винахід відповідає умовам патентоздатності, якщо він новий, має винахідницький рівень і є промислово придатним.

Розділ 5. Цивільне право України

Порядок та умови отримання патенту на винахід або корисну модель регламентує Закон України "Про охорону прав на винаходи та корисні моделі" (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>).

Для отримання патенту України на винахід або корисну модель необхідно подати заявку (комплект належно оформлених документів) до патентного відомства України (Укрпатент). За допомогою міжнародної заявки можна отримати патент практично в будь-якій країні світу. За заявкою на винахід Укрпатент проводить спочатку формальну, а потім кваліфікаційну експертизу. За заявкою на корисну модель проводиться лише формальна експертиза. За позитивного рішення експертизи заявникові видається патент на винахід (корисну модель). Правовий захист винаходу настає з моменту отримання патенту на винахід. Однак такий захист не є безстроковим. Термін дії патенту на винахід в Україні становить 20 років від дати подання заявки, патенту на корисну модель — 10 років. Для підтримання патенту правосильним необхідно сплачувати щорічні збори.

Виконайте в команді

1. Складіть схему «Суб'єкти права інтелектуальної власності».
2. Доберіть приклади майнових та немайнових прав інтелектуальної власності.
3. Дослідіть, як законодавство України регламентує строки чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, породу тварин. Скористайтесь інформацією ст. 488 ЦКУ.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15?find=1&text=%EF%E0%F2%E5%ED%F2#w11>

§ 22.2. Авторське право та суміжні права

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/ohYt0M>
або QR-кодом

22.2.1. Авторське право. Суб'єкти авторського права. Автор

22.2.2. Об'єкти авторського права. Твір та його види

22.2.3. Особисті немайнові та майнові авторські права

22.2.4. Суміжні права. Об'єкти та суб'єкти суміжних прав

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте: 1) суб'єктів авторського та суміжних прав, 2) об'єкти авторського та суміжних прав, 3) майнові та немайнові права суб'єктів, 4) строк дії авторських та суміжних прав у такій ситуації та дайте їй правову оцінку:

Учень 11 класу Ігор та його однокласниця Галина у лютому 2017 року придумали слова та мелодію пісні «Юність», яку їхній клас мав виконати на урочистостях з нагоди закінчення школи.

Розділ 5. Цивільне право України

Брат Ігоря Володимир попрацював над аранжуванням мелодії і записав на студії «Пульс» фонограму цієї пісні. Учениця 10 класу Вікторія, яка планує здобувати вищу музичну освіту, з допомогою свого музичного керівника, на прохання Галини та Ігоря, підготувала виконання цієї пісні. Її однокласники Денис і Ольга записали відеосюжет виконання пісні, а вже у квітні 2017 року студія «Пульс» записала «плюсову» фонограму пісні «Юність» у виконанні Вікторії.

Увесь 11 клас активно тренувався виконувати цю пісню, зокрема, виконуючи під неї певні танцювальні рухи. Одинадятикласник Сергій опублікував на своїй сторінці у соцімережі Фейсбук відеорепетиції виступу, а згодом, 11 травня, розмістив відеокліп із пісню «Юність» (виготовлений студією «Пульс») на своєму каналі в Ютубі. Пісня та відео отримали чимало позитивних відгуків і її охоче співали багато учнів школи ще задовго до запланованих урочистостей. У день закінчення навчального року відеорепортаж з виступом учнів 11 класу було показано в сюжеті місцевого телеканалу новин.

Для закріплення теми 22:

1. Назвіть суб'єктів та об'єкти інтелектуальної власності.
2. Визначте особисті немайнові та майнові авторські права.
3. Опишіть майнові права інтелектуальної власності на об'єкт суміжних прав.
4. Порівняйте авторське право та суміжні права.
5. Зіставте особисті немайнові та майнові права інтелектуальної власності.
6. Схарактеризуйте виникнення права на об'єкти інтелектуальної власності.
7. Наведіть приклади суміжних прав.

ТЕМА 23. Цивільно-правова відповідальність

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- цивільно-правова відповідальність; • джерело підвищеної небезпеки;
- збитки; • упущена вигода; • необхідна оборона; • непереборна сила;
- підстави цивільно-правової відповідальності; • види цивільно-правової відповідальності; • особливості цивільно-правової відповідальності;
- відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки;
- обставини, що звільняють від цивільно-правової відповідальності;
- особливості відповідальності неповнолітніх; • відповідальність за чужу вину.

«Використовуй своє майно так, аби не нашкодити іншому».

Латинський вислів

§ 23.1. Види цивільно-правової відповідальності.

Відшкодування збитків

23.1.1. Збитки: поняття та види. Реальні збитки. Упущена вигода

Одним із заходів впливу на особу, яка посягнула на права чи інтереси інших учасників цивільного обороту, що охороняються законом, є цивільно-правова відповідальність. Вона полягає в тому, що на правопорушника покладається додатковий обов'язок, який тягне за собою певні майнові втрати, зменшення його майнової сфери.

Цивільно-правова відповідальність — це самостійний вид юридичної відповідальності, який полягає у застосуванні державного примусу до правопорушника через позбавлення особи певних благ чи покладення обов'язків майнового характеру. До правопорушника застосовуються санкції майнового характеру, які спрямовані на відновлення порушених прав та полягають у відшкодуванні збитків, стягненні неустойки чи пені.

У ЦК України є визначення поняття збитків, яке і має бути покладене в основу дослідження його змісту. Відповідно до ст. 22 ЦК України **збитками** є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (*реальні збитки*); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (*упущена вигода*).

23.1.2. Порядок відшкодування

Згідно зі ст. 1166 ЦКУ, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Означеною нормою закону сформульовані *загальні умови*, за наявності яких у сукупності можливе примусове *відшкодування майнової шкоди* особою, яка її заподіяла:

1) наявність власне майнової шкоди, завданої особистим немайновим правам, або шкоди, завданої майну фізичної чи юридичної особи. За змістом ст. 22 ЦКУ така шкода може бути у формі втрат, яких особа зазнала у

зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, витрат, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки), а також доходів, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода);

2) дії (рішення, бездіяльність) особи, що призвели до шкоди, були неправомірними. Зокрема, псування чужого майна є неправомірною дією, оскільки це за змістом ст. 321 ЦКУ обмежує власника у здійсненні свого права, а відтак, власник може вимагати усунення таких порушень його права;

3) наявність безпосереднього причинового зв'язку між діями (рішеннями, бездіяльністю) особи та завданою ними шкодою. Саме неправомірною дією викликає заподіяння майнової шкоди; інакше кажучи, майнова шкода

Розділ 5. Цивільне право України

повинна бути наслідком певної неправомірної дії, а не виникати на підставі інших чинників;

4) наявність вини особи, крім випадків, встановлених законом. За ч. 2 ст. 1166 ЦКУ особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоду завдано не з її вини.

Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, установлених законом. Шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, установлених ЦКУ та іншими законами.

Своєю чергою, ст. 1167 ЦКУ містить загальні підстави відповідальності за завдану моральну шкоду — згідно з ч. 1 зазначеної статті моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

23.1.3. Види цивільно-правової відповідальності

У цивільному законодавстві розрізняють види відповідальності за різними критеріями. Зокрема, за підставами виникнення прав та обов'язків, за порушення яких встановлено відповідальність, розрізняють договірну та позадоговірну відповідальність.

Договірною вважається відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати штрафу, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, яке виникло з договору. Наприклад, за поставку товарів, які виявилися недоброякісними (брак), постачальник сплачує покупцеві штраф у певному розмірі відсотків від вартості цих товарів, повертає суму — вартість товарів, якщо вона була сплачена покупцем, а також відшкодовує витрати, завдані покупцеві у зв'язку з проведенням експертизи, зберіганням, поверненням забракованих товарів постачальникові тощо. Відповідальність тут є договірною, бо вона настає за порушення обов'язків, які основані на договорі поставки.

Позадоговірною (або *недоговірною*) є відповідальність, що настає за вчинення протиправних дій однією особою щодо іншої за відсутності між ними договору або незалежно від наявних між ними договірних відносин. Така відповідальність настає за порушення обов'язку, встановленого законом або підзаконним актом, і найчастіше виражається у формі відшкодування збитків. Так, у разі заподіяння каліцтва або іншого ушкодження здоров'я фізична чи юридична особа, відповідальні за шкоду, зобов'язані відшкодувати

потерпілому заробіток (дохід), втрачений ним внаслідок втрати або зменшення працездатності, виплатити потерпілому одноразову допомогу у встановленому законом порядку та компенсувати витрати, спричинені ушкодженням здоров'я, зокрема на посилене харчування, протезування, санітарно-курортне лікування, сторонній догляд тощо (ст. 1195 ЦКУ). У цьому разі відповідальність є позадоговірною, хоча потерпілий з організацією чи громадянином може перебувати у трудових договірних відносинах.

Юридичне значення розмежування договірної і недоговірної відповідальності полягає в тому, що форми та розмір недоговірної відповідальності встановлюються тільки законом, а форми й розмір договірної відповідальності визначаються як законом, так і договором. При укладенні договору сторони можуть передбачити відповідальність за такі правопорушення, за які чинне законодавство не передбачає будь-якої відповідальності. Сторони можуть також знизити або підвищити розмір відповідальності порівняно зі встановленим законом.

На практиці може виникнути конкуренція між договірною і недоговірною відповідальністю. Наприклад, який вид відповідальності треба застосувати до наймача, який знищив або пошкодив майно наймодавця, — договірний чи недоговірний? Очевидно, за наявності передумови для договірного позову відповідальність має бути договірною. Саме таке вирішення цього питання гарантує для кожної зі сторін повнішу охорону її прав і не послаблює встановленої законом відповідальності.

Залежно від характеру розподілу відповідальності кількох осіб розрізняють дольову, солідарну і субсидіарну відповідальність.

Дольова відповідальність настає тоді, коли кожен із боржників несе відповідальність тільки в тій частині, яка припадає на нього відповідно до законодавства або договору. Дольова відповідальність має значення загального права і застосовується тоді, коли законодавством або договором не встановлено солідарної або субсидіарної відповідальності. Частки, що припадають на кожного з відповідальних осіб, визнаються рівними, якщо законодавством або договором не встановлено інший їх розмір.

Солідарна відповідальність характеризується тим, що кредитор може вимагати відшкодування збитків як від усіх боржників разом, так і від кожного з них окремо, причому як повністю, так і в частині боргу. За чинним цивільним законодавством солідарна відповідальність настає лише у випадках, передбачених законом чи договором. Прикладом солідарної відповідальності, передбаченої законом, є відповідальність кількох осіб за спільне заподіяння шкоди.

Розділ 5. Цивільне право України

Субсидіарна відповідальність (додаткова відповідальність) застосовується тоді, коли у зобов'язанні беруть участь два боржники, один із яких є основним, а другий — додатковим. Суть субсидіарної відповідальності полягає в тому, що перед тим як звернутися з вимогою до додаткового боржника, кредитор повинен притягнути до відповідальності основного боржника.

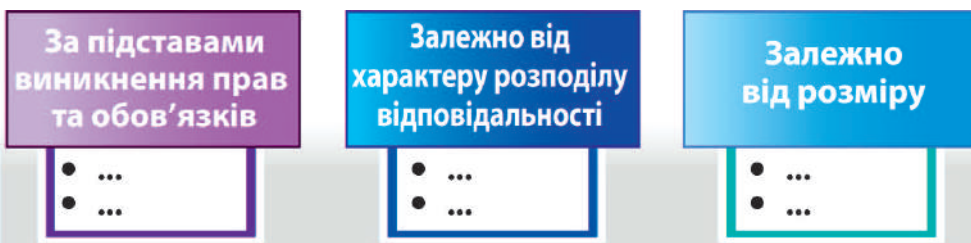
Залежно від розміру відповідальність може бути **повною** і **обмеженою**. Загальне правило передбачає настання відповідальності в повному розмірі. Воно поширюється як на договірну, так і на недоговірну відповідальність. Проте у випадках, передбачених законом, розмір відповідальності може бути обмеженим. Це правило застосовується не тільки до такої форми відповідальності, як стягнення збитків, а й до інших. Обмеження відповідальності може бути викликане специфікою того чи того договору, положеннями міжнародних договорів та під впливом інших обставин (майнового стану суб'єктів відповідальності тощо).

Виконайте в команді

1. Сформулюйте підстави цивільно-правової відповідальності, скориставшись текстом параграфа та опрацювавши зміст статей 22, 23 ЦКУ і Глави 82 Книги 5 ЦКУ.
2. Доповніть схему:

ВИДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

§ 23.2. Особливості цивільно-правової відповідальності

23.2.1. Обставини, що звільняють від цивільно-правової відповідальності

Закріплення у цивільному законодавстві принципу «відповідальності за вину» свідчить, що цивільно-правова відповідальність не є абсолютною, тобто вона поширюється до певних меж. Під **підставами звільнення від цивільно-правової відповідальності** розуміються **обставини, з якими закон або договір пов'язують звільнення особи від застосування до неї санкцій за правопорушення.**

Стаття 617 ЦКУ вперше закріплює загальні підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. Так, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за його порушення, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили. Правовий випадок (*казус*) та непереборна сила (*форс-мажор*) як обставини, що звільняють від відповідальності за порушення зобов'язання, були передбачені ще у римському приватному праві.

Непереборна сила — це надзвичайна і непереборна за даних обставин подія, настання якої неможливо було передбачити і відвернути доступними засобами. Під поняття непереборної сили підпадають як руйнівні сили природи (землетрус, повідь), так і деякі суспільні явища (військові дії, масові заворушення, страйки тощо).

Казус — це обставина, що свідчить про відсутність вини контрагентів. Цю обставину хоч і можна відвернути, але її неможливо передбачити. Так, ательє своєчасно не виконало замовлення наречених, оскільки вночі зловмисники проламали дах ательє і викрали матеріал, з якого треба було шити весільні сукні.

Якщо порушення зобов'язання сталося з вини кредитора, то суд відповідно зменшує розмір збитків та штрафу, які стягуються з боржника (ст. 616 ЦКУ).

23.2.2. Джерело підвищеної небезпеки. Особливості відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки

Джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, яка створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб (ст. 1187 ЦКУ). Вичерпний їх перелік навести неможливо з огляду на постійний розвиток науки та техніки. Через цю обставину суд, вирішуючи питання про можливість віднесення діяльності до джерела підвищеної небезпеки, з'ясовує наявність його характерних ознак.

Характерні ознаки джерела підвищеної небезпеки: неможливість повного контролю з боку людини; наявність шкідливих властивостей; велика ймовірність завдання шкоди. Шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, відшкодовується особою, яка на відповідній правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє

Розділ 5. Цивільне право України

транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, використання, зберігання або утримання якого створює підвищену небезпеку (ст.1187 ЦКУ).

Особа, яка неправомірно заволоділа транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом, завдала шкоди діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, зобов'язана відшкодувати її на загальних підставах. Якщо неправомірному заволодінню іншою особою транспортним засобом, механізмом, іншим об'єктом сприяла недбалість її власника (володільця), шкода, завдана діяльністю щодо його використання, зберігання або утримання, відшкодовується ними спільно, у частці, яка визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоду було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого.

23.2.3. Відповідальність за чужу вину та відповідальність без вини

У цивільному праві особа не завжди несе відповідальність лише за власну поведінку. Існує таке поняття, як відповідальність *«за чужу вину»*. Зокрема, за ст. 553 ЦКУ поручитель відповідає перед кредитором за порушене зобов'язання боржником. Поручитель не може звільнитися від відповідальності, навіть якщо буде доведено його невинність. Він відповідає за вину боржника — за «чужу» вину, а не за власну провину. Поручитель має право вимагати від боржника відшкодування йому того, що він виплатив кредиторіві.

Також у цивільному праві є така категорія, як відповідальність *«без вини»*. Наприклад, якщо будівельник при спорудженні будинку, незважаючи на проведений інструктаж виконроба, припустився помилки і замість чотирьох вікон зробив три — відповідальність перед замовником нестиме не будівельник, а виконроб, хоча по суті, вини його тут нема.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/Px0CjI>
або QR-кодом

23.2.4. Особливості цивільно-правової відповідальності неповнолітніх осіб

В особливому порядку несуть відповідальність за завдану шкоду неповнолітні та малолітні, бо вони не повністю дієздатними.

Виконайте в команді

1. Візуалізуйте умовно-графічно «Особливості цивільно-правової відповідальності».
2. Доберіть власні приклади ситуацій, за яких не наставатиме цивільно-правова

відповідальність. Скористайтеся відповідними статтями ЦКУ.

3. Проаналізуйте, які джерела підвищеної небезпеки є неподалік вашої школи чи вашого місця проживання. Визначте ситуації, за яких вони могли б спричинити заподіяння шкоди.

Для закріплення теми 23:

1. Назвіть підстави цивільно-правової відповідальності.
2. Визначте особливості цивільно-правової відповідальності.
3. Опишіть відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки.
4. Порівняйте різні види цивільно-правової відповідальності.
5. Зіставте збитки та упущену вигоду; необхідну оборону й непереборну силу.
6. Схарактеризуйте особливості відповідальності неповнолітніх; відповідальність за чужу вину.
7. Наведіть приклади обставин, що звільняють від цивільно-правової відповідальності.

ТЕМА 24. Загальні положення цивільного процесу

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- представництво у суді; • третейські суди; • позовна заява;
- види проваджень у цивільному процесі; • стадії цивільного процесу.

«Судова процедура є тяжкою мукою, однак виконання закону увінчує справу».

Латинський вислів

§ 24.1. Цивільний процес

24.1.1. Види проваджень у цивільному процесі. Позовна заява

Цивільне судочинство здійснюється відповідно до Конституції України, Цивільного кодексу, Закону України «Про міжнародне приватне право», законів України, що визначають особливості розгляду окремих категорій справ, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Цивільне судочинство (цивільний процес) — це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються їхніми суб'єктами — судом і учасниками процесу.

Відповідно до ст. 1 ЦПК завданням цивільного судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, держави через всебічний справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи

Розділ 5. Цивільне право України

інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Законодавство про цивільне судочинство встановлює єдиний порядок розгляду цивільних справ, об'єднаних за матеріальними ознаками у три **види провадження** (ч. 3 ст. 15 ЦПК): *позовне провадження; наказне провадження; окреме провадження.*

Справи **позовного** провадження характеризуються наявністю двох сторін з протилежними інтересами і спірністю їхніх майнових та особистих немайнових правовідносин, які передаються на розгляд суду. Справи **окремого** провадження спрямовуються на встановлення певних обставин, наявності юридичних фактів або юридичного статусу громадян, необхідних для реалізації суб'єктивних прав. Справи **наказного** провадження полягають у спрощеній процедурі розгляду низки матеріально-правових вимог, які характеризуються явною очевидністю.

Позовна заява — документ, який пред'являється позивачем до суду в установленій процесуальним законом формі та містить вимогу про примусовий захист порушеного права чи інтересу.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/fUxLbA>
або QR-кодом

24.1.2. Стадії цивільного процесу. Учасники цивільного процесу. Представництво у суді

24.1.3. Розгляд цивільних справ третейськими судами

Третейський суд — *недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.* Сфера правовідносин, які можуть бути предметом третейського розгляду, обмежена виключно приватноправовими відносинами, і третейський суд не може розглядати публічно-правові спори.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про третейські суди» до **третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних та господарських правовідносин, крім випадків, передбачених Законом.**

Серед найпоширеніших категорій справ, що розглядаються третейськими судами, можна назвати спори, пов'язані з неналежним виконанням договорів та стягненням штрафних санкцій. Спір може бути переданий на розгляд третейського суду тільки за наявності між сторонами третейської угоди — угоди сторін про передачу спору на вирішення третейським судом.

Розділ 5. Цивільне право України

Третейська угода може бути укладена у вигляді третейського застереження в договорі, контракті або у вигляді окремої письмової угоди. Третейська угода може містити як вказівку на конкретно визначений третейський суд, так і просте посилання на вирішення відповідних спорів між сторонами третейським судом. Третейська угода укладається в письмовій формі.

Ухвалене судом рішення за загальним правилом є остаточним та оскарженню не підлягає. Однак ст. 51 Закону «Про третейські суди» встановлює виключні випадки, в яких рішення третейського суду може бути оскаржене до компетентного суду — місцевого загального суду чи місцевого господарського суду за місцем розгляду справи третейським судом.

Рішення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їхні права й обов'язки. Виконувати рішення третейського суду можливо в добровільному порядку та примусово.

Виконайте в команді

Ознайомтеся зі змістом статей 95, 96, 234, 235 Цивільного процесуального кодексу України та порівняйте наказне й окреме провадження.

Скористайтеся також загальною структурою змісту **Розділу IV Окреме провадження** <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

Дайте відповіді на запитання:

Що таке судовий наказ? Що таке окреме провадження? Які справи розглядаються в окремому провадженні? За якими вимогами може бути видано судовий наказ?

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Ознайомтеся зі змістом **ст. 6 Закону України «Про третейські суди»** <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15>, зіставте цю інформацію з переліком справ, які можуть розглядатися у наказному та окремому провадженні. За потреби оформте матеріал у М-схемі. **Визначте, які справи можуть розглядатися у порядку позовного провадження.**

Стаття 6. Підвідомчість справ третейським судам. Третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком: 1) справ у спорах про визнання недійсними нормативно-правових актів; 2) справ у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб; 3) справ, пов'язаних з державною таємницею; 4) справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів); 5) справ про відновлення платоспроможності боржника чи визнання його банкрутом; 6) справ, однією із сторін у яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство; 7) справ у спорах щодо нерухомого майна, включаючи земельні ділянки; 8) справ

Розділ 5. Цивільне право України

про встановлення фактів, що мають юридичне значення; 9) справ у спорах, що виникають із трудових відносин; 10) справ, що виникають з корпоративних відносин у спорах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, пов'язаних із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цих товариств; 11) інших справ, які відповідно до закону підлягають вирішенню виключно судами загальної юрисдикції або Конституційним Судом України; 12) справ, коли хоча б одна із сторін спору є нерезидентом України; 13) справ, за результатами розгляду яких виконання рішення третейського суду потребуватиме вчинення відповідних дій органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами та іншими суб'єктами під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень; 14) справ у спорах щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки).

Для закріплення теми 24:

1. Назвіть види проваджень у цивільному процесі.
2. Визначте учасників цивільного процесу.
3. Опишіть розгляд цивільних справ третейськими судами.
4. Порівняйте представництво за довіреністю і представництво на підставі закону або договору.
5. Схарактеризуйте стадії цивільного процесу.
6. Складіть приклади позовних заяв для відкриття цивільного провадження.

ТЕМА 25. Захист цивільних прав і охоронюваних інтересів

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- честь, • гідність, • ділова репутація, • моральна шкода, • позов, • позовна давність; • види та способи захисту цивільних прав, • строки захисту цивільних прав; • строки позовної давності; • зупинення, переривання та відновлення строку позовної давності; • підстави компенсації моральної шкоди; • форми захисту права власності; • способи захисту авторських прав; • віндикаційний та негативний позови.

«Перше правило бізнесу — вчиняй з іншим так, як він хотів би вчинити з тобою».

Чарлз Діккенс, англійський письменник

§ 25.1. Види і способи захисту цивільних прав

25.1.1. Форми і способи захисту цивільних прав

25.1.2. Захист честі, гідності та ділової репутації особи

25.1.3. Моральна шкода. Підстави та способи її компенсації

§ 25.2. Захист права власності

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/OOxwXz>
 або QR-кодом

25.2.1. Способи захисту права власності.
 Віндикаційний та негаторний позови

25.2.2. Способи захисту авторських та суміжних прав

25.2.3. Строки позовної давності

Виконайте в команді

Доповніть схему, скориставшись інформацією за QR-кодом.

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ

СПЕЦІАЛЬНА

ЗАГАЛЬНА

1 рік: для...
 2 роки: для...
 3 роки: для...
 10 років: для..
 30 років: для...

-без строку позовної давності, якщо...
 -більше, ніж передбачений законом строк, якщо...

...
роки

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть таблицю (за бажанням перетворіть її у схему)

Види і способи захисту цивільних прав		Приклади
Форма захисту	юрисдикційна неюрисдикційна	
Способи судового захисту цивільних прав		
Захист честі, гідності та ділової репутації		
Компенсація моральної шкоди	підстави спосіб	
Захист права власності	віндикаційний позов негаторний позов зобов'язально-правові позови	
Захист авторських та суміжних прав		
Позовна давність		

Розділ 5. Цивільне право України

Для закріплення теми 25:

1. Назвіть види та способи захисту цивільних прав.
2. Визначте строки захисту цивільних прав.
3. Опишіть припинення, переривання та відновлення строку позовної давності.
4. Порівняйте ввідикаційний та негаторний позови.
5. Зіставте форми захисту права власності.
6. Схарактеризуйте підстави компенсації моральної шкоди.
7. Наведіть приклади способів захисту авторських прав.

Скористайтесь

посиланням:

<https://is.gd/OBarci>

або QR-кодом

Це важливо!

Практичне заняття 4:

Звернення до суду в цивільних справах

1. Розгляньте цивільно-правові ситуації за QR-кодом.
2. Визначте спосіб судового захисту.
3. Складіть позовну заяву за однією з них (на вибір).

ТЕМА 26. Зобов'язання у цивільному праві

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- зобов'язання; • штраф; • пеня; • неустойка; • порука; • гарантія;
- завдаток; • притримання; • види зобов'язань; • особливості зобов'язань;
- підстави виникнення і припинення зобов'язань; • способи забезпечення зобов'язань.

«Торгуючи честю, не розбагатієш».

Люк де Клап'є де Вовенарг,

французький філософ, письменник-мораліст XVIII ст.

§ 26.1. Зобов'язання: виникнення, припинення, способи забезпечення

26.1.1. Поняття зобов'язання

П'ята книга Цивільного кодексу України має назву «Зобов'язальне право» й об'єднує в собі норми, які регулюють загальні засади виникнення, виконання та припинення зобов'язань, правові наслідки порушення зобов'язань, а також окремі види зобов'язань. **Зобов'язанням** є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст. 509 ЦКУ).

Зобов'язання тісно пов'язане з іншими цивільними правовідносинами, зокрема з речовими правовідносинами, і мають низку спільних із ними ознак. Водночас зобов'язанням притаманні і специфічні, властиві лише їм, риси:

1. Зобов'язальні правовідносини завжди встановлюються з конкретним суб'єктом. Зобов'язання належить до т.зв. відносних правовідносин, де уповноваженій особі кредитора протистоїть конкретно визначена зобов'язана особа — боржник. Однак в абсолютних правовідносинах (відносини власності) уповноваженій особі (власнику) протистоятиме невизначене коло суб'єктів (усі та кожен).

2. Об'єктом зобов'язання є певна поведінка боржника. На відміну від речових правовідносин, де об'єктом виступають певні речі (майно, гроші тощо), об'єктом зобов'язання є дії зобов'язаної особи (наприклад, передача майна, виконання робіт тощо).

3. Суб'єктивні права однієї сторони (кредитора) можуть бути реалізовані за наявності виконання іншою стороною (боржником) своїх обов'язків. У зобов'язальних правовідносинах кредитор не може здійснювати свої суб'єктивні права без участі боржника. Зокрема, право наймодавця (кредитора) на отримання плати за житло не може бути реалізовано без участі наймача (боржника). Однак у речових правовідносинах уповноважена особа може здійснювати свої суб'єктивні права самостійно, без участі інших осіб. Наприклад, власник реалізує своє право на користування житлом самостійно, не потребуючи участі в цьому інших осіб.

4. Активний характер поведінки зобов'язаної особи. У зобов'язальних правовідносинах зобов'язані особи повинні вчинити активні дії на користь уповноваженої особи. В окремих випадках, обов'язком зобов'язаної особи може бути утримання від певних дій. Проте здійснення речового права забезпечується пасивною поведінкою зобов'язаних осіб, які повинні утриматися від вчинення певних дій.

Як і будь-яке цивільне правовідношення, зобов'язання складається з трьох основних елементів: суб'єкта, об'єкта та змісту.

Структура зобов'язань	
Суб'єктами у зобов'язанні виступають його учасники, яких законодавець називає кредитором і боржником.	<p>Кредитор — особа, яка уповноважена вимагати від іншої особи виконання певної дії або утриматися від вчинення певної дії.</p> <p>Боржник — особа, яка зобов'язана вчинити на користь кредитора певну дію або утриматися від вчинення дії, якщо цього вимагає кредитор.</p> <p>Зокрема, у відносинах з оплати оренди житла наймодавець буде виступати кредитором, оскільки має право вимагати оплату за надане житло, а наймач — боржником, оскільки зобов'язаний таку оплату здійснити.</p> <p>Якщо кожна зі сторін у зобов'язанні має одночасно і права, й обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на</p>

Розділ 5. Цивільне право України

	користь другої сторони, і водночас кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї. Так, наймодавець за договором найму житла може бути як кредитором (має право вимагати оплату за надане житло), так і боржником (зобов'язаний передати житло у користування на строк визначений договором). Аналогічно і наймач виступає як боржник (зобов'язаний оплатити житло), і кредитор (має право вимагати передачу в користування оплачене житло).
Об'єктом зобов'язання виступає поведінка зобов'язаної особи	Формами цієї поведінки можуть бути: сплата грошей, надання послуг, передача майна тощо. В окремих випадках об'єктом зобов'язання може виступати бездіяльність, коли на особу буде покладено обов'язок утриматися від вчинення певних дій.
Зміст зобов'язання	Змістом зобов'язання є сукупність прав та обов'язків суб'єктів зобов'язання. Суб'єктивне право, яке належить кредиторомі, називається правом вимоги . Суб'єктивний обов'язок, який належить боржникові, називається боргом .

26.1.2. Виникнення та припинення зобов'язань

Зобов'язання виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів — життєвих обставин з якими норма пов'язує настання певних правових наслідків. Зобов'язання можуть виникати як на підставі одного юридичного факту, так і на підставі декількох юридичних фактів. Зокрема, право власності на спадкове майно за заповітом в особи виникає в разі настання кількох юридичних фактів: укладанням спадкодавцем заповіту, відкриття спадщини та прийняття її спадкоємцем.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/uIPiKP>
або QR-кодом

Основними підставами виникнення зобов'язань є:	Основними підставами припинення зобов'язань є:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Договори та інші правочини. 2. Створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності. 3. Завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі. 4. Інші юридичні факти. 5. Акти цивільного законодавства. 6. Акти органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів влади місцевого самоврядування. 7. Рішення суду. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Належне виконання зобов'язання. 2. Передання відступного. 3. Зарахування. 4. Новація зобов'язання. 5. Прощення боргу. 6. Поєднання в одній особі боржника і кредитора. 7. Неможливість виконання зобов'язання з незалежних від боржника причин. 8. Смерть фізичної особи чи ліквідація юридичної особи.

Зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

26.1.3. Майново-правові та зобов'язально-правові способи забезпечення виконання зобов'язань

Способи забезпечення виконання зобов'язань — це передбачені законом або договором спеціальні заходи, які повинні стимулювати боржника до належного виконання зобов'язання, а в разі невиконання чи неналежного виконання боржником своїх обов'язків — слугувати засобом захисту прав та інтересів кредитора.

Залежно від характеру забезпечення виконання зобов'язань розрізняють: майново-правові способи забезпечення виконання зобов'язань, зобов'язально-правові способи забезпечення виконання зобов'язань.

Для **майново-правових способів забезпечення виконання зобов'язань** характерним є наявність виділеного майна боржника, за рахунок якого в подальшому забезпечуватимуть інтереси кредитора. До таких способів належать: *застава, завдаток, притримання*.

Застава. На підставі застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом (право застави) (ст. 572 ЦКУ).

ПРЕДМЕТ ЗАСТАВИ

Предметом застави може бути:	Предметом застави не можуть бути:
<p>- майно (речі), яким володіє боржник або набуде його в майбутньому (наприклад, урожай або приплід худоби), а також</p> <p>- майнові права (права на чужі речі, кредиторські вимоги тощо).</p>	<p>- речі, вилучені з цивільного обігу;</p> <p>- культурні та історичні цінності, що є об'єктами права державної чи комунальної власності;</p> <p>- пам'ятки культурної спадщини, що не підлягають приватизації;</p> <p>- об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена;</p> <p>- вимоги, що мають особистий характер, тобто нерозривно пов'язані з особистістю їхнього носія (сюди можна віднести право на відшкодування моральної шкоди, шкоди, завданої життю та здоров'ю особи, тощо).</p>

Розділ 5. Цивільне право України

Правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого заставою. У разі невиконання боржником зобов'язання, яке забезпечено заставою, кредиторів (заставодержатель) надається право звернення стягнення на предмет застави. Рішення про стягнення предмета застави ухвалює суд, якщо інше не було встановлено самим договором або законом. У подальшому предмет застави реалізується продажем через публічні торги, а отримані кошти йдуть на задоволення вимог кредитора.

У визначених законом або договором випадках заставодержатель має право самостійно здійснити реалізацію заставного майна. Наприклад, якщо особа взяла у ломбарді кредит під заставу телефону і не повернула своєчасно кошти, ломбард набуває право здійснити продаж цього телефону.

Окремими видами застави є: *іпотека* — застava нерухомого майна, яке залишається у володінні заставодавця; *заклад* — застava рухомого майна, при якій майно передається у володіння заставодержателя.

Завдаток. Завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторів боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо не буде встановлено, що сума, сплачена в рахунок належних з боржника платежів, є завдатком, вона вважається авансом (ст. 570 ЦКУ).

Завдаток одночасно виконує і платіжну, і забезпечувальну функції. *Платіжна функція* полягає в тому, що отримані як завдаток суми або майно зараховуються в рахунок належних із неї платежів. Зокрема, завдаток, сплачений за оренду житла, зараховується в загальну суму оренди. *Забезпечувальна функція* завдатку полягає у стимулюванні сторін до належного виконання своїх зобов'язань та застосуванні санкцій до сторони, яка не виконала своїх обов'язків.

Правовими наслідками порушення зобов'язання, що забезпечене завдатком, є:

- якщо винна у порушенні сторона, яка надала завдаток, — вона втрачає його на користь іншої сторони. Наприклад, сторона заплатила завдаток за оренду житла, але не вселилася в нього. Завдаток у такому разі залишається наймодавцеві.

- якщо винна у порушенні сторона, яка отримала завдаток, — вона повинна повернути завдаток та додатково сплатити суму розміру завдатку або його вартості. Наприклад, наймодавець отримав завдаток, але відмовився поселити наймача по приїзду. У такому разі наймодавець повинен повернути подвійну суму завдатку.

Завдаток треба відрізнити від авансу. **Аванс** — це частина грошової суми (попередній платіж), яка передається покупцем продавцеві, і включається до загальної ціни товару. Він виконує лише платіжну функцію і у будь-якому разі повертається до покупця, незалежно від причин розірвання договору.

Притримання. Одним зі способів забезпечення виконання зобов'язань є надання права кредиторіві, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторіві пов'язаних з нею витрат та інших збитків, притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання.

Для зобов'язально-правових способів забезпечення виконання зобов'язань належать: *неустойка, порука, гарантія.*

Неустойка. Неустойка є одним із найпоширеніших видів забезпечення виконання зобов'язань, яка виникає внаслідок невиконання зобов'язань із вини боржника. Двома основними різновидами неустойки є *штраф* та *пеня*.

Мовою нормативно-правового акту

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2003, редакція від 31.03.2019, витяг)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Стаття 549. Поняття неустойки

1. Неустойкою (штрафом, пенею) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання.
2. Штрафом є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.
3. Пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Неустойка стягується незалежно від того, чи були завдані діями боржника збитки кредиторіві. Водночас, якщо збитки наявні, то неустойка може бути: 1. *Виключна* — кредитор має право стягнути тільки неустойку, але не збитки; 2. *Залікова* — кредитор має право стягнути неустойку, а також має право на відшкодування тієї частини збитків, яка не покрита неустойкою; 3. *Штрафна* (кумулятивна) — кредитор має право стягнути як неустойку, так і повну суму збитків; 4. *Альтернативна* — кредитор має право стягнути або неустойку, або збитки.

Залежно від підстав виникнення розрізняють *законну* (виникає з підстав передбачених законом) та *договірну* (виникає з підстав, передбачених договором) неустойку.

Порука — це договір, згідно з яким до зобов'язання основного боржника додатково приєднується зобов'язання іншої особи, що за нього поручилася. За договором поруки поручитель поручається перед кредиторіві боржника за

Розділ 5. Цивільне право України

виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником (ст. 553 ЦКУ). Зокрема, у практиці під час кредитування фізичних осіб для забезпечення своєчасного і належного повернення кредиту часто використовують договір поруки, а поручителями стають близькі люди.

Правові наслідки порушення зобов'язання, забезпеченого порукою — боржник і поручитель несуть відповідальність перед кредитором як солідарні боржники. Якщо основний боржник не спроможний виконати своє зобов'язання, то кредитор має право звернутися з вимогою про виконання цього зобов'язання в повному обсязі до поручителя. Наприклад, при неповерненні кредиту банк має право вимагати від поручителя не лише повернення основного боргу, а й виплати неустойки передбаченої договором. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не буде встановлено договором поруки.

Якщо поручитель виконав зобов'язання, забезпечене порукою, то до нього переходять усі права кредитора в цьому зобов'язанні. Наприклад, якщо поручитель повернув основний борг та виплатив неустойку, він отримує право вимагати від основного боржника компенсації усіх витрачених коштів.

Надання послуг боржникові з боку поручителя може здійснюватися як на безоплатній, так і на платній основі.

Гарантія (від фр. *garantie* — забезпечення) — це односторонній правочин, за яким банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку (ст. 560 ЦКУ).

Характерними ознаками гарантії є: 1. *Строковий характер* — надається на певний строк і є чинною упродовж цього строку; 2. *Неможливість відкликання* протягом строку дії, якщо інше не встановлено в самій гарантії; 3. *Особливий суб'єктний склад* — гарантом можуть виступати тільки окремі види суб'єктів підприємницької діяльності (банки, кредитні спілки, ломбарди, страхові установи тощо); 4. *Самостійний характер* — зобов'язання гаранта перед кредитором не залежить від основного зобов'язання.

Правові наслідки порушення боржником зобов'язання, забезпеченого гарантією, — гарант зобов'язаний сплатити кредиторovi грошову суму відповідно до умов гарантії. Після виконання цього обов'язку в гаранта виникає право на зворотну вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредиторovi, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Доповніть схему «Способи забезпечення виконання зобов'язань»:

Для закріплення теми 26:

1. Назвіть види зобов'язань.
2. Визначте види застави, види неустойки.
3. Опишіть особливості зобов'язань.
4. Зіставте підстави виникнення і припинення зобов'язань.
5. Схарактеризуйте способи забезпечення зобов'язань.
6. Наведіть приклади забезпечення зобов'язань.

ТЕМА 27. Цивільно-правові договори

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- договір; • акцепт; • оферта; • ознаки договору; • види цивільно-правових договорів; • умови дійсності договору; • стадії та умови укладання договору; • договір купівлі-продажу; • договір дарування; • договір позики; • договір майнового найму.

«Ваш добробут залежить від ваших власних рішень».
Девід Рокфеллер, американський банкір, державний діяч

§ 27.1. Цивільно-правовий договір: ознаки, умови, види, умови дійсності, стадії укладення

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/N6ieQz>
або QR-кодом

27.1. 1. Поняття та ознаки договору

27.1. 2. Види договорів

27.1.3. Зміст договору. Істотні умови договору.
Звичайні та випадкові умови

27.1.4. Стадії укладення договору

Розділ 5. Цивільне право України

Виконайте в команді

1. Візуалізуйте умовно-графічно «Істотні, звичайні та випадкові умови договорів».
2. Складіть інфографіку-алгоритм «Стадії укладення договору».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Продовжте речення:

- 1) Залежно від терміну дії договори бувають ...
- 2) Залежно від обов'язків сторін договору вчинити зустрічні дії договори поділяють на ...
- 3) Залежно від форми укладання розрізняють договори ...
- 4) За ступенем юридичної завершеності договори поділяють на ...
- 5) Залежно від способу укладання договори поділяють на ...
- 6) Залежно від характеру розподілу прав та обов'язків між сторонами договору вони поділяють на ..

2. Візуалізуйте інформацію про види договорів у схемі.

§ 27.2. Характеристика окремих видів договорів

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/N6ieQz>
або QR-кодом

27.2.1. Договір купівлі-продажу

27.2.2. Договір дарування

27.2.3. Договір позики

27.2.4. Договір майнового найму

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Підготуйте повідомлення про:

- 1) договір найму, 2) піднайм, 3) прокат, 4) найм (оренда) земельної ділянки, 5) найм (оренда) транспортного засобу, 6) лізинг, 7) договір найму житла.

Дотримуйтеся такого плану: а) сторони договору, б) предмет договору, в) форма договору, г) права та обов'язки сторін, ґ) строк та особливості договору.

Скористайтесь статтями Глави 58 Цивільного кодексу України.

Виконайте в команді

1) Визначте істотні умови для таких договорів:

1. Наталія позичає у товаришки Марії ноутбук і принтер для написання курсової роботи.
2. Двоє студентів винаймають житло впродовж навчального року.
3. Артур купує мопед в Олега.
4. Дім моди купує в дизайнера кілька моделей зимового одягу для промислового виготовлення.
5. Бабуся дарує онуці свої фамільні коштовності з нагоди одруження.
6. Мама дарує синові дачу, успадковану від свого батька.
7. Василь винаймає у Степана кілька домашніх інкубаторів, щоб започаткувати власну справу.
8. Денис позичає в Маргарити гіроскутер.

9. Григорчуки винаймають на тривалий час у Бурмака однокімнатну квартиру, яка потребує ремонту.

10. Євген позичає у Володимира кошти для завершення ремонту в квартирі.

2) Наведіть приклади звичайних та випадкових умов для цих договорів.

Для закріплення теми 27:

1. Назвіть ознаки договору.
2. Визначте стадії та умови укладання договору.
3. Опишіть умови дійсності договору.
4. Порівняйте договір купівлі-продажу і договір дарування.
5. Зіставте договір позики і договір майнового найму.
6. Наведіть приклади консенсуальних, реальних, односторонніх, попередніх, безстрокових, відплатних цивільно-правових договорів.

ТЕМА 28. Основи спадкового права

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• спадкування; • заповіт; • спадщина; • черги спадкоємців; • обов'язкова частка спадщини; • спадкова трансмісія; • види спадкування; • види заповіту; • п'ять черг спадкоємців; • спадкування за законом; • спадкування за заповітом; • час і місце відкриття спадщини.

«Плач спадкоємця – замаскований сміх».

ПублійСір, римський поет I ст. до н.е.

§ 28.1. Спадщина і спадкування

28.1.1. Поняття спадкового права. Спадщина. Відкриття спадщини

Після смерті фізичної особи виникає необхідність визначити долю належних йому за життя майна і майнових прав та обов'язків, а також провести процедуру їх переходу до спадкоємців. Ця сфера суспільних відносин урегульована нормами спадкового права.

Спадкове право — це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок переходу майна, а також майнових прав і обов'язків померлого до інших осіб. Нормами спадкового права будуть визначатися час і місце відкриття спадщини, склад спадщини, способи передачі спадкових прав, правовий статус спадкодавця і спадкоємців, порядок визначення кола спадкоємців, особливості спадкування окремих видів майна та майнових прав, порядок оформлення спадкових прав тощо. Спадкове право є підгалуззю цивільного права України, а основні його норми

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/P0rnIX>
або QR-кодом

Розділ 5. Цивільне право України

викладені у книзі шостій Цивільного кодексу України, яка має назву «Спадкове право».

Спадкування. Спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців).

Спадщина. Спадщину складають права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися на момент його смерті.

28.1.2. Спадкодавець. Спадкоємець

Спадкодавець. Спадкодавцями можуть бути виключно фізичні особи: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства тощо. Юридичні особи та інші суб'єкти цивільного права набувати статусу спадкодавця не можуть. При спадкуванні за законом спадкодавцем може виступати будь-яка фізична особа, незалежно від обсягу її дієздатності (навіть малолітні та недієздатні особи). При спадкуванні за заповітом існує певне обмеження — спадкодавцем (заповідачем) може бути лише фізична особа, яка на момент складання заповіту є повністю дієздатною.

Спадкоємець. Спадкоємцями можуть бути: фізичні особи (як при спадкуванні за законом, так і за заповітом), юридичні особи (виключно при спадкуванні за заповітом), а в окремих випадках інші учасники цивільних відносин (держава, територіальні громади тощо). Незважаючи на наявну за кордоном практику призначення спадкоємців з числа домашніх улюбленців, в Україні тварини не можуть бути призначені спадкоємцями.

Право на спадкування у спадкоємців виникає після **відкриття спадщини**. Підставою для відкриття спадщини є: 1) смерть особи; 2) оголошення особи померлою в судовому порядку.

Важливого значення набуває визначення конкретного **моменту (часу) відкриття спадщини**. Якщо підставою відкриття спадщини була смерть особи, то часом відкриття спадщини є день смерті особи. Якщо підставою відкриття спадщини є оголошення особи померлою, то часом відкриття спадщини є день набрання законної сили рішенням суду. У разі якщо особи, які могли б спадкувати один після одного, померли впродовж однієї календарної доби, то спадщина відкривається одночасно й окремо щодо кожної з них. Це означатиме, що вони не спадкуватимуть один після одного, а натомість вважатимуться окремими спадкоємцями.

Місцем відкриття спадщини визнається останнє місце проживання, а якщо його встановити неможливо (наприклад, особа не мала реєстрації місця проживання) — то місцезнаходження нерухомого майна спадкодавця або основної його частини.

28.1.2. Заповіт. Спадкування за заповітом

Законодавством України передбачено два основні способи переходу прав та обов'язків від померлої особи (спадкодавця) до його спадкоємців: за заповітом і за законом. Спадкуванню за заповітом віддається перевага, оскільки саме в заповіті знаходить своє втілення реальна воля спадкодавця. Тому, якщо на майно претендують спадкоємці за законом і спадкоємці за заповітом, воно передається саме спадкоємцям за заповітом.

Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті (ст. 1233 ЦКУ). Заповіт є односторонньою угодою, за якою права й обов'язки для інших осіб виникають за волевиявленням заповідача.

28.1.3. Спадкування за законом

Якщо при спадкуванні за заповітом коло спадкоємців та розмір їх спадщини визначається самим спадкодавцем, то при спадкуванні за законом цю функцію бере на себе держава. Зважаючи на пріоритетність позиції спадкодавця, спадкування за законом відбувається лише у випадках, коли:

- 1) заповіт не був складений спадкодавцем;
- 2) заповіт був складений, однак пізніше був скасований спадкодавцем або визнаний судом недійсним;
- 3) спадкоємці за заповітом померли до відкриття спадщини, були усунуті від спадкування або самі відмовилися від її прийняття.

При спадкуванні за законом спадкоємці діляться на п'ять черг.

28.1. 4. Здійснення права на спадкування. Прийняття спадщини

Прийняття спадщини відбувається через подання спеціальної заяви про прийняття спадщини нотаріусу або уповноваженій особі місцевого самоврядування. Для цього законом встановлюється строк у 6 місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо спадкоємець не бажає прийняти спадщину, то він може відмовитися від неї поданням відповідної заяви. Правом подати заяву про відмову від спадщини користується повнолітня дієздатна особа. У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права

Розділ 5. Цивільне право України

спадкування, неприйняття ними спадщини, спадщина визнається судом *відумерлою* і переходить у власність територіальної громади (ст. 1277 ЦКУ). У разі спадкування нерухомого майна звернення спадкоємця до нотаріуса за свідоцтвом про право на спадщину є обов'язком спадкоємця. Свідоцтво про право на спадщину видається після закінчення шестимісячного строку з дня відкриття спадщини, оскільки тільки тоді можливо визначити коло спадкоємців які прийняли спадщину.

Виконайте в команді

Дайте правову оцінку ситуацій.

- 1) Після смерті Левицької Д. її майно було поділено у відповідних співвідношеннях між спадкоємцями за законом. Через 9 місяців до суду звернувся Левицький В. із заявою про те, що спадкове майно за заповітом його матері належить йому. Яким має бути рішення суду?
- 2) Дідусь заповів усе своє майно найстаршому внукові, який проживав разом із ним. Через рік здоров'я дідуся погіршилося, його поклали у лікарню і підключили до апарату штучного дихання. Внук, провідуючи дідуся у лікарні, вирішив допомогти і позбавити його страждань, відключивши медичне обладнання. Які правові наслідки потягне реалізація цього наміру?
- 3) Чи буде мати право спадкувати за законом жінка після смерті свого чоловіка, якщо шлюб між ними є недійсним?
- 4) Спадкоємець помер після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти. Чи є в Цивільному кодексі України норма, що регулює відповідну ситуацію?
- 5) Дідусь не залишив заповіту, проте перед смертю при свідках неодноразово говорив, що все своє майно збирається залишити улюбленій онуці. Проаналізуйте цю ситуацію згідно з чинним законодавством.

Для закріплення теми 28:

1. Назвіть черговість спадкоємців.
2. Визначте види заповіту.
3. Опишіть види спадкування.
4. Порівняйте спадкування за законом і спадкування за заповітом.
5. Оцініть обов'язкову частку спадщини у спадкуванні.
6. Схарактеризуйте час і місце відкриття спадщини.
7. Наведіть приклади спадкової трансмісії.

Це важливо!

Практичне заняття 5

Оформлення спадкових прав

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/wNz9ph>

або QR-кодом

Це важливо!

Практичне заняття 6

Набуття права власності

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Дайте відповіді на запитання. За потреби скористайтеся нормами Книги третьої Цивільного кодексу України, «Право власності та інші речові права», Розділ 1. Право власності, Глава 24 «Набуття права власності» (Статті 326 — 345).

1. Хто такий добросовісний набувач?
2. Хто є власником новоствореної речі?
3. Що таке переробка речі з погляду права? Наведіть приклади.
4. Яка річ є безгосподарною? Як вона може стати об'єктом власності? Яких видів власності?
5. Хто набуває права власності на рухому річ, від якої власник відмовився?
6. За яких умов особа, яка знайшла загублену річ, набуває права власності на неї?
7. Який порядок набуття права власності на бездоглядну домашню тварину?
8. Що таке скарб? Які особливості набуття права власності на скарб?
9. Який термін набувальної давності встановлено щодо рухомого і нерухомого майна?
10. Петренко виконав $\frac{3}{4}$ будівельних робіт зі спорудження будинку, але не ввів його в експлуатацію. Складаючи заповіт, намагався вказати об'єкт незавершеного будівництва як нерухоме майно, однак нотаріус відмовився реєструвати такий заповіт. Чи правомірні дії нотаріуса?
11. Брати Вишнянські на канікулах збирали лісові суніці і продавали їх на ринку. Лісник заявив, що частину суніць вони повинні віддавати в сільський дитсадок, оскільки ліс, де хлопці збирали суніці, знаходиться на території сільської ради с. Горішне. Дайте правову оцінку діям лісника.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Борщівська З. в порядку спадкування за заповітом після смерті свого дядька отримала двокімнатну квартиру. Антончук М. звернувся до Борщівської З. як спадкоємиці, яка прийняла спадщину, з вимогою про стягнення боргу в розмірі 10 000 доларів США, посилаючись на те, що спадкодавець позичав у нього ці гроші і не повернув. Борщівська З. повернула Антончуку М. борг. Однак пізніше дізналася, що спадкодавець у рахунок сплати цього боргу залишив на ім'я Антончука М. заповіт на автомобіль, який за вартістю значно перевищував суму боргу. Антончук М. машину прийняв. Чи набуто Антончуком М. автомобіль на достатній правовій підставі? Як ви гадаєте, чи виникло в Антончука М. якесь зобов'язання щодо Борщівської З.? Прочитайте гл. 83 ЦКУ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n5676>). Запропонуйте вирішення змодельованої справи, обґрунтувавши її посиланням на законодавчі норми.

Правова ситуація 2. Співачка Ніколь виконувала власні пісні. Для нового концерту вона захотіла розучити і виконати пісню відомого виконавця Кептена. Той погодився, а його продюсер надав Ніколь для підписання договірні документи, у яких йшлося про сплату роялті. З'ясуйте із доступних джерел, що таке роялті. Знайдіть у ст. 14 Податкового кодексу України визначення роялті. За що сплачують роялті? Які платежі не вважаються роялті? Чи матиме Ніколь права виконавиці пісні, якщо сплатить роялті Кептену?

Розділ 5. Цивільне право України

Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей до розділу 5 «Цивільне право України»

Правові предметні компетентності

Інформаційна	<ol style="list-style-type: none">1. Підготуйте інформаційну довідку про зміст Закону України «Про захист прав споживачів». Які права й обов'язки споживачів передбачено цим законом? Ким здійснюється захист прав споживачів?2. Підготуйте за результатами свого дослідження «пам'ятку» про права споживачів у магазинах і як діяти, коли права споживача порушено.
Логічна	<ol style="list-style-type: none">1-2. Складіть кросворд «Цивільне право України», використавши ключові поняття і терміни теми. Підготуйте (на вибір) два види завдань до слів кросворда: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні формулювання завдань.3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань із трьох тем розділу «Цивільне право України» (по 12 запитань із кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати їхні тести. Порівняйте результати.4. Порівняйте поняття «ліквідація юридичної особи» і «реорганізація юридичної особи». У чому полягає відмінність між ними?5. Зіставте договірне і законне представництво. Чим вони різняться? Хто здійснює законне представництво?
Діяльнісно-процесуальна	<ol style="list-style-type: none">1. Складіть проект договору купівлі-продажу. Які спеціальні вимоги передбачено законодавством до договору купівлі-продажу нерухомого майна?2. Схематично зобразіть систему судів загальної юрисдикції. Хто має право на звернення до суду? Які способи захисту цивільних прав та інтересів застосовує суд? Складіть «порадник» для тих, хто має намір звернутися до суду за захистом свого порушеного права. Яким вимогам має відповідати позовна заява?3. Складіть проект позовної заяви про витребування речі з чужого незаконного володіння за самостійно змодельованою ситуацією. Яким – негативним чи ввіндованим є цей позов?4. Наведіть приклади споживчих і неспоживчих, індивідуально-визначених і родових, подільних і неподільних, головних і належних речей. Які нематеріальні блага можуть бути об'єктами цивільних прав?
Аксіологічна	<ol style="list-style-type: none">1. Сформулюйте зміст основних засад цивільного законодавства в Україні. Як тлумачаться принципи диспозитивності і змагальності цивільного процесу?2. Сформулюйте, з якою метою у законодавстві встановлюється позовна давність. Які строки загальної і спеціальної позовної давності передбачає ЦК України?3. Визначте правові наслідки реституції.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/zMvFNw>

або QR-кодом

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- **називає:** суб'єкти господарського права; суб'єкти господарювання; види господарських товариств; види підприємств; ознаки господарського договору; ознаки господарського правопорушення; учасників господарського процесу; справи, що розглядають господарські суди;
- **застосовує поняття та терміни:** підприємницька діяльність; підприємство; господарське товариство; господарський договір; господарське правопорушення; господарські санкції; господарські суди; господарські спори;
- **описує:** структуру Господарського кодексу України; порядок реєстрації та припинення підприємницької діяльності; окремі види підприємств; права та обов'язки учасників товариств; порядок укладення господарських договорів; види господарських правопорушень; склад господарського правопорушення; види господарських санкцій; процедуру досудового врегулювання господарських спорів; засади господарського судочинства;
- **розізняє:** суб'єктів господарського права і суб'єктів господарювання; відкрите і закрите акціонерне товариство; товариство з обмеженою відповідальністю та товариство з додатковою відповідальністю, види господарських договорів;
- **порівнює:** господарський та цивільно-правовий договори;
- **характеризує:** права та обов'язки суб'єктів господарювання; окремі види господарських товариств; підстави господарської відповідальності;

ТЕМА 29. Загальна характеристика господарського права України

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- господарське право; • суб'єкти господарського права; • суб'єкти господарювання; • структура Господарського кодексу України; • суб'єкти господарського права; • суб'єкти господарювання; • права та обов'язки суб'єктів господарювання.

«Добробут держави залежить від її законів».
Аристотель, давньогрецький філософ

§ 29.1. Господарське право. Суб'єкти господарювання і суб'єкти господарського права

29.1.1. Предмет господарського права. Господарський кодекс України

Господарське право є окремою, самостійною галуззю права, предметом якої є суспільні відносини, що формуються навколо та у зв'язку з діяльністю юридичних осіб, які здійснюють господарську діяльність.

Господарське право є системою норм, що регулюють господарські відносини, тобто відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарський кодекс України (ГКУ) встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності.

Під **господарською діяльністю** у ГКУ розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГКУ).

29.1.2. Суб'єкти господарського права

Під *суб'єктами господарського права* розуміються всі учасники господарських відносин незалежно від форми власності та загального правового статусу.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (ст. 2 ГКУ).

Господарське законодавство не конкретизує прав суб'єктів господарського права. Оскільки учасники у сфері господарювання є фізичними та юридичними особами які є насамперед суб'єктами цивільних прав та обов'язків. Їх загальні права, правовий статус, порядок створення та діяльності, а відтак права та обов'язки регламентуються нормами ЦК України та спеціальним законодавством.

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/yZ0Aqx>
або QR-кодом

Особливості господарювання фізичних осіб визначено у ст. 128, 129 ГКУ.

Виконайте в команді

Заповніть таблицю «суб'єкти господарювання та їх права і обов'язки»

Суб'єкти господарювання та їх права і обов'язки		
Суб'єкти господарювання	Права суб'єктів господарювання	Обов'язки суб'єктів господарювання

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Наведіть приклади та розташуйте джерела господарського права за юридичною силою.

Для закріплення теми 29:

1. Назвіть визначення господарського права та господарської діяльності.
2. Визначте учасників господарських правовідносин.
3. Опишіть права та обов'язки суб'єктів господарського права.
4. Порівняйте права і обов'язки суб'єктів господарського права, визначені ЦКУ та ГКУ.
5. Зіставте поняття «суб'єкти господарського права» і «суб'єкти господарювання».
6. Схарактеризуйте права та обов'язки суб'єктів господарювання.
7. Наведіть приклади суб'єктів господарського права та суб'єктів їх господарювання.

ТЕМА 30. Суб'єкти господарювання

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- підприємницька діяльність; • підприємство; • господарське товариство;
- види господарських товариств; • види підприємств;
- порядок реєстрації та припинення підприємницької діяльності; • права та обов'язки учасників товариств;
- відкрите акціонерне товариство; • закрите акціонерне товариство;
- товариство з обмеженою відповідальністю; • товариство з додатковою відповідальністю.

«Всі люди – потенційні підприємці. Але не тому, що всі вони повинні засновувати свої компанії, а тому що воля до творення вбудована в людську ДНК»

Рейд Хоффман, співзасновник LinkedIn

§ 30.1. Суб'єкти господарювання (громадянин, підприємство)

30.1.1. Поняття суб'єкта господарювання та їх види

Господарська діяльність є складним багатограним процесом, у якому задіяна низка суб'єктів у різних сферах господарства. Як-правило, такими особами є фізичні та юридичні особи, які діють або створені відповідно до норм Цивільного кодексу України, а кінцевою метою їх діяльності є отримання прибутку.

Загальний перелік суб'єктів господарювання є у ст. 55 Господарського кодексу України. **Суб'єктами господарювання** визнаються *учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.*

Суб'єктами господарювання є:

1) **господарські організації** — юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, зокрема державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) **громадяни України, іноземці та особи без громадянства**, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Відповідно до ст. 58 ГКУ громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи.

Ч. 2 ст. 128 ГКУ передбачено, що громадянин-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Господарським кодексом передбачено дві можливості для громадянина здійснювати господарську діяльність, зокрема, як підприємця або через створене ним приватне підприємство (із залученням чи без залучення найманих працівників).

Нормативно закріплене визначення підприємства подане у ст. 62 ГКУ. Так, **підприємством є самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.** Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Згідно з ч. 4. Ст. 62 ГКУ, підприємство є юридичною особою, яка має відокремлене майно, самостійний баланс, банківські рахунки та може мати печатки.

ЗАЛЕЖНО ВІД ФОРМ ВЛАСНОСТІ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ, В УКРАЇНІ МОЖУТЬ ДІЯТИ ПІДПРИЄМСТВА ТАКИХ ВИДІВ:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);

спільне комунальне підприємство, що діє на договірних засадах спільного фінансування (утримання) відповідними територіальними громадами — суб'єктами співробітництва.

Якщо в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні (ст. 63 ГКУ).

30.1.2. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств

Згідно з ч.1 ст. 118 ГКУ **об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою**

Розділ 6. Господарське право України

координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань. В об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав. Об'єднання підприємств утворюються на невизначений строк або як тимчасові об'єднання.

У ст. 120 ГКУ закріплені основні види об'єднань підприємств, які утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом.

Асоціація — договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У статуті асоціації має бути зазначено, що вона є господарською асоціацією.

Корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Консорціум — тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

Концерном визнається статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, зокрема правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну.

Державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест).

30.1.3. Асоційовані підприємства

Згідно зі ст. 126 ГКУ *асоційованими підприємствами* (господарськими організаціями) є група суб'єктів господарювання — юридичних осіб, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні.

Залежність між асоційованими підприємствами поділяється на просту і вирішальну. *Проста залежність* між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством, які мають ухвалюватися відповідно до закону та/або установчих документів цього підприємства кваліфікованою більшістю голосів. *Вирішальна залежність* між асоційованими підприємствами виникає у разі, якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Вирішальна залежність в Україні може виникати виключно за згоди Антимонопольного комітету України.

30.1.4. Холдингова компанія

Холдингова компанія — публічне акціонерне товариство, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності) (ч. 5 ст. 126 ГКУ).

Загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, зокрема Державної керуючої холдингової компанії, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації регулюються Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України, Законом України «Про акціонерні товариства», Законом України «Про холдингові компанії в Україні» та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність холдингових компаній та їх корпоративних підприємств.

Розділ 6. Господарське право України

Законом України «Про холдингові компанії в Україні» (ст. 1) визначено, що холдингові компанії бувають трьох видів.

1) **Державна керуюча холдингова компанія** — державна холдингова компанія, корпоративним підприємством якої може бути інша державна холдингова компанія чи господарське товариство, холдинговий корпоративний пакет акцій (часток, паїв) якого належить державі;

2) **корпоративне підприємство** — господарське товариство, холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) якого володіє, користується та розпоряджається холдингова компанія;

3) **холдингова компанія** — **акціонерне товариство**, яке володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств.

Виконайте в команді

Заповніть таблицю:

Організаційно-правові форми об'єднань підприємств	Асоціація	Корпорація	Консорціум	Концерн
Особливості				
Приклади				

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Наведіть приклади холдингових компаній різних видів. Скористайтесь інтернет-ресурсами.

§ 30.2. Господарське товариство

30.2.1. Поняття господарського товариства

Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками.

Господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку.

До різновидів господарських товариств належать: *акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.* Товариства

можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, яка не суперечить законодавству України. У процесі діяльності господарські товариства можуть набувати майнових та особистих немайнових прав, вступати в зобов'язання, виступати в суді та третейському суді від свого імені. Господарським кодексом України (ст. 80) визначено такі види господарських товариств: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ТОВАРИСТВ	
Права	Обов'язки
а) брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом;	а) додержувати установчих документів товариства і виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства;
б) брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з учасників мають особи, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів;	б) виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;
в) вийти в установленому порядку з товариства;	в) не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства;
г) одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів;	г) нести інші обов'язки, якщо це передбачено цим Законом, іншим законодавством України та установчими документами.
г') здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві, в порядку, встановленому законом.	

30.2.3. Порядок створення господарського товариства

Створення господарського товариства регламентується ЦК України, Законами України «Про господарські товариства», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» засновниками та учасниками товариства можуть бути підприємства, установи,

Розділ 6. Господарське право України

організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України. Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками та учасниками господарських товариств нарівні з громадянами та юридичними особами України. Товариство набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації. Державна реєстрація товариств проводиться у порядку, встановленому законом для державної реєстрації юридичних осіб.

30.2.5. Правовий режим майна суб'єктів господарювання України

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, згідно зі ст. 133 ГКУ становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління.

Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном.

Право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника.

Правом оперативного управління у цьому визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених цим ГК та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування), передбачених Цивільним кодексом України.

Виконайте в команді

1. Ви з товаришами вирішили створити господарське товариство. Акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства – який вид господарського товариства буде для вас привабливим з огляду на те, яку господарську діяльність плануєте вести?
2. Знайдіть у Законі України «Про Акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року статтю, яка визначає типи акціонерних товариств. Як поділяються акціонерні товариства за типами? Що є критерієм поділу?

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Складіть проект засновницького договору акціонерного товариства, яке ви обрали, виконуючи завдання «1» в команді.
2. Порівняйте власний проект з проектами «компаньонів».
3. Складіть схему органів управління акціонерним товариством.

Для закріплення теми 30:

1. Назвіть поняття господарського товариства.
2. Визначте види господарських товариств.
3. Опишіть особливості створення господарського товариства.
4. Порівняйте різні види господарських товариств.
5. Зіставте право господарського відання та право оперативного управління майном.
6. Схарактеризуйте нормативну базу, яка регламентує порядок створення господарського товариства.
7. Наведіть приклади акціонерного товариства, повного і командитного.

Це важливо!

Практичне заняття 7:

Реєстрація

юридичної особи, фізичної особи-підприємця

Відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, регулює Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/x3WnuW>

або QR-кодом

ТЕМА 31. Господарські договори

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- господарський договір; • ознаки господарського договору; • порядок укладення господарських договорів; • види господарських договорів;
- господарський договір; • цивільно-правовий договір.

«Даремно казати : «Ми робимо все, що можемо». Треба зробити те, що необхідно!».

Вінстон Черчилль, прем'єр-міністр Великої Британії

§ 31.1. Господарський договір: поняття, ознаки, види, форма, порядок укладення

Загалом договірні відносини навколо майна регулюються ст. 626–654 ЦКУ. Господарські договори регулюються як загальним законодавством (ЦКУ) так і спеціальним законодавством (Господарським кодексом та

Розділ 6. Господарське право України

окремими законами, які регулюють зовнішньоекономічну, інвестиційну, транспортну та інші види господарської діяльності).

31.1.1. Поняття господарського договору, його ознаки та види

Господарський договір є різновидом господарського зобов'язання. Згідно з ч. 1 ст. 179 ГКУ, майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами — юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Господарські договори є різновидом цивільно-правових договорів і до них застосовуються правила, визначені ЦКУ. Водночас при укладенні господарських договорів згідно з ч. 4 ст. 179 ГКУ сторони можуть визначати зміст договору на основі:

- *вільного волевиявлення*, (сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству);
- *примірного договору*, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;
- *типового договору*, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;
- *договору приєднання*, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

31.1.2. Форма господарського договору

Оскільки господарські договори є різновидом цивільно-правових договорів, до них застосовуються вимоги, передбачені ЦКУ. Згідно зі ст. 208 ЦКУ господарські договори належить вчиняти у *письмовій формі*.

Загальний порядок укладання господарських договорів визначений ст. 181 ЦКУ. Згідно з ч. 1 вказаної статті господарський договір за загальним правилом викладається у *формі єдиного документа, підписаного сторонами*. Допускається укладання господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладання такого виду договорів.

31.1.3. Порядок укладення господарських договорів

Згідно з ч. 3 ст. 180 ГКУ, при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити *предмет, ціну та строк дії договору*.

Умови про предмет у господарському договорі мають визначати *найменування* (номенклатуру, асортимент) та *кількість продукції* (робіт, послуг), а також *вимоги до їх якості*. Вимоги щодо якості предмета договору визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, зазначених у ст. 15 ГКУ, а в разі їх відсутності — в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг. *Ціна* у господарському договорі визначається в порядку, встановленому цим Кодексом, іншими законами, актами Кабінету Міністрів України. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними. У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такою, що порушує вимоги антимонопольно-конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умови договору щодо ціни. *Строком дії* господарського договору є *час, впродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору*. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладення ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Виконайте в команді

1. Порівняйте господарський та цивільно-правовий договори.
2. Результати своєї роботи оформіть у таблиці чи схемі.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть проект договору поставки продукції, проект договору виконання робіт, проект договору надання послуг (на вибір)

Для закріплення теми 31:

1. Назвіть визначення господарського договору.
2. Визначте істотні умови господарського договору.
3. Опишіть способи укладення господарського договору.
4. Схарактеризуйте вимоги щодо якості предмета договору.
5. Наведіть приклади різних видів господарських договорів.

ТЕМА 32. Господарсько-правова відповідальність. Господарський процес

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- господарське правопорушення; • господарські санкції; • господарські суди;
- господарські спори; • ознаки господарського правопорушення; • учасники господарського процесу; • справи, що розглядають господарські суди;
- види господарських правопорушень; • склад господарського правопорушення; • види господарських санкцій; • процедура досудового врегулювання господарських спорів; • засади господарського судочинства;
- підстави господарської відповідальності.

«Лише деякі вміють працювати. На інших чекає вбогість».

Наталія Грейс, бізнес-тренер

§ 32.1. Господарсько-правове правопорушення і господарсько-правова відповідальність

32.1.1. Види і склад господарсько-правового правопорушення

Господарське правопорушення — це протиправна дія або бездіяльність учасника господарських правовідносин, що суперечить нормам господарського права, є порушенням зобов'язань учасника перед іншою стороною або іншими учасниками.

Господарські правопорушення залежно від юридичної підстави можна класифікувати на договірні і позадоговірні. Своєю чергою, договірні правопорушення можуть бути такими:

1. Порушення на стадії виникнення зобов'язань (порушення порядку, змісту, строків укладання договорів).
2. Порушення строків виконання договірних та інших господарських зобов'язань.
3. Порушення господарських зобов'язань щодо якості поставленої продукції.
4. Порушення господарських зобов'язань щодо перевезення вантажів.
5. Порушення законодавства про захист економічної конкуренції.
6. Порушення прав власника.

32.1.2. Підстави господарсько-правової відповідальності

Згідно зі ст. 218 ГКУ, підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил

здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі, якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

32.1.3. Види господарсько-правової відповідальності. Господарські санкції

Господарсько-правова відповідальність за своєю суттю є різновидом юридичної відповідальності, що застосовується зазвичай за порушення господарських зобов'язань (господарське правопорушення). Санкції за подібні правопорушення передбачені у Господарському кодексі України. За змістом господарська відповідальність носить *матеріальний характер*, виражається здебільшого у формі фінансових компенсацій або економічних обмежень, що застосовуються до порушника.

Учинення господарського правопорушення тягне за собою застосування господарських санкцій, передбачених ст. 217 ГКУ.

Так, **господарськими санкціями** визнаються *заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки*. У сфері господарювання застосовуються такі **види господарських санкцій**: *відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції*. Крім зазначених санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються *адміністративно-господарські санкції*. Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції — уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Розділ 6. Господарське право України

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, зобов'язаний відшкодувати завдані цим **збитки** суб'єктові, права або законні інтереси якого порушено. Визначаючи розмір збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що існували за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, - на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Виходячи з конкретних обставин, суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ціни на день винесення рішення суду.

У разі заподіяння збитків одночасно кількома учасниками господарських відносин кожен із них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єктові, якому завдано збитків, відповідно до вимог статті 196 Господарського кодексу України. Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку **регресу**. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення в порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

Учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції. Обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або мають бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлено законом. У разі висунення вимог щодо відшкодування збитків в іноземній валюті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог.

32.1.4. Господарські спори. Досудове і судове врегулювання господарських спорів

Господарські спори — це різновид правових спорів, вони виникають у процесі здійснення господарської діяльності суб'єктами господарських правовідносин.

Досудове врегулювання господарського спору здійснюється сторонами у межах двосторонніх договірних відносин. Основним способом досягнення

врегулювання спору є двосторонні або багатосторонні переговори. За певних умов сторони можуть використувати посередника (медіатора) основним завданням якого є сприяння у досягненні компромісу та підписання мирової угоди. Одним із варіантів досудового (альтернативного) вирішення спору є інститут третейського судочинства який останніми роками набуває все більшої популярності.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/IQ5PfA>
або QR-кодом

32.1.5. Учасники господарського процесу

Згідно зі ст. 41 ГПУ у справах позовного провадження учасниками справи є *сторони: позивач і відповідач та треті особи*.

Під час розгляду вимог у *наказному провадженні* учасниками справи є **заявник** та **боржник**. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. У справах про оскарження рішення третейського суду та про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду учасниками справи є учасники третейського розгляду, а також особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та (або) обов'язки. У справах про банкрутство склад учасників справи визначається прийнятим у 2018 році Кодексом України з процедур банкрутства (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19>), який введено в дію 21 жовтня 2019 року.

Стадії господарського процесу

Розділ 6. Господарське право України

Виконайте в команді

Використовуючи загальну схему складу правопорушення, схарактеризуйте об'єктів, суб'єктів, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону господарського правопорушення.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1.

Під час ліквідації повного товариства «Зеро-Зеро» (засновники – Зеновій П. і Захар Л.) виявилось, що його активів не вистачає для розрахунку з усіма кредиторами. Загальна сума боргу становить 100 000 гривень. Зеновій П. відмовляється сплатити половину боргу, оскільки: 1) він не здійснював безпосередню діяльність товариства; 2) його частка в статутному капіталі становить лише 4 %.

Чи обґрунтовані пояснення Зеновія? В чому особливості відповідальності повного товариства? Який порядок притягнення до відповідальності засновників товариства?

Правова ситуація 2.

Між приватним підприємством "Тепличка" і цегельним заводом 20 березня 2018 року було укладено договір купівлі-продажу 20 тис. цеглин. Згідно з умовами договору ПП 20 березня 2018 року провело передоплату, а 30 березня 2018 року представник ПП з'явився за цеглою на власному транспорті. Проте ні 30 березня, ні в наступні 3 дні представник ПП не зміг одержати цеглу. Представник заводу пояснив, що цегла не може бути відвантажена через аварію в системі електропостачання. ПП купило потрібну йому цеглу в іншого виробника і 6 травня 2018 року повідомило цегельний завод про відмову від договору. Одночасно ПП зажадало повернення суми передоплати, відшкодування збитків за експлуатацію і простій автотранспорту, сплати неустойки. Чи вправі покупець відмовитися від договору купівлі-продажу в односторонньому порядку?

Чи правомірні вимоги покупця щодо повернення заплачених сум? Дайте правовий аналіз ситуації та вирішіть її.

Для закріплення теми 32:

1. Назвіть учасників господарського процесу .
2. Визначте справи, що розглядають господарські суди.
3. Опишіть види господарських санкцій.
4. Схарактеризуйте підстави господарської відповідальності.
5. Наведіть приклади господарських правопорушень різних видів.

Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей до розділу 6 «Господарське право України»

Правові предметні компетентності

Інформаційна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підготуйте інформаційну довідку про сутність, ознаки та види підприємницької діяльності. Чи є особи, яким заборонено займатися підприємництвом? У який спосіб держава підтримує підприємництво? Знання яких галузей права потрібні підприємцям? 2. Підготуйте за результатами свого дослідження соціальну рекламу, що закликає до підприємництва, наголошуючи всі переваги створення власної справи.
Логічна	<ol style="list-style-type: none"> 1-2. Складіть кросворд «Господарське право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте на вибір два види завдань до слів кросворду: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні формулювання завдань. 3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань з двох тем розділу «Господарське право України» (по 10 запитань з кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати їхні тести. Порівняйте результати. 4. Порівняйте за змістом поняття «підприємництво» і «бізнес». Чи є відмінність між поняттями «підприємницька діяльність» і «господарська діяльність»? 5. Зіставте право господарського відання і право оперативного управління. Чим вони різняться?
Діяльнісно-процесуальна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Складіть проект господарського договору. 2. Схематично зобразіть систему господарських судів. 3. Хто має право на звернення до господарського суду? Які справи належать до юрисдикції господарських судів? Складіть «порадник» для тих, хто має намір звернутися до господарського суду за захистом свого порушеного права. Яким вимогам має відповідати позовна заява? 4. Наведіть приклади господарських правопорушень. Які санкції можуть застосовуватися за вчинення таких правопорушень? Хто їх застосовує?
Аксіологічна	<ol style="list-style-type: none"> 1. Визначте переваги і хиби використання процедури досудового врегулювання спору. 2. Сформулюйте зміст основних принципів господарювання в Україні. 3. Уявіть, що ви керуєте підприємством і надійшла пропозиція щодо об'єднання з підприємствами, що випускають подібну продукцію чи пов'язані виробничим циклом. Асоціація, корпорація, консорціум чи концерн: яка форма об'єднання буде прийнятною для вашого підприємства? Обґрунтуйте свою думку.

**Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/614CNK>
або QR-кодом**

ТЕМА 33. Правове регулювання трудових відносин в Україні

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- трудове право; • трудові правовідносини; • колективний договір;
- форми реалізації права на працю в Україні; • предмет трудового права;
- джерела трудового права; • порядок укладання колективного трудового договору.

«Якщо ти розумний, то будь працьовитий, як бджола».
Луцій Анней Сенека, давньоримський філософ

§ 33.1. Право на працю. Трудове право. Трудові правовідносини

33.1.1. Право на працю. Предмет трудового права. Джерела трудового права

Конституцією України передбачено **право на працю**. Воно означає можливість заробляти собі на життя працею, яку людина вільно обирає або на яку вільно погоджується. Однією з форм реалізації права на працю є укладення трудового договору про виконання роботи за наймом. Усі відносини найманої праці на підставі укладеного трудового договору урегульовані нормами трудового права.

Суспільні відносини найманої праці, тобто *відносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем, за яким працівник наймається для виконання відповідної роботи за певну плату, яка визначена цим договором*, називають **трудовими відносинами**.

ПРЕДМЕТ ТРУДОВОГО ПРАВА:

трудові відносини, що виникають на підставі укладення трудового договору, відносини, що **тісно пов'язані з трудовими**: працевлаштування, з підготовки кадрів і підвищення кваліфікації, щодо контролю за дотриманням законодавства про працю, щодо матеріальної відповідальності і з вирішення трудових спорів, а також відносини з приводу встановлення умов праці на підприємствах.

Трудове право України — це система правових норм, які регулюють трудові відносини, що виникають на підставі укладення трудового договору, та тісно пов'язані з ними суспільні відносини (працевлаштування, з підготовки кадрів і підвищення кваліфікації, щодо нагляду і контролю за дотриманням законодавства про працю, щодо матеріальної відповідальності, з розгляду трудових спорів і щодо встановлення умов праці на підприємствах) на основі поєднання договірних засад і централізованого та локального встановлення прав і обов'язків суб'єктів із застосуванням специфічних санкцій для їх належного здійснення.

Розділ 7. Трудове право України

Джерело трудового права — це нормативно-правовий акт (норма права), прийнятий компетентним державним органом або на договірному рівні, зокрема числі безпосередньо на підприємстві, у визначених законом межах, з допомогою якого забезпечується правове регулювання трудових та тісно пов'язаних з ними суспільних відносин на підприємствах і організаціях, де використовується наймана праця.

Скористайтесь посиланням:
<https://is.gd/tpkNt>
або QR-кодом

33.1.3. Види трудових правовідносин

Трудовими правовідносинами вважаються всі суспільні відносини, які врегульовані нормами трудового права. Трудові правовідносини поділяються на власне трудові і правовідносини, які пов'язані з трудовими.

ТРУДОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ:	
Власне трудові правовідносини (індивідуально-трудові)	
- правовідносини, що виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем	
- правовідносини робочого часу і часу відпочинку, оплати праці, трудової дисципліни і охорони праці	
Правовідносини, які пов'язані з трудовими:	
Організаційно-управлінські правовідносини між трудовим колективом (чи профспілковим органом) і роботодавцем, колективно-трудові правовідносини (соціального діалогу та встановлення умов праці на підприємствах)	
Правовідносини працевлаштування (виникають у результаті пошуку роботи громадянином): а) між органом працевлаштування і громадянином, який звернувся із заявою про влаштування на роботу; б) між органом працевлаштування і організацією, яка потребує кадрів; в) між громадянином і організацією, куди він направлений на роботу органом працевлаштування	
Правовідносини, що виникають з приводу нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства (виникають у результаті виконання уповноваженими державними і профспілковими органами спеціальних функцій з нагляду і контролю за охороною праці на підприємствах, в установах, організаціях та дотриманням трудового законодавства). Мають чітко виражений публічно-правовий характер	
Правовідносини, що виникають з приводу розгляду трудових спорів	
Правовідносини навчання і перекваліфікації на виробництві	

33.1.4. Суб'єкти трудових правовідносин

Працівником вважається фізична особа, яка уклала трудовий договір з роботодавцем для праці на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи. Трудове законодавство, встановлюючи мінімальний вік, з якого допускається прийняття на роботу (16 років), не може встановлювати граничного віку, до якого можна працювати за трудовим договором.

Роботодавець як суб'єкт трудового права — це *особа (фізична або юридична), яка надає роботу іншій особі (працівнику) на підставі трудового договору у формі будь-якого з його різновидів, передбачених законодавством, зокрема обрання чи призначення на посаду*. Поняття «роботодавець» є порівняно новим у трудовому праві України. Чинний КЗпП України такого поняття не містить, незважаючи на усі зміни, які були до нього внесені. Натомість у ньому передбачений такий суб'єкт як «власник або уповноважений ним орган». Однак є низка нормативно-правових актів, які так чи інакше застосовують цей термін, а в деяких навіть зроблено спробу дати його визначення. Зважаючи на останні тенденції у чинному законодавстві, ми вживатимемо термін **«роботодавець»** на позначення *суб'єкта трудових правовідносин, який надає роботу працівникові*.

УЧАСНИКИ (СУБ'ЄКТИ) ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН	
Працівники	Роботодавці
<ul style="list-style-type: none"> — профспілки та їх органи, наймані працівники загалом (трудові колективи); — органи нагляду за дотриманням трудового законодавства, — органи працевлаштування, — комісії з розгляду трудових спорів (КТС), — примирні комісії і трудові арбітри, що розглядають колективні трудові спори, — інші суб'єкти. 	

Усі роботодавці є або *фізичними* або *юридичними особами*. Роботодавчі властивості громадян виникають із досягненням повноліття. Тобто трудова правосуб'єктність громадян-роботодавців за віком її настання не збігається з трудовою правосуб'єктністю громадян-працівників. Хоча суб'єктом права власності громадяни можуть бути навіть до досягнення повноліття, використовувати працю інших громадян як роботодавці вони можуть лише після досягнення 18-річного віку.

Найчисельнішу групу роботодавців становлять *юридичні особи*. Трудова правосуб'єктність юридичних осіб за загальним правилом виникає з моменту їх державної реєстрації.

33.1.5. Підстави виникнення та припинення трудових правовідносин

Юридичним фактом, що є підставою для виникнення індивідуальних трудових правовідносин, вважається укладення трудового договору, що є основою всього трудового права. У визначених законодавством випадках трудові правовідносини виникають на підставі трудового договору в

Розділ 7. Трудове право України

результаті: укладення контракту; обрання на посаду; призначення на посаду за результатами конкурсного відбору; направлення на роботу органом працевлаштування за умови встановленої квоти (броні); фактичного допуску до роботи з відома роботодавця. Колективні трудові правовідносини виникають у результаті укладення колективного договору, підписання галузевої чи регіональної угоди.

Припинятися трудові правовідносини можуть як за фактом спливу відповідного терміну, визначеного у трудовому чи колективному договорі (угоді), так і в результаті вольових дій учасників цих правовідносин. Підстави припинення, наприклад, трудового договору визначені у Кодексі законів про працю. Зокрема, трудові правовідносини можуть бути припинені як за ініціативою однієї зі сторін трудового договору, так і за ініціативою так званих «третьох осіб», наприклад, військового комісаріату у разі призову працівника на військову службу.

33.1.6. Особливості регулювання трудових відносин за участю юридичної особи-суб'єкта малого підприємництва, фізичної особи-підприємця

Чинне трудове законодавство не встановлює особливостей правового статусу роботодавців-суб'єктів малого підприємництва. Водночас у проєкті Трудового кодексу є низка норм, які встановлюють особливості правового регулювання трудових відносин з такими роботодавцями.

Зокрема, роботодавець може самостійно затверджувати правила внутрішнього трудового розпорядку, затверджувати режими робочого часу. Ці правила не можуть суперечити трудовому законодавству, угодам і колективному договору, а також нормативним актам роботодавця, які погоджено із зазначеним виборним органом (представником). У той же час у роботодавців-суб'єктів малого підприємництва укладається колективний договір і на їх працівників поширюються умови праці, передбачені чинним законодавством.

Особливістю трудових відносин за участю фізичної особи-підприємця є те, що наймачем-роботодавцем тут виступає фізична особа. При цьому вона може бути як підприємцем без створення юридичної особи, так і окремим громадянином, що не займається підприємницькою діяльністю. Згідно зі ст. 24 КЗпП України такий договір укладається обов'язково у письмовій формі.

Трудовий договір підписується у двох примірниках (по одному примірнику для кожної сторони). Про укладення трудового договору роботодавець-фізична особа повідомляє орган державної фіскальної служби

за місцем свого проживання. Трудовий договір з роботодавцем-фізичною особою може бути як безстроковим, так і укладений на певний строк.

Найманим працівникам, які працюють у фізичної особи, оформляють трудові книжки. Таку трудову книжку веде роботодавець, а зберігається вона в працівника.

Виконайте в команді

1. Згадайте з курсу «Основи правознавства», вивченого у 9 класі, за яких умов можуть як виняток приймати на роботу осіб, які досягли 15 років, які досягли 14-річного віку. Перевірте себе, ознайомившись зі змістом ч. 2 ст. 188 КЗпП.
2. Поміркуйте, наскільки правомірно вважати, що трудові відносини — це завжди відносини колективної праці.
3. Визначте, з якими іншими галузями права трудове право має найтісніші взаємозв'язки.
4. Визначте, чи може держава бути суб'єктом трудових правовідносин.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Визначте, чи є вказані особи суб'єктами трудового права.

1. Данило, який працює менеджером у фірмі «Автолюкс».
2. Василь, який працює у Михайла, а саме виконує роботи з укладання плитки в житлових приміщеннях.
3. Оксана, яка вдома шиє одяг на замовлення.
4. Пенсіонерка Марія, яка за плату допомагає сусідам у веденні домашнього господарства і доглядає за їхнім малюком, поки батьки на роботі.
5. Студент Віктор, який працює барменом у вільний від навчання час.
6. Кирило, який задля отримання прибутку почав вирощувати городину і садові ягоди.
7. Антон, який керує відділом кадрів великого підприємства.
8. Лідія, яка є завідувачкою закладу дошкільної освіти.

§ 33.2. Колективний договір

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/tpIkNt>

або QR-кодом

33.2.1. Поняття колективного договору

У системі трудового права колективний договір виступає одним із основних інститутів галузі права, що включає в себе досить значну кількість правових норм різного рівня — як централізованого, так і локального.

Колективний договір є *нормативно-правовим договором, що укладається на локальному (виробничому) рівні з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів суб'єктів соціального партнерства.*

Розділ 7. Трудове право України

Для закріплення теми 33:

1. Назвіть форми реалізації права на працю в Україні; предмет трудового права; джерела трудового права.
2. Визначте суб'єктів та об'єкт трудових правовідносин, сторони колективного договору.
3. Опишіть порядок укладання трудового договору, особливості регулювання трудових відносин за участю юридичної особи-суб'єкта малого підприємництва, фізичної особи-підприємця.
4. Порівняйте поняття «право на працю» і «трудове право».
5. Зіставте роботодавчі властивості фізичних та юридичних осіб.
6. Оцініть значення колективного договору у відносинах між трудовим колективом та адміністрацією підприємства.
7. Схарактеризуйте структуру трудових правовідносин, підстави виникнення та припинення трудових правовідносин.
8. Наведіть приклади різних видів трудових правовідносин.

ТЕМА 34. Трудовий договір

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- трудовий договір; • роботодавець; • працівник; • трудова книжка; • умови трудового договору; • види трудового договору; • підстави припинення трудового договору; • порядок укладання та розірвання трудового договору

«Вільна праця потрібна людині сама собою, для розвитку та підтримання в ній почуття людської гідності».

Костянтин Ушинський, український педагог

§ 34.1. Трудовий договір. Контракт

34.1.1. Поняття та умови трудового договору

Як вже зазначалося раніше, трудовий договір є основною підставою виникнення трудових правовідносин і водночас формою залучення до праці. Трудовий договір широко застосовується в усіх країнах з ринковою економікою для найму робочої сили.

Трудовий договір — це угода між працівником і власником підприємства, установи, організації, уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник, уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін (ст. 21 КЗпП).

Сторонами трудового договору є роботодавець і працівник. Якщо найм на роботу на підставі трудового договору здійснює фізична особа, то роботодавцем вважатиметься вона. Загальні умови участі фізичних осіб у трудових правовідносинах як роботодавців загалом збігаються з цивільною правосуб'єктністю фізичних осіб.

Зміст трудового договору формують взаємні зобов'язання його сторін.

У загальному вигляді зміст трудового договору подано у ст. 21 КЗпП, яка передбачає обов'язок працівника виконувати роботу, передбачену договором, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку, та обов'язок роботодавця виплачувати заробітну плату і забезпечити умови праці, потрібні для виконання цієї роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Здебільшого права і обов'язки сторін встановлюються за взаємною згодою працівника і роботодавця. Розрізняють і такі умови трудового договору, що визначені законодавством. Це, зазвичай, гарантії, які передбачають мінімальний розмір заробітної плати, мінімальну тривалість відпустки тощо, їх ще називають нормативними умовами.

Основну частину трудового договору становлять договірні (погоджувальні) умови. Вони стосуються *трудової функції, місця роботи, оплати праці, початку роботи*. У трудовому договорі також можуть міститися умови про нерозголошення комерційної таємниці. Основною вимогою, яка висувається до договірних умов, є правило ст. 9 КЗпП: умови трудового договору не повинні погіршувати становище працівника порівняно з тими, що вже встановлені чинним законодавством.

Для трудового договору законодавством передбачено, здебільшого, письмову форму. Стаття 24 КЗпП містить перелік випадків, коли додержання письмової форми трудового договору є обов'язковим.

Мовою нормативно-правового акту

Кодекс законів про працю України

редакція від 11.10.2018, витяг <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08>

Стаття 24. Укладення трудового договору

Трудовий договір укладається, як правило, в письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

- 1) при організованому наборі працівників;
- 2) при укладенні трудового договору про роботу в районах з особливими природними географічними і геологічними умовами та умовами підвищеного ризику для здоров'я;
- 3) при укладенні контракту;
- 4) у випадках, коли працівник наполягає на укладенні трудового договору у письмовій формі;

Розділ 7. Трудове право України

- 5) при укладенні трудового договору з неповнолітнім (стаття 187 цього Кодексу);
- 6) при укладенні трудового договору з фізичною особою;
- 7) в інших випадках, передбачених законодавством України.

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний подати паспорт або інший документ, що посвідчує особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, — також документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), про стан здоров'я та інші документи.

Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Особі, запрошеній на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації за погодженням між керівниками підприємств, установ, організацій, не може бути відмовлено в укладенні трудового договору.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

34.1.2. Випробувальний строк

З метою перевірки, чи може працівник належно виконувати доручену роботу, при прийнятті на роботу роботодавець може встановити йому випробування. Умова про випробування обов'язково має бути зазначена в наказі про прийняття на роботу. Строк випробування встановлюється угодою сторін, але не повинен перевищувати трьох місяців. Для робітників такий строк не має перевищувати одного місяця, а в окремих випадках, за погодженням з відповідним виборним органом первинної профспілкової організації, — шести місяців. До строку випробування не зараховують дні, коли працівник фактично не працював, незалежно від причини.

Коли строк випробування закінчився, а працівник продовжує працювати, то він вважається таким, що витримав випробування, і наступне розірвання трудового договору допускається лише на загальних підставах. Додаткового наказу на прийняття на роботу не потрібно.

У разі встановлення роботодавцем невідповідності працівника займаній посаді, на яку його прийнято, або виконуваній роботі він має право протягом строку випробування звільнити такого працівника, письмово попередивши його про це за три дні.

34.1.3. Види трудового договору. Контракт

Види трудового договору. Трудовий договір поділяється на види за різними критеріями: терміном його дії; суб'єктами; характером виконуваної функції; порядком виникнення трудових правовідносин тощо.

Найбільш традиційним вважається поділ трудових договорів за *термінами їх дії*. Згідно зі ст. 23 КЗпП розрізняють такі їх види:

- 1) **безстрокові**, тобто укладені на невизначений строк;
- 2) **строкові**, укладені на строк, визначений угодою сторін;
- 3) такі, що укладаються **на час виконання певної роботи**.

Трудове законодавство обмежує застосування *строкових трудових договорів*. Укладаючи їх, працівник бере на себе зобов'язання працювати на підприємстві протягом конкретного терміну. Такий трудовий договір може укладатися на будь-який строк, визначений за взаємною згодою сторін. Він може бути визначений або певним часовим (календарним) відрізком, або ж закінчення договору зумовлюється настанням конкретного юридичного факту, наприклад, виходом на роботу жінки, що перебувала у відпустці з догляду за дитиною, чи поверненням працівника, що був обраний на виборну посаду, тощо. Строк трудового договору може також визначатися терміном виконання певної роботи. В наказі про укладення строкового трудового договору обов'язково має зазначатись про його строковий характер.

Строковий трудовий договір укладається лише у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчо. Тим самим сфера укладення строкових трудових договорів законодавчо обмежена.

Серед договорів, які безпосередньо впливають на факт виникнення трудових правовідносин, особливе місце належить *контракту*.

Контракт визначається як *особливий вид трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (зокрема матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, зокрема дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін*. Сфера його укладення визначається виключно законами України. Він обов'язково укладається у письмовій формі.

Виконайте в команді

1. Порівняйте трудовий договір та цивільно-правовий договір (наприклад, договір підряду, доручення), візуалізуйте інформацію в таблиці.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Д. був прийнятий на роботу в конструкторське бюро з місячним випробувальним строком на посаду інженера-конструктора. За 2 дні до закінчення місячного

Розділ 7. Трудове право України

строку Д. усно повідомили, що адміністрація вирішила його залишити для випробування ще на місяць. Але через тиждень з міністерства направили інженера, який був звільнений у зв'язку з реорганізацією відділу у міністерстві, а Д. звільнили як такого, що не витримав випробування. *Дайте правову оцінку ситуації.*

Правова ситуація 2. Власова Т. домовилася з начальником відділу кадрів льонокомбінату про зарахування її на посаду бухгалтера. Коли Власова Т. наступного дня вийшла на роботу, їй сказали, що на цю посаду прийняти її не можуть, оскільки вона за останні три роки змінила два місця роботи. Власова Т. звернулася із заявою до директора льонокомбінату, в якій указала на те, що у зв'язку з укладенням договору про роботу на льонокомбінаті вона втратила змогу влаштуватися на іншу роботу, а для звільнення з попередніх місць роботи мала поважні причини. *Дайте правову оцінку ситуації.*

§ 34.2. Укладення трудового договору

34.2.1. Порядок укладення трудового договору

Трудове законодавство встановлює єдині вимоги щодо порядку укладення трудового договору. Передбачено, зокрема, що, укладаючи трудовий договір, роботодавець має право вимагати від особи, що наймається на роботу, *трудова книжка і документ, який посвідчує особу*. Якщо така особа поступає на роботу вперше і не має трудової книжки, то вона має надати *довідку з місця проживання*. Міські жителі подають довідки з житлово-експлуатаційної організації, а мешканці сільських населених пунктів — довідки з сільрад. Особи, звільнені зі Збройних Сил України, подають наймаючись на роботу, *військовий квиток*.

Стаття 25 КЗпП забороняє роботодавцеві, укладаючи трудовий договір, вимагати від осіб, які наймаються на роботу, відомості про партійну, національну належність, походження, прописку та документи, подання яких не передбачено законодавством.

Водночас законодавство *передбачає подання додаткових документів* у тих випадках, коли зайняття посади чи виконання певної роботи вимагає відповідної освіти або кваліфікації. Наприклад, *диплома про освіту, посвідчення водія* тощо. Стаття 24 КЗпП забороняє укладати трудовий договір із громадянином, якому, згідно з медичним висновком протипоказана запропонована робота за станом здоров'я. відповідно до законодавства, осіб, молодших 18-ти років, приймають на роботу після обов'язкового медичного огляду.

Законодавством України, як виняток, можуть встановлюватися певні *обмеження при прийнятті на роботу* деяких осіб. Зокрема, роботодавець

вправі запроваджувати обмеження щодо спільної роботи осіб, які є близькими родичами чи свояками, на одному і тому самому підприємстві. Таке обмеження може встановлюватись лише за умови, що родичі у зв'язку з виконанням трудових обов'язків безпосередньо підпорядковані один одному. Стаття 25-1 КЗпП подає перелік таких родичів і свояків. До них належать батьки, подружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри, діти подружжя.

Однією з гарантій для працівників при укладенні трудового договору є правило ч. 1 ст. 22 КЗпП, яким встановлено заборону необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу. Необґрунтованою відмовою за наявності вакантного робочого місця вважається відмова з посиланням на обставини, що не стосуються ділових якостей працівника.

Для деяких категорій працівників встановлено *додаткові гарантії прийому на роботу*. Зокрема, Законом «Про зайнятість населення» передбачено бронювання на підприємствах з чисельністю працівників понад 20 осіб до 5 % загальної кількості робочих місць для таких категорій громадян: одному з батьків або особі, яка їх замінює і: має на утриманні дитину (дітей) віком до шести років; виховує без одного з подружжя дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю; утримує без одного з подружжя особу з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) та/або особу з інвалідністю I групи (незалежно від причини інвалідності); дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, особам, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; особам, звільненим після відбуття покарання або примусового лікування; молоді, яка закінчила або припинила навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, звільнилася зі строкової військової або альтернативної (невійськової) служби (протягом шести місяців після закінчення або припинення навчання чи служби) і яка вперше приймається на роботу; особам, яким до настання права на пенсію за віком відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» залишилося 10 і менше років; особам з інвалідністю, які не досягли пенсійного віку, встановленого Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; особам, яким виповнилося 15 років та які за згодою одного з батьків або особи, яка їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу; учасникам бойових дій відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Розділ 7. Трудове право України

Заборонено відмовляти цим особам у прийомі на роботу, якщо вони направлені на підприємство органами державної служби зайнятості в межах встановленої броні.

Трудове законодавство встановлює заборону необґрунтованої відмови у прийомі на роботу також: а) молодим фахівцям, які закінчили вищий навчальний заклад і у встановленому порядку направлені на роботу на певне підприємство; б) вагітним жінкам з мотивів вагітності; в) жінкам, які мають дітей віком до 3 років або дитину-інваліда, а також самотні матері — за наявності дитини віком до 14 років з мотивів наявності дитини; г) виборним працівникам після закінчення строку їх повноважень; ґ) працівникам, яким надано право поворотного прийняття на роботу; д) інвалідам, які направлені органами Фонду соціального захисту інвалідів в рахунок броні; е) особам, які були звільнені у зв'язку із призовом на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу; є) працівникам, запрошеним на роботу в порядку переведення з іншого підприємства.

Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням роботодавця про зарахування працівника на роботу.

34.2.3. Права та обов'язки працівника та роботодавця

До початку роботи роботодавець зобов'язаний:

1) роз'яснити працівникові його права та обов'язки, проінформувати про умови праці, а також про його права на пільги та компенсації за роботу на шкідливих та небезпечних роботах;

2) ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором;

3) визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами;

4) проінформувати працівника з техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці і протипожежної охорони.

Працівникам, які працюють більше 5 днів, оформляють *трудову книжку*. Вона є основним документом про трудову діяльність працівника. Трудові книжки ведуться на всіх працівників, зокрема на працівників, які є співвласниками (власниками) підприємств, фермерських господарств, сезонних та тимчасових, позаштатних працівників за умови, що вони підлягають державному соціальному страхуванню, а також на працівників, які працюють за трудовим договором у фізичної особи.

Заповнення трудової книжки вперше провадиться роботодавцем не пізніше тижневого строку з дня прийняття на роботу працівника. На осіб, які

працюють за сумісництвом, трудові книжки ведуться тільки за місцем основної роботи.

До трудової книжки **вносять**:

1) відомості про працівника: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження;

2) відомості про прийняття на роботу із зазначенням дати прийняття і посади чи виду роботи, переведення на іншу постійну роботу, звільнення із зазначенням підстави і дати звільнення;

3) відомості про нагородження державними нагородами та відзнаками України, а також про заохочення, які передбачені правилами внутрішнього трудового розпорядку, статутами та положеннями про дисципліну;

4) відомості про відкриття, на які видані дипломи, про використані винаходи і раціоналізаторські пропозиції та про виплачені у зв'язку з цим винагороди.

До трудової книжки **не вносять** дисциплінарні стягнення, які накладаються на працівника, відомості про тимчасові переведення, а також премії, передбачені системою заробітної плати або виплата яких має регулярний характер. Усі записи у трудовій книжці вносяться роботодавцем після видання відповідного наказу не пізніше тижневого строку, а про звільнення — у день звільнення і повинні точно відповідати тексту наказу і нормі закону.

Останнім часом, окрім трудової книжки, на кожного працівника заводять ще й **страхове свідоцтво**. Відповідно до законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування підставою для здійснення виплат із соціального забезпечення є не трудовий стаж, а страховий стаж, тобто період, протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачувала або за неї сплачувались страхові внески.

Тому не виключено, що з часом трудова книжка втрачатиме своє значення і буде повністю замінена на страхове свідоцтво.

Свідоцтво видається кожній особі, яка підлягає будь-якому виду загальнообов'язкового державного соціального страхування. Страхове свідоцтво зберігається у застрахованої особи. Воно пред'являється у разі одержання послуг та матеріального забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, укладення трудового договору (контракту), договору цивільно-правового характеру, предметом якого є виконання робіт та надання послуг, під час прийому на навчання, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

34.2.4. Переведення та переміщення працівника

Трудове законодавство не дозволяє в односторонньому порядку змінювати умови трудового договору.

Зміною умов трудового договору є доповнення, скасування або коригування певних істотних умов змісту договору, якщо при цьому трудові правовідносини продовжують тривати.

Розрізняють **переведення на іншу роботу, переміщення** і зміну інших істотних умов трудового договору.

Переведенням на іншу роботу, яке потребує згоди працівника, вважається *доручення працівникові виконувати роботу, яка не відповідає спеціальності, кваліфікації чи посаді, а також зміна інших (крім робочого місця) істотних умов трудового договору, якщо при цьому немає змін в організації виробництва і праці.*

Залежно від тривалості переведень їх поділяють на **постійні** та **тимчасові**.

При **постійному переведенні** його строк не обумовлюється. Воно завжди відбувається за згодою працівника. При тимчасовому переведенні заздалегідь обумовлюється його строк. Після спливу зазначеного строку працівника поновлюють на попередній роботі.

Тимчасові переведення проводять за згодою працівника. Однак законодавством встановлено винятки з цього правила. Так, роботодавець має право перевести працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, без його згоди на термін до одного місяця для відвернення або ліквідації наслідків стихійного лиха, епідемій, епізоотій, виробничих аварій, а також інших обставин, які ставлять або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови людей. Перелік цих обставин виняткового характеру не є вичерпним. Переведення працівника у таких випадках можливе лише за умови, що робота не протипоказана йому за станом здоров'я. Крім того, забороняється тимчасово переводити на іншу роботу осіб віком до 18 років, вагітних жінок, жінок, які мають дитину-інваліда або дитину віком до 6 років, без їхньої згоди (ч. 3 ст. 33 КЗпП).

При тимчасовому переведенні оплата праці здійснюється за виконану роботу, але вона не повинна бути нижчою від середнього заробітку за попередню роботу.

Серед тимчасових переведень, які здійснюються в інтересах працівника, можна виділити **переведення, пов'язані зі станом його здоров'я**. Йдеться про випадки, коли працівник тимчасово або постійно не може виконувати роботу, на яку він був прийнятий, проте може без шкоди своєму здоров'ю виконувати іншу, легшу роботу. Поняття «легша робота» визначається у

кожному конкретному випадку, враховуючи фізіологічні та психологічні можливості працівника належно виконувати роботу. Ініціатива про переведення на легшу роботу може виходити як від працівника, так і від роботодавця.

Висновок про необхідність постійного переведення із зазначенням переліку робіт, на які можна перевести працівника, надає медико-соціальна експертна комісія. Для тимчасового переведення потрібен висновок лікарсько-консультаційної комісії лікувального закладу за місцем проживання або роботи працівника, де так само вказуються види робіт, на яких працівник може працювати.

34.2.5. Відсторонення від роботи

При відстороненні трудові відносини працівника з роботодавцем не припиняються, тому тут не йдеться про звільнення з роботи. Однак при цьому *працівник тимчасово не допускається до виконання своїх трудових обов'язків*. Залежно від причин відсторонення заробітна плата на цей період не зберігається, хоч у деяких випадках виплачується допомога за рахунок коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або ж нараховується середній заробіток.

Відсторонення від роботи можливе лише у випадках, що передбачені законодавством. Воно оголошується наказом або розпорядженням керівника підприємства, установи чи організації, і про це працівник має бути повідомлений. Термін відсторонення встановлюється до усунення причин, що його викликали. Працівник має право оскаржити наказ про відсторонення від роботи у встановленому законом порядку.

Стаття 46 КЗпП України передбачає правило, за яким працівник *може бути відсторонений від роботи роботодавцем*, якщо з'явився на роботу у нетверезому стані, стані наркотичного або токсичного сп'яніння; при відмові або ухилився від обов'язкових медичних оглядів, навчання інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної безпеки, а також в інших випадках, передбачених законодавством.

У цих випадках відсторонення від роботи здійснює роботодавець за поданням компетентних посадових осіб *без збереження заробітної плати*.

Виконайте в команді

1. Знайдіть у тексті Конституції України положення, які стосуються права на працю.
2. Сформулюйте права і обов'язки громадян як суб'єктів трудових правовідносин.
3. Складіть проект трудового договору для таких ситуацій:
 - Галина В. влаштовується помічником вихователя в заклад дошкільної освіти.

Розділ 7. Трудове право України

- 17-річна Оксана Х. влаштовується лаборантом на кафедрі хімії в університет.
- Марія М. влаштовується працювати касиром супермаркету.
- Василь Т. працюватиме технологом цеху, який виготовляє керамічну плитку.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правової ситуації

Правова ситуація 1. Швея ательє «Шпулька» Валько М. тимчасово, у зв'язку з хворобою працівника, була переведена у прибиральниці. Валько М. не вийшла на роботу, посилаючись на те, що праця прибиральниці належить до некваліфікованої роботи і адміністрація не має права здійснювати таке переведення без її згоди. *Які порушення допущені адміністрацією при переведенні Валько М.? Куди може звернутися Валько М. з оскарженням і як буде вирішено спір?*

§ 34.3. Припинення трудового договору

34.3.1. Загальні підстави припинення трудового договору

Припинення трудового договору допускається лише за дотримання таких умов: а) існують законні підстави для його припинення; б) дотримано встановленого порядку звільнення з роботи.

Законними підставами для припинення трудового договору вважаються такі, які визначені законодавчими актами. Переважно вони передбачаються у КЗпП. Однак ст. 7 КЗпП встановлює, що, крім передбачених Кодексом, для припинення трудового договору деяких категорій працівників за певних умов спеціальним законодавством можуть бути передбачені й інші підстави.

Щодо другої умови, то закон встановлює порядок припинення трудового договору для певних груп підстав, наприклад, **з ініціативи працівника, з ініціативи роботодавця**. Існує також порядок припинення трудового договору для кожної підстави зокрема, наприклад, для розірвання договору за п. 1 ст. 40 КЗпП. При припиненні трудового договору за п. 1 ст. 36 КЗпП за угодою сторін порядок його розірвання визначають самі сторони. Деякі особливості пов'язані, наприклад, з порядком проведення виплат, які можуть здійснюватися при припиненні трудового договору, можуть встановлюватися спеціальним законодавством або ж колективним договором.

Усі підстави припинення трудового договору, що передбачені КЗпП, можна класифікувати залежно від характеру юридичного факту (дія чи подія), який став підставою для його припинення.

До юридичних фактів — *подій* належать смерть працівника (у разі смерті працівника припинення трудового договору оформляється наказом, у якому зазначається саме така підстава) та сплив терміну самого договору.

До юридичних фактів — *дій* належать такі підстави, за яких трудовий договір припиняється в результаті волевиявлення його сторін або так званих третіх осіб, які не є його стороною.

34.3.2. Розірвання трудового договору за ініціативою працівника

При розірванні трудового договору з ініціативи працівника важливе значення має те, чи він укладений на невизначений строк, чи має строковий характер. Загальне правило передбачає, що працівник має право розірвати безстроковий трудовий договір, попередивши про це роботодавця за 2 тижні. Якщо до закінчення вказаного терміну працівник самовільно залишив роботу, то він може бути звільнений за прогул. Протягом терміну попередження працівникові надається право відкликати раніше подану заяву. Законодавство також передбачає, якщо після закінчення терміну попередження працівник не був звільнений, продовжує працювати і не наполягає на залишенні роботи, роботодавець не має права звільнити його відповідно до раніше поданої заяви.

Трудовий договір може бути розірваний і до закінчення 2-тижневого терміну попередження, якщо роботодавець і працівник про це домовились. Якщо ж роботодавець не звільняє працівника після спливу цього терміну, то працівник має право припинити роботу. Водночас ст. 38 КЗпП зобов'язує роботодавця за наявності поважних причин звільнити працівника у такий строк, про який він просить у заяві. Поважними причинами закон називає такі, за наявності яких працівник не може продовжувати виконання роботи.

34.3.3. Розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця

Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір, до закінчення його строку, можуть бути розірвані роботодавцем лише з підстав, передбачених у законі із додержанням встановленого порядку. Роботодавець, на відміну від працівника, позбавлений права на свій розсуд розірвати трудовий договір. Це зумовлено передусім охороною трудових прав працівників та є важливою гарантією захисту від необгрунтованих звільнень за ініціативою роботодавця.

Ст. 40 КЗпП України містить вичерпний перелік підстав для **розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця**. Зокрема, останній має право розірвати договір у випадку:

1) змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників;

Розділ 7. Трудове право України

2) виявленої невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи, а так само в разі відмови у наданні допуску до державної таємниці або скасування допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

3) систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення;

4) прогулу (зокрема відсутності на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

5) нез'явлення на роботу протягом більш як чотири місяці поспіль унаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки у зв'язку з вагітністю і пологами, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За працівниками, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

6) поновлення на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу;

7) появи на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

8) вчинення за місцем роботи розкрадання (зокрема дрібного) майна власника, встановленого вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компетенції якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу;

10) призову або мобілізації власника — фізичної особи під час особливого періоду;

11) встановлення невідповідності працівника займаній посаді, на яку його прийнято, або виконуваній роботі протягом строку випробування.

Крім того, існують деякі **додаткові підстави розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця**. Вони стосуються лише певних категорій працівників. Зокрема, ст. 41 КЗпП України передбачає, що трудовий договір з ініціативи власника або уповноваженого ним органу може бути розірваний також у випадках:

– одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи, організації всіх форм власності (філіалу, представництва, відділення та іншого відокремленого підрозділу), його

заступниками, головним бухгалтером підприємства, установи, організації, його заступниками, а також службовими особами органів доходів і зборів, яким присвоєно спеціальні звання, і службовими особами центральних органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах державного фінансового контролю та контролю за цінами;

- винних дій керівника підприємства, установи, організації, внаслідок чого заробітна плата виплачувалася несвоєчасно або в розмірах, нижчих від встановленого законом розміру мінімальної заробітної плати;
- винних дій працівника, який безпосередньо обслуговує грошові, товарні або культурні цінності, якщо ці дії дають підстави для втрати довір'я до нього з боку роботодавця;
- вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи;
- перебування всупереч вимогам Закону України «Про запобігання корупції» у прямому підпорядкуванні у близької особи;
- припинення повноважень посадових осіб.

Окремою варто згадати *підстави розірвання трудового договору з ініціативи осіб або органів, що не є стороною трудового договору*. До цієї групи належать такі підстави:

- призов або вступ працівника на військову службу, направлення на альтернативну (невійськову) службу (п. 3 ст. 36);
- розірвання трудового договору на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (ст. 45);
- набрання законної сили вирок суду, яким працівника засуджено до покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи (ч. 7 ст. 36);
- розірвання трудового договору з неповнолітнім на вимогу його батьків або інших осіб (ст. 199 КЗпП).

У деяких випадках у разі розірвання трудового договору працівникові виплачується *вихідна допомога*. Ст. 44 КЗпП передбачає, що вихідна допомога виплачується в розмірі середньомісячного заробітку у випадках припинення трудового договору у зв'язку з:

- відмовою працівника від переведення в іншу місцевість разом з підприємством, а також: відмова його продовжувати роботу через зміну істотних умов праці (п.6 ст.36);
- змінами в організації виробництва і праці, зокрема ліквідацією, реорганізацією, банкрутством або перепрофілюванням підприємства,

Розділ 7. Трудове право України

установи, організації, скороченням чисельності або штату працівників (п. 1 ст. 40);

- виявленням невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі (п.2 ст. 40);
- поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу (п. 6 ст. 40).

При припиненні трудового договору у разі призову або вступу на військову службу або направлення на альтернативну (невійськову) службу (п. 3 ст. 36) вихідна допомога виплачується у розмірі двох мінімальних заробітних плат, а при звільненні працівника у зв'язку з порушенням роботодавцем законодавства про працю, умов колективного чи трудового договору — в розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку. У разі припинення трудового договору з підстави припинення повноважень посадових осіб (п. 5 ст. 41) — у розмірі не менше ніж шестимісячний середній заробіток.

Ст. 40 КЗпП України *забороняє звільнення працівника за ініціативою роботодавця в період його тимчасової непрацездатності*. При цьому не має значення причина непрацездатності та її тривалість, а також чи було це відомо роботодавцю. Вказана норма не застосовується у разі розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця через нез'явлення працівника на роботу протягом більш як чотири місяці поспіль внаслідок тимчасової непрацездатності, ліквідації підприємства чи розірвання трудового договору з ініціативи працівника. Також закон *забороняє звільняти працівника за ініціативою роботодавця у період перебування його у відпустці*. Тут не має значення, у якій відпустці перебуває працівник. Норма про заборону розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця в період перебування працівника у відпустці не поширюється також на випадок звільнення у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації.

Виконайте в команді

1. Визначте, якими можуть бути правові наслідки незаконного оформлення прийняття, переведення чи звільнення з роботи.
2. Визначте особливості окремих видів трудових договорів.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему «Підстави розірвання трудового договору».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Данило працював економістом на заводі. 12 червня він подав заяву на звільнення за власним бажанням. Однак 17 червня він звернувся до керівника відділу і повідомив, що передумав звільнитися, оскільки не знайшов нової роботи. 21 червня його викликав директор заводу і повідомив, що за раніше поданою заявою Данила звільнять з 1 липня, оскільки заяву тільки сьогодні подали директору. Крім того директор вимагав, щоб Данило вказав у заяві причину для звільнення. Данило відмовився виконати вимогу директора і пояснив, що передумав звільнитися. *Який порядок звільнення за власним бажанням? Чи можна відкликати раніше подану заяву? Який порядок відкликання раніше поданої заяви? Куди звернутися Данилові зі скаргою на звільнення?*

Правова ситуація 2. К. працював бухгалтером на заводі. Через несприятливе фінансове становище на зборах трудового колективу було ухвалено рішення про скорочення управлінського персоналу, однак зазначено, що у разі покращення фінансового становища усіх звільнених працівників приймуть назад на роботу. К. у зв'язку із ухваленим рішенням було звільнено за скороченням штату. Він заперечував проти звільнення, оскільки вважав, що підстав для звільнення немає, він єдиний годувальник у сім'ї, бо дружина зареєстрована в службі зайнятості як безробітна. Крім того в нього найвища кваліфікація серед усіх бухгалтерів. *Який порядок звільнення працівників за скороченням штату? Чи правомірно звільнили К.? Чи законним є рішення про прийняття на роботу всіх звільнених працівників після покращення фінансового становища підприємства? Куди можна оскаржити незаконне звільнення?*

Правова ситуація 3. Ш. працював економістом на комбінаті «Атрон». Наказом від 24 жовтня 2011 р. його було звільнено за ст. 38 КЗпП України. Вважаючи звільнення неправильним, Ш. звернувся до суду з позовом про поновлення його на роботі, посилаючись на те, що 10 жовтня 2011 р. він подав заяву про звільнення з роботи за власним бажанням, 22 жовтня того ж самого року він захворів, після хвороби вирішив не звільнитися, а коли прийшов на роботу 3 листопада 2011 р., його повідомили, що він звільнений згідно з поданою раніше заявою. *Який порядок розірвання трудового договору з ініціативи працівника? Чи включається час хвороби в строк попередження про звільнення за власним бажанням? Вирішіть спір.*

Для закріплення теми 34:

1. Назвіть умови трудового договору; види трудового договору; підстави припинення трудового договору.
2. Визначте умови та особливості відсторонення від роботи.
3. Опишіть порядок укладання та розірвання трудового договору.
4. Порівняйте трудовий і колективний договори.
5. Зіставте права та обов'язки працівника і роботодавця, поняття «переведення» та «переміщення» працівника, розірвання трудового договору за ініціативою працівника та за ініціативою роботодавця.
6. Оцініть роль випробувального строку в трудових правовідносинах.
7. Схарактеризуйте загальні підстави розірвання трудового договору.
8. Наведіть приклади додаткових гарантій прийому на роботу для деяких категорій працівників.

Розділ 7. Трудове право України

ТЕМА 35. Робочий час і час відпочинку

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• робочий час; • види робочого часу; • ненормований робочий день; • надурочні роботи; • час відпочинку; • відпустка; • види відпусток; • особливості праці у вихідні, святкові та неробочі дні; • скорочений і неповний робочий час

«Той, хто не може розпорядитися двома третинами дня особисто для себе, має бути названий рабом».

Фрідріх Ніцше, німецький філософ і психолог XIX ст.

§ 35.1. Робочий час

35.1.1. Поняття робочого часу

Робочий час — це встановлений законом, колективним договором чи угодою сторін період, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором.

Розрізняють основний та неосновний робочий час. **Основний** — це встановлена законом або трудовим договором тривалість робочого часу, яку безумовно має відпрацювати працівник. До цього виду робочого часу належать: нормальний, скорочений та неповний робочий час. **Неосновним** робочим часом вважається законодавчо закріплене відхилення від основного робочого часу. Це передусім — надурочні роботи, тривалість робочого часу у вихідні, святкові та неробочі дні.

35.1.2. Види робочого часу

Найпоширенішим видом робочого часу є **нормальний робочий час**.

Це — час, визначений законом як норма робочого тижня для працівників, зайнятих у звичайних умовах праці незалежно від виду, характеру, форми виконуваної роботи та обліку робочого часу. Нормальний робочий час не може перевищувати 40 годин на тиждень. Водночас законом передбачена можливість в колективному договорі встановити зменшену норму робочого часу. Закріплений на рівні колективно-договірного регулювання робочий час і буде нормальним для даного підприємства.

Скорочений робочий час законодавство передбачає для окремих категорій працівників. При цьому, незважаючи на досить суттєве його скорочення порівняно з нормальним робочим часом, він так само є нормою для тих, на кого він поширюється. А отже, для них нема жодного погіршення в оплаті праці, тривалості відпустки та ін. порівняно з тими, що працюють на умовах нормального робочого часу.

Першою категорією працівників зі скороченим робочим часом є неповнолітні. Залежно від віку закон передбачає декілька варіантів. Для осіб віком від 16 до 18 років тривалість робочого часу — 36 годин на тиждень, а для тих, що

не досягли 16 років, — 24 години на тиждень. Така ж тривалість робочого часу і для учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул.

Наступна категорія осіб зі скороченою тривалістю робочого часу — працівники, зайняті на роботах зі шкідливими умовами праці. Тривалість їх робочого тижня не повинна перевищувати 36 годин, а в окремих випадках ця норма може бути і меншою. Перелік виробництв, цехів, професій і посад з шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого часу, встановлюється підзаконними нормативними актами. Робочий час скорочується в ті дні, коли працівник фактично зайнятий у шкідливих умовах праці не менше половини встановленої Переліком для даного виробництва, цеху, професії чи посади тривалості робочого дня. Однак якщо в Переліку вказується «постійно зайнятий», «постійно працюючий», то робочий день скорочується лише за умови, що працівник фактично зайнятий у шкідливих умовах протягом всього скороченого робочого дня.

Скорочена тривалість робочого часу передбачена законодавством також для медичних працівників; для педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх та спеціальних середніх та вищих навчальних закладів; для інвалідів 1-ї та 2-ї груп, які працюють на підприємствах, у цехах та на ділянках, призначених для використання праці цих осіб.

Неповний робочий час встановлюється за погодженням між працівником та роботодавцем. Така домовленість між сторонами трудового договору можлива безпосередньо при прийнятті на роботу, так і згодом, у період роботи; на певний термін і без зазначення такого терміну.

Трудовим законодавством передбачено категорії працівників, яким роботодавець зобов'язаний встановити неповний робочий час на їхню прохання: для вагітної жінки; жінки, яка має дитину віком до 14 років або

Розділ 7. Трудове право України

дитину-інваліда, зокрема таку, що перебуває під її опікою, або здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку. Відмова роботодавця забезпечити таке право може бути оскаржена до органів, що уповноважені розглядати трудові спори.

Розрізняють кілька видів неповного робочого часу: неповний робочий тиждень (скорочення кількості робочих днів протягом робочого тижня); неповний робочий день (скорочення тривалості робочого дня без скорочення кількості робочих днів у тижні); поєднання обох попередніх (наприклад, 2 робочі дні на тиждень по 3 години щодня).

Робота на умовах неповного робочого часу не звужує обсягу трудових прав працівників. Вони мають право на відпочинок, право на допомогу в разі тимчасової непрацездатності тощо. Оплата праці в цьому випадку проводиться пропорційно відпрацьованому часу при погодинній формі оплати праці або ж залежно від виробітку — якщо встановлено відрядну форму оплати праці.

Неосновний, або надурочний, робочий час як різновид робочого часу — це час, протягом якого працівник виконує обумовлену трудовим договором роботу понад встановлену норму тривалості робочого часу. В законодавстві така робота називається надурочною роботою. Цей вид робочого часу відрізняється від інших видів певними особливостями:

- може застосовуватися лише у виняткових випадках, визначених законом;
- граничні норми їх застосування;
- подвійна оплата за надурочну роботу;
- заборона залучення окремих категорій працівників.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Складіть схему «Види робочого часу».
2. Проаналізуйте відмінність скороченого та неповного робочого часу

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правової ситуації

Правова ситуація 1. 14-річний Ігор і 15-річний Петро влаштувалися на роботу на підприємство з доставки пошти під час канікул. Їм встановили робочий час відповідно 24 і 36 годин на тиждень з оплатою пропорційно відпрацьованому часу. Вони обоє висловили бажання працювати повний робочий час, щоб заробити більше грошей, а також продовжити працювати після закінчення канікул. У цьому проханні обом було відмовлено. *З якого віку допускається прийом на роботу неповнолітніх? Який порядок встановлення робочого часу для неповнолітніх? Як оплачується праця неповнолітніх? Проаналізуйте вимоги неповнолітніх і відмову дирекції.*

§ 35.2. Час відпочинку

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/eGyjbw>

або QR-кодом

35.2.1. Час відпочинку і його види

35.2.2. Особливості праці у вихідні, святкові та неробочі дні

35.2.3. Поняття та види відпусток

Виконайте в команді

1. Складіть схему «Види часу відпочинку».
2. Установіть відмінність між поняттями «вихідні», «святкові» та «неробочі» дні. Візуалізуйте інформацію.
3. Порахуйте кількість святкових і неробочих днів у поточному календарному році.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть таблицю:

ВИДИ ВІДПУСТОК		
Вид відпустки	Тривалість	Особливість оплати

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 2. С. працював на заводі токарем. 17 серпня він написав заяву про надання йому відпустки з наступного дня. У відділі кадрів йому пояснили, що відпустку йому надати не мають змоги, оскільки вже багато працівників перебувають у відпустках, підприємство має багато замовлень, а тому працівники зараз дуже потрібні. С. запропонували надати відпустку з 20 вересня, коли більшість працівників вийдуть із відпустки. Крім того, С. пояснили, що він має право на щорічну основну відпустку мінімальної тривалості, а також додаткову щорічну відпустку за шкідливі умови праці тривалістю наполовину меншою від максимальної, що передбачено чинним законодавством. *Які види відпусток ви знаєте? Коли в працівника з'являється право на відпустку? Який порядок надання відпустки, а також порядок обчислення її тривалості?*

Для закріплення теми 35:

1. Назвіть види робочого часу; види відпусток.
2. Визначте особливості праці у вихідні, святкові та неробочі дні.
3. Опишіть особливості праці у вихідні, святкові та неробочі дні.
4. Порівняйте види відпусток; скорочений і неповний робочий час.
5. Зіставте поняття «святкові дні» і «неробочі дні».
6. Оцініть значення для працівника передбаченої трудовим законодавством відпустки без збереження заробітної плати.
7. Схарактеризуйте види робочого часу.
8. Наведіть приклади надурочних робіт, професій із ненормованим робочим днем.

ТЕМА 36. Трудова дисципліна. Дисциплінарна відповідальність. Матеріальна відповідальність працівників за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації.

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- трудова дисципліна; • правила внутрішнього трудового розпорядку; • дисциплінарна відповідальність; • дисциплінарне стягнення; • види дисциплінарних стягнень; • матеріальна відповідальність; • порядок накладення дисциплінарного стягнення; • підстави матеріальної відповідальності; • колективна відповідальність

«Без явно посиленої працьовитості немає ні талантів, ні генії».

Дмитро Менделєєв, учений, хімік

§ 36.1. Трудова дисципліна

36.1.1. Поняття трудової дисципліни. Заохочення

Одним з обов'язків працівника є дотримання трудової дисципліни.

Трудова дисципліна – це сукупність норм, які встановлюють обов'язки сторін трудового договору, режим їх виконання, внутрішній трудовий розпорядок, засоби заохочення та відповідальності, що складають механізм забезпечення виконання цих зобов'язань. Трудова дисципліна має подвійний характер і передбачає взаємні зобов'язання обох сторін трудового договору:

- **обов'язок роботодавця** створювати працівникові умови праці, необхідні для найбільш ефективного виконання трудової функції;
- **обов'язок працівника** — неухильно дотримувати правил поведінки, встановлених законодавчими актами, локальними нормами та угодами сторін.

Обов'язки роботодавця полягають у забезпеченні працівникам соціальних, економічних гарантій та прав, передбачених законом. Трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, методами переконання, виховання, а також заохочення за сумлінну працю та застосуванням в певних випадках заходів дисциплінарного та громадського впливу і стягнення.

Заохочення — це своєрідна форма позитивної оцінки результатів праці працівника у процесі виконання ним своєї трудової функції; один із засобів забезпечення належної трудової дисципліни. До працівників можуть застосовуватись будь-які заохочення, що обумовлені в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку

(ст. 143 КЗпП). На практиці можуть застосовуватися *матеріальні чи моральні* (за формою), *індивідуальні чи колективні* (за суб'єктом) заохочення.

Типовими правилами внутрішнього трудового розпорядку для робочих і службовців підприємств, установ, організацій (п. 21) передбачено перелік заходів заохочення, які можуть використовуватися на всіх підприємствах: оголошення подяки; видача премії; нагородження цінним подарунком; нагородження Почесною грамотою; занесення до Книги пошани, на Дошку пошани.

За особливі трудові заслуги працівників представляють до нагородження орденами, медалями, почесними грамотами, нагрудними знаками і до присвоєння почесних звань та звань кращого працівника за певною професією. Встановлення державних нагород може здійснюватися лише законами України. Відповідно до п. 25 ст. 106 Конституції України нагородження державними нагородами належить до компетенції Президента України.

36.1.2. Правила внутрішнього трудового розпорядку

Внутрішній трудовий розпорядок — це додержання працівником у процесі виконання трудових функцій визначеного нормами трудового права порядку організації праці.

Внутрішній трудовий розпорядок на конкретному підприємстві, в установі, організації визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами за поданням роботодавця та профспілкового комітету.

Правилами внутрішнього розпорядку визначаються трудові обов'язки працівника та роботодавця. **До обов'язків працівника належать:**

1) обов'язки з виконання трудових функцій (виконувати роботу, обумовлену трудовим договором, продуктивно використовувати робочий час, своєчасно і точно виконувати розпорядження роботодавця тощо);

2) обов'язки додержуватися правил поведінки, які забезпечують нормальний трудовий процес (режиму роботи, правил охорони праці, техніки безпеки, гігієни праці, виробничої санітарії, утримувати своє робоче місце в чистоті та порядку, бережно ставитися до майна власника тощо).

До **обов'язків роботодавця** можна віднести організацію процесу праці, належне забезпечення умов безпеки та гігієни праці, надання необхідних засобів для виконання працівниками трудових обов'язків тощо.

У деяких галузях народного господарства для окремих категорій працівників діють статuti та положення про дисципліну, які затверджує, як правило, Кабінет Міністрів України (наприклад, Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту). Необхідність застосування спеціальних актів зумовлена особливістю змісту обов'язків працівників, складу дисциплінарних правопорушень та дисциплінарних стягнень.

Розділ 7. Трудове право України

Виконайте в команді

1. Поміркуйте, чи тотожні поняття «трудова дисципліна» та «дисципліна праці»?
2. Наведіть приклади заохочень.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Василь працював вахтером на підприємстві. 11 жовтня він не вийшов на роботу, оскільки його брат закінчував будувати гараж і потребував допомоги. Наприкінці робочої зміни на підприємстві було складено акт про відсутність Василя на роботі. Наступного дня Василеві запропонували дати пояснення щодо невиходу на роботу, але він відмовився їх писати. 15 жовтня роботодавець звернувся до профспілкового комітету з поданням про дачу згоди на звільнення Василя з роботи за вчинення прогулу 11 жовтня і відмову написати пояснення щодо своєї відсутності. *Який порядок звільнення працівника за прогул? Коли потрібна згода профспілкового органу на звільнення працівника?*

Правова ситуація 2. Токареві М. було оголошено догану за роботу на верстаті без захисних окулярів, а слюсарю В. — за відмову від проходження медичного огляду. Через три дні М. знову отримав зауваження за роботу без окулярів, а слюсар В. відмовився пройти медичний огляд. Директор заводу, отримавши згоду профкому, звільнив їх за п. 3 ст. 40 КЗпП. *Чи правомірні дії директора?*

§ 36.2. Дисциплінарна відповідальність

36.2.1. Дисциплінарна відповідальність працівників. Дисциплінарні стягнення

Дисциплінарна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності за трудовим правом. Вона *полягає в обов'язку працівника нести відповідальність за вчинене ним порушення трудової дисципліни перед роботодавцем і понести дисциплінарні стягнення, передбачені нормами трудового права.*

Виділяють два види дисциплінарної відповідальності: 1) **загальну** (санкції такої відповідальності застосовують до всіх без винятку працівників); 2) **спеціальну** (застосовується на підставі окремих нормативно-правових актів: статутів, положень, законів і поширюється лише на визначене коло працівників).

Загальна дисциплінарна відповідальність передбачена ст. 147 КЗпП.

КЗпП визначає два види *дисциплінарних стягнень*: **догана** та **звільнення**. Перелік дисциплінарних стягнень загального характеру є вичерпним.

Дисциплінарні стягнення накладаються органом, якому надано право прийняття працівника на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду). За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки одне дисциплінарне стягнення. Перед застосуванням

дисциплінарної відповідальності працівник має дати письмове пояснення про вчинення дисциплінарного проступку.

Дисциплінарне стягнення застосовується роботодавцем безпосередньо після виявлення проступку, але не пізніше 1 місяця з дня його виявлення, не враховуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладено пізніше 6 місяців з дня вчинення проступку. Дисциплінарне стягнення оголошується працівникові у наказі роботодавця. З цим наказом працівник ознайомлюється і письмово засвідчує це.

Спеціальна дисциплінарна відповідальність передбачена спеціальним законодавством: законами, що визначають особливості правового статусу окремих груп працівників (наприклад, Закон України від 15 грудня 1992 р. «Про статус суддів», Закон «Про державну службу» тощо), або підзаконними актами (статутами та положеннями про дисципліну). Спеціальній дисциплінарній відповідальності підлягають прокурорсько-слідчі працівники, судді, державні службовці, працівники гірничих підприємств, працівники зв'язку та деякі інші категорії працівників.

Дисциплінарні стягнення діють 1 рік. Після закінчення цього строку працівник вважається таким, який не притягувався до дисциплінарної відповідальності. Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж виявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року. У період дії дисциплінарних стягнень до працівника не можна застосовувати заходи заохочення.

Виконайте в команді

1. Підготуйте повідомлення (на вибір):
 - Види дисциплінарних стягнень та їх характеристика.
 - Порядок накладання дисциплінарних стягнень.
 - Додаткові заходи впливу на порушників трудової дисципліни.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему «Види і строки накладання дисциплінарних стягнень».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правової ситуації

Правова ситуація 1. 11 вересня Кравченко А. запізнився на роботу на 20 хвилин через те, що працівники комунального транспорту страйкували. 14 вересня директору підприємства була подана доповідна про запізнення Кравченка А. Директор розпорядився притягнути працівника до дисциплінарної відповідальності (накласти догану). Кравченко А. заперечував проти накладення догани, оскільки вважав, що на роботу запізнився з поважних причин і робоче завдання, яке було йому доручено, він виконав, а отже, підприємству ніякої шкоди завдано не

Розділ 7. Трудове право України

було. 19 вересня Кравченко А. написав заяву з проханням надати щорічну основну оплачувану відпустку мінімальної тривалості, що передбачена законодавством. *Що таке дисциплінарна відповідальність та що є підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності? Які види дисциплінарних стягнень ви знаєте? Який порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності? Вкажіть останній день коли на Кравченка А. можна накладати догану.*

§ 36.3. Матеріальна відповідальність

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/OtoJuB>

або QR-кодом

36.3.1. Поняття та підстави матеріальної відповідальності

36.3.2. Види матеріальної відповідальності

36.3.3. Колективна матеріальна відповідальність

36.2.3. Визначення розміру шкоди та порядок її покриття

Виконайте в команді

1. Визначте, які обставини виключають матеріальну відповідальність.
2. Підготуйте повідомлення: «Види матеріальної відповідальності працівників, її підстави та умови», «Матеріальна відповідальність власника підприємства, установи, організації».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть порівняльну таблицю матеріальної та цивільно-правової відповідальності.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правової ситуації

Правова ситуація 1. Фрезерувальник Прокопчук В. допустив грубе порушення технологічної дисципліни, за що йому було знижено кваліфікаційний розряд (з 5 на 4). Водночас йому не оплатили роботу за продукцію, що виявилася внаслідок цього браком, а також притягли до дисциплінарної та матеріальної відповідальності за заподіяну шкоду. Прокопчук В. звернувся до суду з позовною заявою, в якій вимагав відновити йому колишні умови праці, оскільки стягнення у вигляді переведення на нижчеоплачувану роботу не передбачено трудовим законодавством і зниження кваліфікаційного розряду, як на його думку, не передбачено законом. Крім того, за один проступок може бути накладено тільки одне стягнення, а у нього цілих чотири: зниження розряду, несплата виконаної роботи (продукція виявилася браком), стягнення за це матеріальної шкоди, догана. *Дайте правову оцінку цій ситуації. Вирішіть спір.*

Для закріплення теми 36:

1. Назвіть види дисциплінарних стягнень.
2. Визначте види дисциплінарної відповідальності та суб'єктів матеріальної відповідальності.
3. Опишіть порядок накладення дисциплінарного стягнення; підстави матеріальної відповідальності.
4. Порівняйте матеріальну і дисциплінарну відповідальності.
5. Зіставте види матеріальної відповідальності.
6. Оцініть роль правил внутрішнього трудового розпорядку у трудових правовідносинах, роль заохочень у трудових правовідносинах.
7. Схарактеризуйте колективну відповідальність.
8. Наведіть приклади визначення розміру шкоди та порядку її покриття.

ТЕМА 37. Індивідуальні та колективні трудові спори

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- трудовий спір; • страйк; • види трудових спорів; • індивідуальні трудові спори; • колективні трудові спори; • органи, що вирішують індивідуальні та колективні трудові спори; • порядок вирішення трудових спорів; • порядок організації та проведення страйку.

«Нам легше керувати людьми, ніж перешкодити їм керувати нами».

Франсуа де Ларошфуко, французький письменник-мораліст XVII ст.

§ 37.1. Види трудових спорів. Індивідуальні трудові спори

37.1.1. Трудові спори та органи, що їх вирішують

37.1.2. Індивідуальні трудові спори та порядок їх вирішення

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/7u4cLr>
або QR-кодом

Виконайте в команді

Складіть схему «Порядок вирішення індивідуальних трудових спорів»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Бухгалтер ВАТ «Весна» Д. була відсутньою на роботі три з половиною години. Отримавши письмове пояснення Д., з якого було зрозуміло, що вона була відсутньою на

Розділ 7. Трудове право України

робочому місці з поважних причин, головний бухгалтер оголосив їй догану. Д., яка до цього не мала ніяких стягнень, а навіть кілька разів заохочувалась, звернулася із заявою до КТС про зняття накладеного дисциплінарного стягнення. Крім цього, Д. вказувала в заяві, що прогулом вважається відсутність на роботі протягом усього робочого дня, вона ж була відсутньою на роботі тільки 3,5 години. *Що розуміється під прогулом без поважної причини? Як має бути вирішений спір?*

Правова ситуація 2. 15 листопада Л. звернулася до КТС із заявою про неправомірну затримку оплати лікарняного листка. У КТС заява Л. була розглянута 6 грудня. На засіданні КТС із 12 членів були присутні тільки 6. У цьому складі КТС ухвалила рішення про задоволення заяви Л. *Дайте юридичну кваліфікацію діяльності КТС, посилаючись на закон.*

Правова ситуація 3. 17-річна Коропчук А. була прийнята на роботу касиром з випробувальним строком 3 місяці. Через 4 місяці її звільнили у зв'язку з невідповідністю виконуваній роботі протягом строку випробування. При цьому не було одержано згоди профспілки. Коропчук А., незгідна із звільненням, звернулася до КТС. *Куди повинна звернутись Коропчук А. за розіршенням спору? Яке повинне бути рішення спору?*

§ 37.2. Колективні спори. Страйк

37.2.1. Колективні трудові спори (конфлікти). Способи вирішення колективних трудових спорів

37.2.2. Страйк: порядок організації та проведення

37.2.3. Обмеження у проведенні страйку

Виконайте в команді

1. Складіть алгоритм вирішення колективних трудових спорів залежно від їх виду.
2. Визначте правові наслідки законного і незаконного проведення страйку.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть порівняльну таблицю «Види трудових спорів».

Для закріплення теми 37:

1. Назвіть види трудових спорів; органи, що вирішують індивідуальні та колективні трудові спори.
2. Визначте способи вирішення колективних трудових спорів.
3. Опишіть порядок вирішення трудових спорів; порядок організації та проведення страйку.
4. Порівняйте індивідуальні та колективні трудові спори; страйк і мітинг.
5. Схарактеризуйте порядок оголошення страйку залежно від рівня колективного трудового спору.
6. Оцініть роль КТС у розв'язанні індивідуальних трудових спорів.
7. Схарактеризуйте обмеження у проведенні страйку.
8. Наведіть приклади ситуацій, що можуть призвести до виникнення індивідуальних чи колективних трудових спорів, страйку.

ТЕМА 38. Оплата праці. Охорона праці

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• заробітна плата; • мінімальна заробітна плата; • охорона праці; • види заробітної плати; • особливості оплати праці у вихідні, святкові та неробочі дні

«Гроші платить не наймач — він тільки їх тримає. Гроші платить продукт праці».

Генрі Форд, американський конструктор автомобілів

§ 38.1. Гарантії прав працівників на заробітну плату. Охорона праці

38.1.1. Заробітна плата

Однією з умов трудового договору є умова про заробітну плату працівника. **Заробітна плата** — це винагорода, обчислена, зазвичай, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Для заробітної плати як правової категорії характерними є певні **ознаки**:

- 1) Вона є *винагородою* за виконання працівником трудових обов'язків.
- 2) Розмір її *залежить* від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його роботи та господарської діяльності підприємства. Розмір заробітної плати *визначається* за наперед встановленими нормами і розцінками.
- 4) Заробітна плата має *гарантований* характер.

Гарантії прав працівників на заробітну плату. Конституція України у ст. 43 встановлює право кожного на заробітну плату не нижче від визначеної законом. Це покладає на роботодавця обов'язок провести виплату відповідної суми заробітної плати, якщо працівник виконає необхідні умови. Заробітна плата має регулярно виплачуватися у строки, встановлені у колективному договорі. Розмір її не може бути нижчим за мінімальний розмір оплати праці, визначений законом.

Заробітна плата має виплачуватися у грошовій формі. Виплата заробітної плати натурою може бути передбачена колективним договором за цінами не нижче собівартості у розмірі, що не перевищує 30 % нарахованої за місяць. А постановою Кабінету Міністрів України від 3 квітня 1993 р. № 244 «Про перелік товарів, не дозволених для виплати заробітної плати натурою», визначено товари і послуги, якими забороняється виплата заробітної плати в натуральній формі.

Стаття 21 Закону «Про оплату праці» забороняє будь-яке зниження розмірів заробітної плати працівникові залежно від його походження,

Розділ 7. Трудове право України

соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання.

Серед прав працівника на оплату праці можна виділити право на регулярну виплату заробітної плати не рідше 2 разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує 16 календарних днів.

Законом України від 3 липня 1991 р. «Про індексацію грошових доходів населення» (в редакції Закону від 6 лютого 2003 р.) встановлено, що індивідуальна заробітна плата підлягає індексації. Окремо необхідно зазначити право працівника на компенсацію втрати частини заробітної плати у зв'язку із затримкою термінів її виплати відповідно до Закону України від 19 жовтня 2000 р. «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати».

Серед прав працівника на оплату праці також варто зауважити законодавче обмеження відрахувань із заробітної плати у розмірі не більше 20 відсотків, а у випадках, окремо передбачених законодавством України, не більше 50 відсотків. У випадках стягнення аліментів, відбування покарання у вигляді виправних робіт — не більше 70 відсотків заробітку.

38.1.2. Структура заробітної плати

Розрізняють *основну, додаткову заробітну плату* та інші *заохочувальні і компенсаційні виплати*. Стаття 2 Закону «Про оплату праці» визначає *основну заробітну плату* як винагороду за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці. Вона встановлюється у вигляді відрядних розцінок, тарифних ставок або посадових окладів. *Додаткова заробітна плата* — це винагорода за працю понад встановлені законодавством, колективним чи трудовим договором норми праці за трудові успіхи та винахідливість, а також за роботу в особливих умовах праці. Інші *заохочувальні та компенсаційні виплати* встановлюються у формі винагороди за підсумками роботи за рік, премій за спеціальними системами і положеннями, компенсаційних та інших грошових і матеріальних виплат, які не передбачені актами чинного законодавства або які виплачуються понад встановлені норми. До них належать: оплата простоїв не з вини працівника; надбавки і доплати, які не передбачені законодавством; винагорода за підсумками роботи за рік; одноразові заохочення; матеріальна допомога; суми наданих підприємством трудових і соціальних пільг; інші компенсаційні виплати.

Законодавство передбачає два *види регулювання оплати праці*: державне і договірне.

Закон «Про оплату праці» визначає сферу державного регулювання заробітної плати найманих працівників в Україні. На державному рівні відбувається:

- встановлення розміру мінімальної заробітної плати;
- встановлення державних норм і гарантій оплати праці;
- встановлення умов і розмірів заробітної плати керівників підприємств, заснованих на державній, комунальній власності;
- встановлення умов і розмірів заробітної плати працівників підприємств, установ і організацій, що фінансуються чи дотуються з бюджету;
- регулювання фондів оплати праці працівників підприємств-монополістів згідно з переліком, що визначається Кабінетом Міністрів України;
- оподаткування доходів працівників.

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників, за будь-якою системою оплати праці.. Стаття 3 Закону «Про оплату праці» визначає її як встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Розмір мінімальної заробітної плати встановлює Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України не рідше одного разу на рік у законі про Державний бюджет України з урахуванням вироблених шляхом переговорів пропозицій спільного представницького органу об'єднань профспілок і спільного представницького органу об'єднань організацій роботодавців на національному рівні.

На державному рівні забезпечується також регулювання заробітної плати у разі відхилення від тарифних умов. Такими умовами вважається виконання робіт, які не відповідають нормальним вимогам, що встановлені законодавством про працю, колективним чи трудовим договором.

До сфери державного регулювання належить також встановлення **норм оплати праці**: в надурочний час; у святкові, неробочі і вихідні дні; в нічний час; за час простою, що стався не з вини працівника; при виготовленні продукції, що виявилася браком не з вини працівника. Зокрема, в останньому випадку місячна заробітна плата працівника не може бути нижчою від двох третин тарифної ставки (окладу).

Закон «Про оплату праці» до сфери державного регулювання відносить також встановлення гарантій для працівників при оплаті щорічних відпусток; часу, протягом якого працівник виконував державні обов'язки, та в інших випадках, коли за працівником за законодавством зберігається середній заробіток.

Розділ 7. Трудове право України

Серед гарантій права на оплату праці варто зауважити **порядок її оплати у вихідні, святкові та неробочі дні**. Робота у вихідні дні компенсується за згодою сторін наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі в подвійному розмірі. Робота у святкові і неробочі дні компенсується оплатою в подвійному розмірі або наданням іншого дня відпочинку.

Договірне регулювання заробітної плати здійснюється на основі системи угод, що укладаються на державному (генеральна угода), галузевому, регіональному та виробничому (колективний договір) рівнях.

38.1.3. Охорона праці

Право на безпечні і нешкідливі умови праці визнано в Україні одним із конституційних прав людини і громадянина. Забезпечення цього права здійснюється за допомогою системи правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, що належать до охорони праці.

Центральне місце в системі законодавства України про охорону праці посідає Закон України «Про охорону праці», що був ухвалений Верховною Радою України 14 жовтня 1992 року.

Закон визначає охорону праці як систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Особливістю законодавства України про охорону праці є те, що значна частина питань з охорони праці регулюється нормативними актами, прийнятими на конкретному підприємстві, в установі, організації. Порядок їх прийняття встановлюється централізованим законодавством.

Законодавство України встановлює загальні гарантії права на безпечні і нешкідливі умови праці, що надаються всім працівникам, а також передбачає додаткові гарантії для певних категорій працівників, що зумовлено підвищеними вимогами охорони їх здоров'я. До таких категорій належать працівники, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах праці, неповнолітні особи, жінки, особи з пониженою працездатністю та ін.

Виконайте в команді

1. Визначте, що означає і яке юридичне значення має поняття «середній заробіток». Яка різниця між «середнім заробітком» і «середньою зарплатою»?
2. Визначте відмінність між доплатами і надбавками, гарантійними та компенсаційними виплатами.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему: «Структура заробітної плати».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Бухгалтер Дмитрик М. неодноразово на прохання головного бухгалтера залишалася після закінчення робочого дня для складання форм річного звіту. Після звіту Дмитрик М. пред'явила вимогу про оплату 27 годин надурочної роботи. Директор підприємства відмовив їй в оплаті і пояснив, що у неї ненормований робочий час, а понаднормові години компенсуються додатковою відпусткою. *Чи обґрунтовані вимоги Дмитрик М.? Чи обґрунтовані пояснення директора підприємства?*

Правова ситуація 2. У зв'язку з підготовкою автомашини до щорічного технічного огляду головний інженер автотранспортного підприємства запропонував групі ремонтних робітників на чолі з інженером — механіком залишитися на три години для завершення виконання невідкладних робіт. Однак, в цей день закінчити всі роботи не вдалося, і працівникам було запропоновано залишитися на роботі наступного дня ще на три години. При отриманні розрахункових листків заробітної плати за минулий місяць робітники виявили, що їм не нарахована зарплата за виконані надурочні роботи. У бухгалтерії їм пояснили, що в таблиці обліку робочого часу надурочна робота, виконана цими працівниками, не зазначається. Директор підприємства пояснив, що він не залучав робітників до надурочних робіт, і виконана в цей час робота повинна бути зроблена в звичайний робочий день. Крім того, для виконання надурочних робіт потрібна згода профспілкового органу. Робітники звернулись до комісії по трудових спорах підприємства із заявою про стягнення заробітної плати за час виконання надурочних робіт. *Вирішіть суперечку.*

Для закріплення теми 38:

1. Назвіть види заробітної плати, ознаки заробітної плати.
2. Визначте структуру заробітної плати.
3. Опишіть особливості оплати праці у вихідні, святкові та неробочі дні.
4. Порівняйте основну та додаткову заробітні плати.
5. Зіставте державне і договірне регулювання оплати праці.
6. Оцініть роль мінімальної заробітної плати в системі оплати праці.
7. Схарактеризуйте гарантії прав працівників на заробітну плату.
8. Наведіть приклади заохочувальних та компенсаційних виплат.

Це важливо!

Практичне заняття 8

Судовий захист трудових прав

Судовий захист трудових прав у разі виникнення індивідуальних трудових спорів передбачає проходження трьох послідовних стадій. Перша стадія — звернення до суду. Друга стадія — розгляд і вирішення спору. Третя стадія — виконання ухвалених рішень.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/UoBLsY>
або QR-кодом

Розділ 7. Трудове право України

Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей до розділу 7 «Трудове право України»

Правові предметні компетентності

Інформаційна	<ol style="list-style-type: none">1. Підготуйте інформаційну довідку про фріланс (надомну працю), яка дедалі більше поширюється в Україні. Чи здійснюється правове регулювання такої форми зайнятості в Україні? Які міжнародні акти регулюють використання надомної праці?2. З'ясуйте статистичну інформацію про зайнятість та безробіття в Україні, нелегальне працевлаштування. Що таке «трудова міграція»?3. Підготуйте за результатами свого дослідження соціальну рекламу про переваги і значимість легального працевлаштування.
Логічна	<ol style="list-style-type: none">1-2. Складіть кросворд «Трудове право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте на вибір два види завдань до слів кросворду: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні формулювання завдань.4. Складіть тести для перевірки теоретичних знань з трьох тем розділу «Трудове право України» (по 12 запитань з кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати їхні тести. Порівняйте результати.5. Порівняйте поняття: «переведення» і «переміщення» працівника; «неповний» і «скорочений» робочий час; «матеріальна» і «дисциплінарна» відповідальність працівників. У чому полягає відмінність між цими поняттями?6. Співставте звільнення працівника і відсторонення його від роботи, чим вони різняться? В яких випадках працівник може бути відсторонений від роботи?
Діяльнісно-процесуальна	<ol style="list-style-type: none">1. Складіть проект трудового договору. В яких випадках його укладають у письмовій формі?2. Підготуйте за КЗпП покрокову «інструкцію» для осіб, які працевлаштовуються. Які документи може вимагати роботодавець? Які обов'язки має роботодавець при прийнятті на роботу працівника? Для яких працівників може встановлюватися випробувальний строк?3. Складіть таблицю відмінностей трудового договору та цивільно-правового договору (підряду, доручення, авторського та ін.). Які спільні і відмінні риси матеріальної та цивільно-правової відповідальності? Що є ще спільного в цивільному і трудовому праві?4. Поміркуйте, чи може роботодавець самостійно ухвалювати правові норми. Наведіть приклади.5. З'ясуйте, в яких випадках працівникові при звільненні виплачують вихідну допомогу і в якому розмірі.6. Складіть схему видів часу відпочинку. Чи залежить тривалість відпустки від стажу роботи?
Аксіологічна	<ol style="list-style-type: none">1. Сформулюйте правові наслідки незаконного оформлення прийняття, переведення чи звільнення з роботи.2. Поміркуйте, яким є критерій аморальності як юридичної підстави для звільнення з роботи за п. 3 ст. 41 КЗпП.3. Спрогнозуйте, які професії будуть популярними на ринку праці в майбутньому.4. Визначте, з якими іншими галузями права трудове право має найбільш тісні взаємозв'язки.5. Поясніть, з якою метою законодавчо визначається розмір мінімальної заробітної плати?

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/t5EwgA>
або QR-кодом

СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- **називає:** джерела сімейного права; способи захисту сімейних прав та інтересів; ознаки сім'ї; умови укладання шлюбу; підстави припинення шлюбу; права і обов'язки подружжя; шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування;
- **застосовує поняття і терміни:** сім'я; шлюб; шлюбний договір; дитина; батько; матір; усиновлення; опіка і піклування; патронат, прийомна сім'я;
- **описує:** структуру СКУ; підстави створення сім'ї; порядок укладання шлюбу; порядок визнання шлюбу недійсним; порядок розірвання шлюбу; особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей; підстави позбавлення батьківських прав; порядок усиновлення дитини; права та обов'язки усиновлювача та усиновленого; права та обов'язки опікуна та піклувальника;
- **порівнює:** розірвання шлюбу і визнання шлюбу недійсним;
- **розрізняє:** опіку та піклування; усиновлення та патронат;
- **характеризує:** особисті немайнові та майнові права подружжя; правові наслідки визнання шлюбу недійсним; майнові права батьків і дітей; правові наслідки позбавлення батьківських прав;
- **застосовує:** знання з теми для аналізу правових ситуацій
- **аналізує:** правові ситуації на основі положень сімейного законодавства

Розділ 8. Сімейне право України

ТЕМА 39. Загальна характеристика сімейного права

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• сімейні відносини; • учасники сімейних відносин; • сімейне право; • джерела сімейного права; • Сімейний кодекс України; • структура СКУ; • сім'я; • ознаки сім'ї; • підстави створення сім'ї; • сімейні права та обов'язки; • захист сімейних прав та інтересів.

«Сім'я — це суспільство в мініатюрі, від цілісності якого залежить безпека всього великого людського суспільства».

Фелікс Адлер, просвітник, педагог, письменник, громадський діяч

§ 39.1. Сімейне право. Сім'я

39.1.1. Загальна характеристика сімейних та прирівняних до них відносин

Сімейні відносини — це, насамперед, *особисті немайнові відносини, що виникають із шлюбу, кровного споріднення, належності до сім'ї, а також пов'язані з ними майнові відносини.* Ці відносини пов'язують не сторонніх, а близьких фізичних осіб — подружжя, батьків і дітей, родичів. *Прирівнюються до сімейних і відносини усиновлення (удочеріння), опіки й піклування, патронату над дітьми, відносини у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу.*

Сімейні відносини в Україні регулюються державою за допомогою правових норм лише в тій частині, у якій це є допустимим і можливим з погляду інтересів їх учасників та інтересів суспільства. Тому сімейні відносини в багатьох випадках регулюються нормами моралі, а не суто правовими нормами. Сімейні відносини можуть бути врегульовані й за домовленістю (договором) між їх учасниками. Тому поняття «сімейні відносини» і «сімейні правовідносини» не збігаються за своїм обсягом.

Мовою нормативно-правового акту

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2002, поточна редакція від 28.08.2018)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Стаття 2. Учасники сімейних відносин, які регулює Сімейний кодекс України

- Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання.
- Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та майнові відносини між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимом та падчеркою, пасинком.

3. Сімейний кодекс України регулює сімейні особисті немайнові та (або) майнові відносини між іншими членами сім'ї, визначеними у ньому.

4. Сімейний кодекс України НЕ регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником і між іншими родичами за походженням.

Регулювання сімейних відносин здійснюється з метою:

- зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб;
- утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї;
- побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки;
- забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї, для материнства та батьківства, матеріально і морально заохочує і підтримує материнство та батьківство; забезпечує охорону прав матері та батька, пріоритет сімейного виховання дитини; бере під свою охорону кожен дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування.

Сукупність правових норм, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини фізичних осіб, що виникають зі шлюбу й належності до сім'ї, утворює самостійну галузь права — сімейне право.

39.1.2. Джерела сімейного права. Сімейний кодекс України

Джерелами сімейного права є ті нормативно-правові акти, які містять норми, що регулюють сімейні відносини.

Джерелами сімейного права є Конституція України, Сімейний кодекс України (далі СКУ), Закони України: «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року, «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 року, «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року, «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року та інші нормативно-правові акти України, а також міжнародні акти та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Виконайте в команді

Зіставте норми, які містяться в ст. 16 Загальної декларації прав людини (http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015) та ст. 51 Конституції України (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>). Які з міжнародних норм дублюються в Основному законі України?

Розділ 8. Сімейне право України

Основним, кодифікованим джерелом сімейного права є Сімейний кодекс України (далі — СКУ), який Верховна Рада України ухвалила 10 січня 2002 р. Він визначає засади шлюбу, права і обов'язки подружжя, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. За структурою СКУ складається із семи розділів, глав і статей.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/W6Mev7>
або QR-кодом

39.1.3. Сім'я. Підстави створення сім'ї

Сім'я — первинна клітинка громадянського суспільства, в якій реалізується дітородна, виховна та інші функції суспільного життя. Вона дає змогу задовольнити значну частину фізичних і духовних потреб людини. Сім'я — це також союз людей, зв'язаних духовно, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю.

Основною підставою виникнення сім'ї є *шлюб*. Сім'я може створюватися і на підставі кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом та таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. **Сім'ю становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.**

Членами сім'ї зазвичай є подружжя, діти, батьки, а також інші особи, які постійно проживають з ними і ведуть спільне господарство.

Подружжя вважається сім'єю навіть тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Поміркуйте, чи є сім'єю відповідно до Сімейного кодексу України:

1. Чоловік і жінка, які після вінчання проживають разом без державної реєстрації шлюбу?
2. 18-річна студентка і одинока бабуся, в квартирі якої вона винаймає кімнату під час навчання?
3. Дві дівчини-студентки, що спільно проживають в одній кімнаті гуртожитку?
4. Юнак, який постійно проживає зі своїм хресним батьком?
5. Племінник і його тітка, які проживають в одному будинку в сусідніх квартирах?
6. Чоловік і жінка, які розірвали шлюб, але продовжують проживати в одній квартирі?

Статус члена сім'ї тягне за собою передбачені законодавством права та обов'язки (батьківські, аліментні, майнові тощо). Сімейні права та обов'язки

не можна відчужувати, передавати іншим, купувати, продавати чи дарувати. Наприклад, не можна передати своє право на материнство чи обов'язок з виховання дитини. Навіть коли батьки або усиновителі за договором доручають тимчасовий нагляд за дитиною няні, то це не означає, що вони передають свої батьківські права.

Мовою нормативно-правового акту

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2002, поточна редакція від 28.08.2018)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Стаття 14. Здійснення сімейних прав

1. Сімейні права є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути передані іншій особі.
2. Якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника.

Стаття 15. Виконання сімейних обов'язків

1. Сімейні обов'язки є такими, що тісно пов'язані з особою, а тому не можуть бути перекладені на іншу особу.
2. Якщо особа визнана недієздатною, її сімейний обов'язок особистого немайнового характеру припиняється у зв'язку з неможливістю його виконання.
Майновий обов'язок недієздатної особи за її рахунок виконує опікун.
3. Якщо в результаті психічного розладу, тяжкої хвороби або іншої поважної причини особа не може виконувати сімейного обов'язку, вона не вважається такою, що ухиляється від його виконання.
4. Невиконання або ухилення від виконання сімейного обов'язку може бути підставою для застосування наслідків, встановлених цим Кодексом або домовленістю (договором) сторін.

39.1.4. Способи захисту сімейних прав та інтересів

У разі порушення сімейних прав та інтересів кожна особа має право на їх захист.

Розділ 8. Сімейне право України

Юрисдикційна форма захисту — це регламентована законодавством діяльність уповноважених державних органів у сфері захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин.

Найефективнішим, звичайно, є **судовий захист**, адже ухвалене суддею рішення має загальнообов'язкову силу і забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Мовою нормативно-правового акту

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (2002, поточна редакція від 28.08.2018)

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

Стаття 18. Захист сімейних прав та інтересів

1. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін, перелік яких закріплено у ст. 18 СК України:

Спосіб захисту	Приклад
1) встановлення правовідношення	визнання батьківства — ст. 128 СКУ визнання материнства — ст. 132 СКУ усиновлення дитини — ст. 224 СКУ
2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку	стягнення аліментів на підставі виконавчого напису нотаріуса або за рішенням суду — ст. 181, 189 СКУ
3) припинення правовідношення, а також його анулювання	розірвання шлюбу — ст. 109 СКУ визнання шлюбу недійсним — ст. 40, 41 СКУ позбавлення батьківських прав — ст. 164 СКУ скасування усиновлення — ст. 238 СКУ
4) припинення дій, які порушують сімейні права	усунення перешкод у спілкуванні з дитиною одним з батьків, якщо батьки проживають окремо — ст. 159 СКУ
5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права	поновлення шлюбу у разі з'явлення особи, яка була оголошена померлою або визнана безвісно відсутньою — ст. 118 СКУ поновлення батьківських прав — ст. 169 СКУ
6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором	відшкодування моральної шкоди, заподіяної у зв'язку з порушенням права на материнство або батьківство — ст. 49, 50 СКУ відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної ухиленням одного з батьків, з ким проживає дитина, від виконання договору щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із батьків, хто проживає окремо від дитини — ст. 170 СКУ
7) зміна правовідношення	зменшення або збільшення розміру аліментів за рішенням суду — ст. 192 СКУ зміна умов шлюбного договору — ст. 100 СКУ

<p>8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб</p>	<p>визнання незаконним рішення органу опіки та піклування, визнання незаконною відмови у реєстрації шлюбу</p>
--	---

Неюрисдикційна форма захисту сімейних прав — це застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства, що вона вчиняє для захисту свого права та інтересу або права та інтересу іншої особи без звернення до державних органів.

Так, батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина (ч. 1 ст. 154 СКУ). Також вони мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду (ст. 163 СКУ).

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Дем'янюк А. та Присяжнюк Л. — двоюрідні брати, які проживають окремо, але в одному місті. Дем'янюк А. є непрацездатним, отримує мінімальну пенсію, а Присяжнюк Л. є приватним підприємцем, має стабільний дохід. Дем'янюк А. вирішив подати позов до суду про стягнення з Присяжнюка Л. аліментів на своє утримання, обґрунтовуючи це тим, що ближчих родичів, ніж Присяжнюк Л., у нього нема. *Чи є Дем'янюк А. та Присяжнюк Л. членами сім'ї? Чи правильно Дем'янюк А. обрав спосіб захисту своїх інтересів? Чи буде судом розглянута ця справа по суті? Між якими учасниками регулює сімейні відносини СКУ?*

Для закріплення теми 39:

1. Назвіть джерела сімейного права.
2. Визначте, чи є юридичні особи суб'єктами сімейних відносин?
3. Опишіть ієрархію нормативно-правових актів, що регулюють сімейні відносини (за юридичною силою).
4. Порівняйте ефективність судового захисту та інших юрисдикційних форм захисту сімейних прав.
5. Зіставте поняття «сімейні відносини» і «сімейні правовідносини».
6. Оцініть роль держави в регулюванні сімейних відносин.
7. Схарактеризуйте структуру СКУ.
8. Наведіть приклади способів захисту сімейних прав, які застосовує суд.

ТЕМА 40. Шлюб. Права та обов’язки подружжя

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- шлюб; • шлюбний договір; • умови укладання шлюбу; • порядок укладання шлюбу; • права і обов’язки подружжя; • особисті немайнові та майнові права подружжя; • підстави припинення шлюбу; • розірвання шлюбу; • визнання шлюбу недійсним; • порядок визнання шлюбу недійсним; • порядок розірвання шлюбу; • правові наслідки визнання шлюбу недійсним.

«Одружитися — це означає наполовину зменшити свої права і вдвічі збільшити свої обов’язки».

Артур Шопенгауер, німецький філософ

§ 40.1. Шлюб. Укладання і реєстрація шлюбу. Шлюбний договір

40.1.1. Поняття шлюбу

Шлюб — це сімейний, зареєстрований у державних органах реєстрації актів цивільного стану (далі РАЦС) союз чоловіка і жінки, заснований на почуттях взаємної любові, дружби і поваги, з метою створення сім’ї, народження і виховання дітей, ведення спільного побуту. Він ґрунтується на добровільній згоді, породжує між подружжям взаємні особисті і майнові права та обов’язки.

Ознаки шлюбу за законодавством України	
добровільність	для укладення шлюбу має бути взаємна згода осіб, які одружуються. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, є підставою для визнання такого шлюбу недійсним
рівноправність	рівність виявляється як щодо особистих немайнових прав кожного з подружжя (право на прізвище, місце проживання, вибір професії), так і щодо майна, яке нажите спільною працею під час шлюбу
моногамність	особа може перебувати одночасно тільки в одному шлюбі. Право на повторний шлюб виникає тільки після припинення попереднього
союз чоловіка і жінки	чинним законодавством України не передбачено шлюб між особами однієї статі
захистений державою союз	СКУ вимагає обов’язкової державної реєстрації шлюбу в органах РАЦС. Проживання однією сім’єю жінки і чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов’язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов’язків подружжя. Реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя і дітей, в інтересах держави й суспільства.

Шлюб є **фіктивним**, якщо його укладено жінкою і чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав й обов'язків подружжя.

Виконайте в команді

Релігійний обряд шлюбу: «за» і «проти» визнання його легальною формою шлюбу.

Знайдіть якомога більше переконливих аргументів і контраргументів до позиції, яку займає ваша команда.

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/wn9ZXN>

або QR-кодом

40.1.2. Умови укладання шлюбу. Особи, які не можуть перебувати у шлюбі між собою

40.1.3. Порядок реєстрації шлюбу

Виконайте в команді

Знайдіть із відкритих джерел інформацію про модернізацію практики реєстрації шлюбу, й, зокрема, про новий сервіс «Шлюб за добу», який Міністерство юстиції України запустило з 29 липня 2016 року. З моменту запуску станом на липень 2018 року в рамках цього проекту було проведено **38 444** реєстрацій шлюбів. Сформулюйте власну позицію щодо необхідності спрощення механізму реєстрації шлюбу.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Леся та Іван вирішили одружитися і подали до органу РАЦС заяву про реєстрацію шлюбу. Батьки Лесі організували підготовку до весілля: заздалегідь орендували приміщення, закупили продукти тривалого зберігання тощо. Напередодні весілля подруга Лесі розповіла Іванові, що наречена раніше вже перебувала в шлюбі і в неї є малолітня дитина. Іван розгубився, оскільки не знав цього раніше, і відмовився від шлюбу. *Чи потягне така відмова правові наслідки? Які правові наслідки могли настати, якби Іван передумав одружуватися лише через свою неготовність до такої відповідальності? Як розвивалася б ситуація, якби Леся засумнівалася у своїх почуттях і відмовилася від шлюбу?*

Правова ситуація 2. Дівчина, яка працює кухаркою у їдальні військової частини, звернулася до командира частини зі скаргою, що один з офіцерів обіцяв з нею одружитися, клявся у вічному коханні, дарував квіти, а тепер, коли вона завагітніла, він не хоче реєструвати шлюб. Під тиском командира, який погрожував притягненням до дисциплінарної відповідальності, офіцер погодився укласти шлюб, який у присутності двох свідків і був зареєстрований командиром військової частини. *Схарактеризуйте ситуацію з позицій законодавства. Які норми з гл. 3-4 СКУ (<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n205>) було порушено в даному випадку?*

40.1.4. Шлюбний договір: поняття та порядок укладення

Особи, які одружуються або вже одружилися, можуть укласти шлюбний договір. Шлюбний договір — правочин, який врегульовує майнові відносини, визначає майнові права і обов'язки подружжя. Шлюбний договір НЕ може

Розділ 8. Сімейне право України

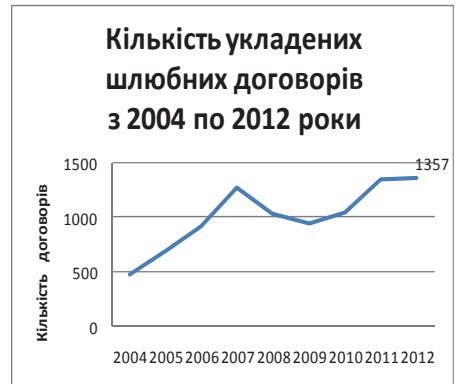
регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми.

Виконайте в команді

Проаналізуйте наведені статистичні дані щодо кількості шлюбних договорів, укладених протягом 2004-2012 років. Як Ви гадаєте, про що свідчать такі показники, якщо за даними статистики, шлюбні договори укладають близько 70 % подружніх пар у Європі та США?

Чи укладатимете Ви шлюбний договір з нареченою(-ним) у майбутньому?

§ 40.2. Права подружжя, власність подружжя. Право на утримання

40.2.1. Особисті немайнові та майнові права подружжя

СКУ визначає найважливіші права й обов'язки подружжя, й зокрема розрізняє:

Особисті немайнові права	Особисті немайнові обов'язки
право на материнство і на батьківство	обов'язок утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться в інтересах сім'ї
право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань	
право на свободу та особисту недоторканість	обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю
право на зміну прізвища	
право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, вияв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку	спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги
право на вільний вибір місця свого проживання	
право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї	обов'язок утверджувати в сім'ї повагу до матері й до батька
право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин	обов'язок спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї
право припинити шлюбні відносини	

Право на материнство і на батьківство особливо захищене законодавством. Так, небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини,

як і відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини можуть бути причиною розірвання шлюбу.

Майнові права і обов'язки подружжя стосуються майна, як набутого до шлюбу, так і спільно нажитого під час шлюбу, тобто пов'язані з правовим режимом їхнього майна. Отож майно подружжя може бути спільним і роздільним (особистим).

Майно, нажите подружжям за час шлюбу, є його **спільною сумісною власністю**, тобто кожен із подружжя однаково має право володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном; при цьому не має значення розмір заробітку чи доходу кожного із подружжя. Навіть якщо один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Роздільне майно подружжя (особиста приватна власність дружини та чоловіка) — це майно, яке належало кожному з подружжя до одруження, одержане ним під час шлюбу в порядку дарування або спадкування, та ін.

40.2.2. Спільна сумісна власність подружжя

Кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Це може бути будь-яке майно (заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані кожним із подружжя) і будь-які речі (й зокрема, придбані за час шлюбу для професійних занять одного з подружжя), за винятком виключених з цивільного обороту, тобто таких, які не можуть переходити у приватну власність фізичних та юридичних осіб, наприклад, зброя, боєприпаси, бойова і спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси, вибухові речовини та інше.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, зокрема гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (наприклад, виграш у лотерею за квитком, який придбав один з подружжя).

Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпоряджаються вони спільним майном за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя, якщо це дрібний побутовий договір. Але якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового, то другий із подружжя має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним, якщо його укладено без його згоди.

Розділ 8. Сімейне право України

Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, згода другого з подружжя має бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, наприклад, на купівлю-продаж нерухомості, має бути нотаріально засвідчена.

Подружжя має право домовитися між собою про порядок користування майном, що йому належить на праві спільної сумісної власності; має право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, за взаємною згодою, незалежно від розірвання шлюбу. В такому разі частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу, але в більшості випадків чоловік і жінка ділять спільне майно за взаємною згодою. Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. Суд при поділі спільного майна бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення, та може відступити від засади рівності часток подружжя, якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, ухилявся від участі в утриманні дитини (дітей), приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї. Частка майна одного з подружжя також може бути збільшена, якщо з нею або з ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними. Речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності, а вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя. Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Чоловік і жінка після одруження змушені були проживати окремо. Чоловік виграв конкурс на керівну посаду одного з підприємств Київщини. Дружина ж залишилася проживати у Тернополі, в зв'язку із необхідністю догляду за немічною бабусею. Квартиру, придбану

подружжям після укладення шлюбу, через два роки дружина продала, щоб придбати автомобіль. Чоловік, дізнавшись про це, звернувся до суду з позовом про визнання договору купівлі-продажу недійсним. Яке рішення з цього приводу має ухвалити суд?

СКУ закріплює також право на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі. Так, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Тому на майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються вказані вище правила.

40.2.3. Особиста приватна власність дружини, чоловіка

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка, відповідно до ст. 57 СКУ, є:

- 1) майно, набуте до шлюбу;
- 2) майно, набуте за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;
- 3) майно, набуте за час шлюбу, але за кошти, які належали їй або йому особисто;
- 4) житло, набуте нею або ним за час шлюбу внаслідок його приватизації;
- 5) земельна ділянка, набута за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її або його користуванні, або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації;
- 6) речі індивідуального користування, зокрема коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя;
- 7) премії, нагороди, які вона або він одержали за особисті заслуги (хоча суд може визнати за другим із подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями сприяв її одержанню);
- 8) кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка належала їй або йому, а також як відшкодування завданої комусь із них моральної шкоди;
- 9) страхові суми, одержані за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них;

Розділ 8. Сімейне право України

10) приплід або дохід (дивіденди), якщо річ, що належить одному з подружжя, плодоносить.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 2. До суду звернулася жінка з позовом до колишнього чоловіка про поділ майна. Вона просила збільшити її частку у зв'язку з тим, що з нею після розірвання шлюбу залишилося проживати двоє неповнолітніх дітей (8 і 14 років). Крім того, позивачка просила виділити їй зі спірного майна автомобіль і гараж, оскільки дітей потрібно возити до школи, на спортивні секції, а влітку, для відпочинку та оздоровлення, ще й за місто, на природу. Чоловік позов визнав частково і вказав, що з усього спільно набутого за час шлюбу майна, що підлягає поділу, треба вилучити з переліку автомобіль і гараж, оскільки вони були придбані на отримані ним авторські гонорари за опубліковані наукові праці. Водночас чоловік просив суд включити в склад майна, що підлягає поділу, жіночі ювелірні прикраси із золота і срібла, коштовний годинник і норкову шубу, які залишилися у позивачки. *Як має бути вирішений спір на підставі законодавства? Аргументуйте свою відповідь з кожної спірної позиції.*

Якщо у придбання майна подружжям вкладені, крім спільних коштів, і кошти, що належали одному з них, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю. І навпаки, якщо особисте майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Це саме стосується доходу (приплоду, дивідендів), одержаних від майна, належного одному з подружжя, коли другий із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в утриманні цього майна, в управлінні чи догляді за ним.

Той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння та користування ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. При розпорядженні своїм майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до закону мають право користування ним.

Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

40.2.4. Режим окремого проживання

СКУ закріплює таке поняття як «режим окремого проживання подружжя», який в багатьох країнах Європи ще називають «сепарацією».

Суть його полягає в тому, що у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно, за заявою подружжя або позовом одного з них суд може ухвалити рішення про встановлення для

подружжя режиму окремого проживання. Небажання подружжя проживати спільно може зумовлюватися обставинами медичного, побутового, матеріального чи іншого характеру.

Цей режим не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені СКУ і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбним договором.

Унаслідок встановлення режиму окремого проживання:

- 1) майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі;
- 2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважатиметься такою, що походить від її чоловіка.

Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

40.2.5. Право на утримання (аліменти)

Одним із важливих майнових обов'язків подружжя, закріплених СКУ, є обов'язок матеріально підтримувати один одного, який трансформується у право того із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, (за умови, що другий із подружжя може надавати таку допомогу) на утримання (аліменти).

Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю. Таким, що потребує матеріальної допомоги, є також той з подружжя, заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи якого не забезпечують йому прожиткового мінімуму.

Позбавлений цього права той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом.

Розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом 1 року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги. Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала особою з інвалідністю після спливу 1 року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу.

Якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш як 5 років, вона, він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менш як 10 років.

Розділ 8. Сімейне право України

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав змоги здобути освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання у цьому випадку триває протягом **3** років від дня розірвання шлюбу.

Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою. Зокрема, подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується.

Якщо згоди не досягнуто, то аліменти присуджуються судом, як правило, у твердій грошовій сумі або у частці від заробітку (доходу) і сплачуються щомісячно.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 3. Чоловік і жінка розірвали шлюб. Через шість місяців після цього жінка потрапила в аварію, перенесла кілька операцій і тепер їй потрібен річний курс реабілітації. Чи може жінка реалізувати своє право на утримання (аліменти)? Які дії їй потрібно вчинити?

Право на утримання припиняється у разі поновлення працездатності особи, а також реєстрації нею повторного шлюбу. Також може бути припинене за рішенням суду, якщо буде встановлено, що: 1) одержувач аліментів перестав потребувати матеріальної допомоги; 2) платник аліментів неспроможний надавати матеріальну допомогу.

Рішенням суду може бути позбавлено одного з подружжя права на утримання або обмежено його строком, якщо: 1) подружжя перебувало в шлюбних відносинах нетривалий час; 2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла в результаті вчинення ним умисного злочину; 3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя при реєстрації шлюбу; 4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги.

Подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати. Такий договір має бути

нотаріально посвідчений. Право власності на нерухоме майно, що передається за таким договором, виникає з моменту державної реєстрації цього права відповідно до закону.

Право дружини на утримання від чоловіка, незалежно від того, чи вона працює, та незалежно від її матеріального становища	Припинення права дружини на утримання
під час вагітності	в разі припинення вагітності, народження дитини мертвою або якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини
якщо з нею проживає дитина — до досягнення дитиною 3-х років	
якщо з нею проживає дитина, яка має вади фізичного або психічного розвитку, — до досягнення дитиною 6-ти років	якщо за рішенням суду виключено відомості про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини
Право чоловіка на утримання від дружини, незалежно від того, чи він працює, та незалежно від його матеріального становища	Припинення права чоловіка на утримання
якщо з ним проживає дитина — до досягнення дитиною 3-х років	якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини
якщо з ним проживає дитина, яка має вади фізичного або психічного розвитку, — до досягнення дитиною 6-ти років	якщо за рішенням суду виключено відомості про дружину як матір з актового запису про народження дитини
Якщо один із подружжя, зокрема і працездатний, проживає з дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, і опікується нею, він має право на утримання протягом усього часу проживання з дитиною за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.	

Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання, й зокрема в разі проживання з нею, ним їхньої дитини.

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/wn9ZXN>
або QR-кодом

§ 40.3. Визнання шлюбу недійсним. Припинення і розірвання шлюбу

40.3.1. Визнання шлюбу недійсним

40.3.2. Підстави припинення шлюбу, порядок його розірвання

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Через три місяці після одруження Федорчуки зрозуміли, що жити разом не можуть, і вирішили розірвати шлюб. Які для цього дії їм необхідно вчинити? Як варіант, проаналізуйте таку саму ситуацію, якщо відомо, що дружина вагітна.

Розділ 8. Сімейне право України

Для закріплення теми 40:

1. Назвіть умови укладення шлюбу.
2. Визначте, чи можуть шлюбний договір укласти чоловік і жінка, які 15 років проживають разом однією сім'єю, мають неповнолітню дитину, але шлюб між ними не зареєстровано.
3. Опишіть, які дані мають бути зазначені у Свідоцтві про шлюб.
4. Порівняйте поняття «недійсний шлюб» та «неукладений шлюб».
5. Зіставте «шлюбний договір» і «цивільно-правовий договір».
6. Оцініть, чи є спільною сумісною власністю подружжя будинок, який жінка отримала у спадок, а пізніше подружжя спільними зусиллями за спільні кошти здійснили його капітальний ремонт.
7. Схарактеризуйте режим окремого проживання подружжя.
8. Наведіть приклади особистої приватної власності кожного з подружжя.

ТЕМА 41. Взаємні права та обов'язки батьків і дітей

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

• дитина; • батько; • матір; • особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей; • майнові права та обов'язки батьків і дітей; • підстави позбавлення батьківських прав; • правові наслідки позбавлення батьківських прав.

«Для виховання дитини потрібно більш проникливе мислення, більш глибока мудрість, ніж для управління державою».

Вільям Елпері Ченнінг, американський публіцист і релігійний діяч

§ 41.1. Права та обов'язки батьків і дітей

41.1.1. Походження дитини

41.1.2. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей

41.1.3. Майнові права та обов'язки батьків і дітей

41.1.4. Взаємне утримання (аліменти)

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/KBf1iD>

або QR-кодом

Виконайте в команді

Прочитайте частину 5 статті 157 СКУ (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n584>) і дайте відповідь на запитання:

1. Коли потрібен дозвіл на виїзд дитини за кордон одного з батьків, а коли ні?
2. Батьки 10-річного Степана живуть разом у законному шлюбі. Мама хоче у відпустці відпочити за кордоном і взяти із собою Степана. Чи потрібен їй нотаріальний дозвіл від батька?
3. 10-річна Вікторія за документами живе з мамою, але фактично після розірвання шлюбу

залишилася з татом. Як тато може взяти її з собою за кордон?

4. Шлюб між батьками 6-річної Ксенії розірваний. Донька живе з мамою, за кордон її хоче взяти тато. Що йому потрібно зробити?

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Подружжя припинило спільне проживання і розірвало шлюб. За рішенням суду трирічна донечка залишилася з матір'ю. Батько переїхав до сусіднього обласного центру. Щовихідних батько приїжджав, щоб побачитися з донькою і провести разом кілька годин. Однак через певний час колишня дружина заборонила їм бачитися, оскільки зустрічі з батьком, на її думку, травмують психіку дитини. Після цього матір стала ховати дочку, відправляти її на вихідні до своїх батьків чи до знайомих. Батько звернувся до суду з вимогою зобов'язати колишню дружину дати йому змогу бачитися з дочкою і брати участь у її вихованні.

Чи є правомірними вимоги батька? Чи може суд позбавити батька, який проживає окремо від дитини, права на спілкування з нею? Яке рішення має ухвалити суд?

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Заповніть таблицю за зразком:

Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей

Права батьків	— на безперешкодне спілкування з дітьми; — ...
Обов'язки батьків	— забрати дитину з пологового будинку; — ...
Права дітей	— на належне батьківське виховання; — ...
Обов'язки дітей	— піклуватися про батьків; — ...

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 2. Жінка звернулася до суду з позовом до колишнього чоловіка про стягнення аліментів на двох дітей, сина і дочку, які після розірвання шлюбу залишилися проживати з нею. Синові 16 років, а доньці вже виповнилося 18 років, але вона навчається у ВНЗ на платній основі. Матері важко утримувати дітей. Батько проти позову заперечив, обґрунтовуючи це тим, що син уже працює у вільний від навчання час і заробляє близько 1000 грн у місяць, а дочку він не зобов'язаний утримувати, тому що вона повнолітня.

Чи зобов'язані платити аліменти батьки на неповнолітніх дітей, які мають достатній заробіток? Чи можливе стягнення аліментів на повнолітніх працездатних дітей, якщо вони не можуть себе утримувати? Яке рішення може ухвалити суд відповідно до законодавства?

§ 41.2. Позбавлення батьківських прав: підстави та правові наслідки

41.2.1. Підстави позбавлення батьківських прав

Мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав за позовом одного з батьків, опікуна, піклувальника, особи, в сім'ї якої проживає дитина, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу, в якому вона перебуває, органу опіки та піклування, прокурора, а також самої дитини, яка досягла 14 років.

Позбавити батьківських прав батька або матір можна, якщо він, вона:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом **6** місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини (наприклад, не надають дитині необхідного харчування, медичного догляду; здійснюють лікування дитини, що негативно на неї впливає; не спілкуються з дитиною в тому обсязі, який необхідний для її нормального розвитку; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для здобуття нею освіти тощо);

3) жорстоко поведуться з дитиною;

4) хронічні алкоголіки або наркомани;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

6) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Неповнолітні мати або батько не можуть бути позбавлені батьківських прав із підстав, якщо вони ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, є хронічними алкоголіками або наркоманами, вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва. Ці підстави можуть бути застосовані для позбавлення батьківських прав лише після досягнення ними повноліття.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу РАЦС за місцем реєстрації народження дитини.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. 17-річна дівчина, яка перебуває на обліку в психоневрологічному диспансері народила дитину. З народження за дитиною доглядала бабуся, а коли дитині виповнилося 2 роки, бабуся померла. Дівчина важко переживала смерть бабусі, і стан її психічного здоров'я погіршився. Вона почала надовго зникати з дому, бродяжити. У такі періоди за дитиною доглядали сусіди, які забирали малюка до себе. Але й перебуваючи вдома, мати практично не приділяла дитині уваги. Сусіди звернулися до суду з позовом про позбавлення матері батьківських прав і відібрання у неї дитини, тому що вважали, що подальше залишення дитини з матір'ю є небезпечним, загрожує життю і здоров'ю дитини. *Чи можуть сусіди звернутися з таким позовом до суду? Назвіть осіб, що мають право звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Чи є підстави для позбавлення матері батьківських прав?*

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про **поновлення батьківських прав**. Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав; обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і ухвалює рішення відповідно до інтересів дитини; бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, з ким проживає дитина.

У разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише через **1 рік** з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову.

<p>Поновлення батьківських прав неможливе:</p>	<ul style="list-style-type: none"> – якщо дитина була усиновлена і усиновлення не скасоване або не визнане судом недійсним – якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття
---	--

Рішення про поновлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу РАЦС за місцем реєстрації народження дитини.

Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав

Суд може ухвалити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, коли вони або один з них ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголіками або

Розділ 8. Сімейне право України

наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам — за їх бажанням або органі опіки та піклування.

У виняткових випадках, у разі безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право ухвалити рішення про **негайне** відібрання дитини від батьків (або інших осіб, з якими вона проживає). У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав. З таким позовом до суду має право звернутися прокурор.

Якщо відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може ухвалити рішення про повернення їм дитини.

У разі задоволення позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав суд вирішує питання про стягнення з них аліментів на дитину.

41.2.2. Правові наслідки позбавлення батьківських прав

Крім психологічних та соціальних наслідків, позбавлення батьківських прав має й правові. Так, особа, позбавлена батьківських прав:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми;
- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, **не звільняється від обов'язку** щодо утримання дитини.

Із задоволенням позову про позбавлення батьківських прав суд одночасно ухвалює рішення про стягнення аліментів на дитину. Якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, суд ухвалює рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України та зобов'язує матір, батька або інших законних представників дитини відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду.

Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні.

Суд може ухвалити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, із житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, у яке може поселитися, або ухвалити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін.

Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому. Якщо ж дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчиму.

Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування. Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органу опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть таблицю «Позбавлення батьківських прав»

Коло заявників	Підстави	Наслідки	Поновлення

Розділ 8. Сімейне право України

Для закріплення теми 41:

1. Назвіть права та обов'язки дітей.
2. Визначте, чи потрібна для виїзду дитини за кордон нотаріально посвідчена згода батька, якщо він позбавлений батьківських прав?
3. Визначте, якими мають бути мінімальний гарантований і мінімальний рекомендований розмір аліментів на дитину у поточному році?
4. Опишіть, як визначається походження дитини. Як визначається місце проживання дитини?
5. Порівняйте способи стягнення аліментів за рішенням суду (у частці від доходу та у твердій грошовій сумі).
6. Зіставте правові наслідки позбавлення батьківських прав і відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав.
7. Оцініть ситуацію, чи може мати звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав колишнього чоловіка через те, що він злісно ухиляється від сплати аліментів, змінив місце проживання та припинив спілкування з дитиною?
8. Схарактеризуйте, які обставини враховує суд при визначенні розміру аліментів.
9. Наведіть приклади приватної власності дитини та спільної сумісної власності батьків і дітей.

ТЕМА 42. Влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- усиновлення; опіка і піклування; • патронат; • прийомна сім'я;
- шляхи влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування;
- порядок усиновлення дитини; • права та обов'язки усиновлювача та усиновленого; • права та обов'язки опікуна та піклувальника.

**«Віддай людині крихітку себе.
За це душа наповнюється світлом».**
Ліна Костенко, українська письменниця

§ 42.1. Усиновлення

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/9tvz7Q>
або QR-кодом

42.1.1. Поняття усиновлення

Усиновлення (удочеріння) — це юридичний процес, у результаті якого усиновлювач приймає у свою сім'ю особу на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення суду.

Виконайте в команді

Знайдіть із доступних джерел статистичну інформацію про кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також про кількість усиновлених дітей в Україні та в світі.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Студентка університету народила дитину. Виписуючись з пологового будинку вона відмовилася взяти дитину із собою через свою неспроможність забезпечити їй нормальні умови життя і розвитку. Адміністрації пологового відділення вона написала заяву про те, що згодна на усиновлення її дитини. Через 2 місяці вона звернулася до адміністрації пологового будинку з проханням повідомити її про місцезнаходження дитини, оскільки обставини змінилися: навчальний заклад виділив їй окрему кімнату в гуртожитку, а її мати обіцяла, що допомагатиме матеріально. Тому вона хоче забрати свою дитину і виховувати її сама. Адміністрація пологового будинку відмовилася надавати будь-яку інформацію, запевняючи, що дитину вже усиновили. *Проаналізуйте ситуацію. Чи всіх вимог законодавства дотримано? Як ви порадите діяти молодій мамі?*

42.1.2. Усиновлювачі. Порядок усиновлення

42.1.3. Права та обов'язки усиновлювача та усиновленого

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 2. Жінка (30 років) і чоловік (25 років) одружилися. У жінки від попереднього шлюбу є дочка (11 років). Чоловік з метою зміцнення сімейних стосунків звернувся до суду із заявою про усиновлення дівчинки. *Що суд має з'ясувати для ухвалення правильного рішення? Чи може суд відмовити в усиновленні у зв'язку з надто молодим віком чоловіка?*

§ 42.2. Опіка та піклування

42.2.1. Поняття опіки та піклування

42.2.2. Права дитини, над якою встановлено опіку чи піклування

42.2.3. Права та обов'язки опікуна та піклувальника

§ 42.3. Патронат над дітьми. Прийомна сім'я. Дитячий будинок сімейного типу

42.3.1. Патронат над дітьми

Виконайте в команді

Ознайомтеся із типовим договором про патронат над дитиною (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148-2017-%D0%BF#n101>). Дайте відповідь на запитання:

1. Хто є сторонами цього договору?

Розділ 8. Сімейне право України

2. Які істотні умови договору? Чи можна цей договір доповнювати?
3. У скількох примірниках складається такий договір?
4. Які обов'язки покладаються на патронатного вихователя, крім тих, що вказані вище? Які права патронатний вихователь має відповідно до типового договору?

42.3.2. Прийомна сім'я

42.3.3. Дитячий будинок сімейного типу

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть порівняльну таблицю основних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

Форма влаштування	<i>Вимоги до осіб, що бажають взяти дитину</i>	<i>Строк</i>	<i>Орган, який вирішує питання</i>	<i>Необхідна згода</i>	<i>Оплата</i>
Усиновлення (удочеріння)					
Опіка, піклування					
Патронатний вихователь					
Прийомна сім'я					
Дитячий будинок сімейного типу					

Для закріплення теми 42:

1. Назвіть форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Визначте, чи змінюється прізвище, ім'я та по батькові дитини внаслідок усиновлення.
3. Опишіть покроково порядок усиновлення.
4. Порівняйте опіку і піклування. Чим різняться ці поняття?
5. Зіставте правові наслідки скасування усиновлення і визнання усиновлення недійсним.
6. Оцініть, чи потрібен контроль виконання усиновлювачами, опікунами, піклувальниками, патронатними вихователями, прийомними батьками, батьками-вихователями своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей? Хто здійснює такий контроль?
7. Схарактеризуйте правові наслідки усиновлення. Який зміст права на таємницю усиновлення?
8. Наведіть приклади, в яких випадках потрібна згода дитини на усиновлення, влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя, прийомну сім'ю, до дитячого будинку сімейного типу.

Це важливо! Практичне заняття 9:

Шлюб неповнолітніх

Особливості укладання шлюбу неповнолітніх
ЗРАЗОК ЗАЯВИ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ
ЗРАЗОК РІШЕННЯ СУДУ ПРО НАДАННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ

Скористайтесь

посиланням:

<https://is.gd/VNyLmS>

або QR-кодом

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/5DqqVP>

або QR-кодом

Це важливо! Практичне заняття 10:

Судовий захист прав подружжя

Рольова гра: «Встати! Суд іде»

Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей до розділу 8 «Сімейне право України»

Правові предметні компетентності

Інформаційна	<ol style="list-style-type: none"> Підготуйте повідомлення про основний зміст Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року. Хто і як надає допомогу та здійснює захист постраждалих осіб? Які права мають постраждалі особи, й, зокрема, діти? Які заходи щодо протидії домашньому насильству передбачає закон? Визначте і проаналізуйте найтипівіші причини усиновлення дітей. Яких мотивів не достатньо, щоб всиновити дитину? Як, на вашу думку, варто перевіряти готовність усиновлювачів за наявності в них раціональних сумнівів? Які вимоги до усиновлювачів закріплює законодавство?
Логічна	<ol style="list-style-type: none"> Складіть кросворд «Сімейне право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте на вибір два види завдань до слів кросворду: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні формулювання завдань.

Розділ 8. Сімейне право України

3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань із двох (на ваш вибір) тем розділу «Сімейне право України» (по 12 запитань із кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати тести, складені однокласниками. Порівняйте результати.
4. Порівняйте сім'ю і державу як форми людської спільноти. Оцініть вислів «Сім'я — не осередок держави. Сім'я — це держава і є» (С. Довлатов).

Знайдіть основну відмінність інституту «патронатного вихователя» від інших інститутів влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Діяльнісно-процесуальна

1. Складіть проект шлюбного договору.
2. Наведіть приклади, яке майно є власністю дитини. Яким майном неповнолітні діти вправі самостійно розпоряджатися?
3. Підготуйте за СКУ покрокову «інструкцію» особам, які мають намір одружитися.
4. Схематично зобразіть систему органів і служб у справах дітей.
5. Розрахуйте мінімальний гарантований та мінімальний рекомендований розмір аліментів на дитину 7 років, що призначаються у поточному році. Який розмір аліментів може бути стягнуто за судовим наказом на двох дітей, якщо вони стягуються у частці від доходу матері або батька?

Аксіологічна

1. Визначте переваги і хиби усиновлення дітей, що є громадянами України, іноземними громадянами.
2. Сформулюйте мету, з якою законодавець визначив у СКУ «режим окремого проживання подружжя»? Змодельуйте конкретні ситуації, коли встановлення такого режиму може захистити права чи інтереси члена(-ів) сім'ї.
3. Підготуйте «портрет ідеального кандидата на усиновлення дитини».

Поясніть вислів іспанського філософа, поета, письменника Мігеля де Унамуно: «Одружитися зовсім не важко, важко бути одруженим».

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/t5EwgA>
або QR-кодом

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів:

Учень/учениця:

- **називає:** предмет правового регулювання земельного права; суб'єкти та об'єкти земельних відносин; суб'єкти права власності на землю; підстави набуття та припинення права на землю; органи, що розглядають земельні спори;
- **застосовує поняття та терміни:** земельне право; категорії земель; земельна ділянка; добросусідство; сервітут; оренда; набувальна давність; примусове відчуження земельних ділянок; земельні спори;
- **опикує:** структуру Земельного кодексу України; принципи земельного законодавства; правовий режим власності на землю іноземних громадян та осіб без громадянства; форми та види права власності на землю; підстави і процедуру встановлення та припинення земельного сервіту; підстави виникнення права власності та права користування земельною ділянкою; підстави припинення права власності на земельну ділянку; порядок вирішення земельних спорів; відповідальність за порушення земельного законодавства;
- **розрізняє:** категорії земель за цільовим призначенням; зміст права громадян на проходження державної служби;
- **оцінює:** позитивні можливості адміністративного права в управлінських правовідносинах; значення права громадян на участь в державному управлінні;
- **характеризує:** права та обов'язки землекористувачів;
- **аналізує:** правові ситуації на основі положень земельного законодавства.

Розділ 9. Земельне право України

ТЕМА 43. Загальна характеристика земельного права

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- земельне право;
- предмет правового регулювання земельного права;
- структура Земельного кодексу України;
- суб'єкти та об'єкти земельних відносин;
- принципи земельного законодавства;
- категорії земель за цільовим призначенням.

«Покоління відходить, й покоління приходить, а земля віковічно стоїть».

Старий Завіт (Екклезіаст 1:4)

§ 43.1. Земельне право і принципи земельного законодавства

43.1.1. Предмет правового регулювання земельного права

Земельне право як галузь права — це система юридичних норм, які регулюють відносини з використання та охорони земель як природного об'єкта, умови і засоби виробництва з метою організації і раціонального використання та охорони, охорони прав та законних інтересів суб'єктів земельних відносин.

Земельне право є самостійною галуззю права, складовою системи права України. Його **предметом** є суспільні відносини, що виникають з приводу використання та охорони земель. Специфіка земельних відносин обумовлена особливостями об'єкта правового регулювання — землі.

У цих відносинах особливого значення надається рівню родючості ґрунтів, яка значною мірою визначає споживчу вартість землі, її корисність і здатність у поєднанні з працею бути джерелом одержання сільсько-господарської продукції.

Особливості землі як об'єкта правового регулювання

Політична	Земля визначає просторові межі державного територіального суверенітету України
Функціональна	Земля виконує функцію просторової операційної бази для розміщення споруд (житлових будинків, будівель підприємств промисловості, об'єктів транспорту, будівництва та ін.)
Соціальна	Земля є основою життя і діяльності людського суспільства
Екологічна	Земля є частиною навколишнього природного середовища, охоронюваним законом природним об'єктом
Економіко-виробнича	Земля використовується як незамінний засіб виробництва, продуктивна сила у сільському та лісовому господарстві
Просторова обмеженість	Необхідність використання земель у тій кількості, яка визначена природою
Постійність місцезнаходження	Необхідність використання земельної ділянки там, де вона розміщена
Незамінність	Неможливість використовувати замість земель інші засоби виробництва

Складиком предмета земельного права є відносини, які охоплюють порядок і умови надання права власності на землю та права землекористування, зміст цих правомочностей, а також питання організаційно-управлінського забезпечення раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення.

Отже, предметом земельного права є певна група суспільних відносин, що виникають у зв'язку з розподілом, використанням та охороною земель і регулюються нормами земельного права.

43.1.2. Земельний кодекс України. Принципи земельного законодавства

Основним нормативно-правовим актом, який регулює земельні відносини, є Земельний кодекс України (далі – ЗКУ), ухвалений 25 жовтня 2001 р.

ЗКУ конкретизує положення Конституції України щодо регулювання земельних відносин, визначає основний зміст практично усіх інститутів земельного права. Він закріпив різновиди права приватної власності на землю, зокрема на земельні паї, започаткував ринок землі, іпотечне кредитування, реєстраційну систему.

Земельний кодекс України починається із загальних положень, які визначають *завдання та принципи земельного законодавства*. Кодексом закріплено *основи правового режиму* всіх категорій земель, *порядок державного управління* в галузі використання та охорони земельних ресурсів, врегульовано *порядок виникнення, реалізації та припинення права власності* та інших прав на землю.

У ЗКУ зазначено, що земельні відносини, які виникають у ході використання надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, атмосферного повітря, регулюються Земельним кодексом України, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря, якщо вони не суперечать цьому Кодексу.

Відповідно до Земельного кодексу України земельне законодавство базується на таких принципах:

- а) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;
- б) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;
- в) невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;
- г) забезпечення раціонального використання та охорони земель;
- г) забезпечення гарантій прав на землю;
- д) пріоритету вимог екологічної безпеки.

Розділ 9. Земельне право України

43.1.3. Земельні правовідносини. Суб'єкти та об'єкти земельних відносин

Земельні правовідносини — це суспільні відносини з приводу володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання, так і засобами виробництва у сільському господарстві.

Поняття земельних правовідносин охоплює широке коло питань економічного (виробничого) і правового характеру. Основа земельних відносин базується на категорії власності на землю. Тому зміну і розвиток земельних правовідносин пов'язують зі зміною і розвитком форм власності на землю. Як й інші правовідносини, земельні також складаються з кількох елементів:

- *норм земельного права*, якими необхідно керуватися у вирішенні тих чи інших земельно-правових питань;
- *суб'єктів земельного права*, тобто учасників земельних відносин (громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування та органи державної влади);
- *об'єкта земельного права* — індивідуально визначеної земельної ділянки, з приводу якої виникають земельні відносини;
- *змісту земельних правовідносин*, тобто права і обов'язки їх учасників, які здійснюють свої дії у точній відповідності з нормами права, переслідуючи мету, заради якої складаються ці земельні відносини. При цьому враховуються особливості суб'єкта і об'єкта цих відносин.

43.1.4. Категорії земель України за цільовим призначенням

До земель України належать усі землі в межах її території, зокрема острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії. Залежно від виконуваних функцій землі поділяються на використововані та невикористововані. Використововані, своєю чергою, поділяються на землі, що використовуються як просторова база для розміщення різних об'єктів виробничого, невиробничого та іншого призначення, як засіб виробництва у сільському господарстві, а також землі, які виконують природно-заповідні, рекреаційні, оздоровчі функції. Важливе правове значення має поділ земель за основним цільовим призначенням на категорії.

Категорія земель — це частина земельного фонду України, яка характеризується основним цільовим призначенням та особливостями правового режиму.

Землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії:

Розділ 9. Земельне право України

- а) землі сільськогосподарського призначення;
- б) землі житлової та громадської забудови;
- в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- г) землі оздоровчого призначення;
- ґ) землі рекреаційного призначення;
- д) землі історико-культурного призначення;
- е) землі лісогосподарського призначення;
- є) землі водного фонду;
- ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Віднесення земель до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі рішень органів державної влади, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Зміна цільового призначення земельних ділянок приватної власності здійснюється за ініціативою власників земельних ділянок.

Зміна цільового призначення земельних ділянок приватної власності провадиться:

- щодо земельних ділянок, розташованих у межах населеного пункту, — сільською, селищною, міською радою;
- щодо земельних ділянок, розташованих за межами населених пунктів, — районною державною адміністрацією, а щодо земельних ділянок, розташованих за межами населених пунктів, що не входять до території району, або в разі якщо районна державна адміністрація не утворена, — обласною державною адміністрацією.

Відмова органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування у зміні цільового призначення земельної ділянки або залишення клопотання без розгляду можуть бути оскаржені до суду.

Виконайте в команді

1. Ознайомтеся зі структурою Земельного кодексу України.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
2. З'ясуйте значення понять «землеустрій», «моніторинг земель», «Державний земельний кадастр».
3. Визначте відмінність між поняттями «охорона земель» і «охорона ґрунтів».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

1. Складіть схему «Структура земельних правовідносин».
2. Наведіть приклади відносин, що регулюються нормами земельного права і визначте їх зміст.

Розділ 9. Земельне право України

Для закріплення теми 43:

1. Назвіть предмет правового регулювання земельного права, суб'єкти та об'єкти земельних правовідносин.
2. Визначте принципи земельного законодавства.
3. Опишіть структуру Земельного кодексу України.
4. Зіставте категорії земель за цільовим призначенням.
5. Наведіть приклади суб'єктів та об'єктів земельних правовідносин.

ТЕМА 44. Право власності на землю

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- земельна ділянка; • добросусідство; • сервітут; • оренда; • суб'єкти права власності на землю; • правовий режим власності на землю іноземних громадян та осіб без громадянства; • форми та види права власності на землю; • підстави і процедура встановлення та припинення земельного сервітуту; • права та обов'язки землекористувачів.

«Земля ніколи не повертає без надлишку те, що отримала».

Марк Туллій Цицерон, давньоримський політичний діяч,
філософ та літератор

§ 44.1. Земельна ділянка та право власності на неї

44.1.1. Земельна ділянка

Об'єктом права власності на землю виступає земельна ділянка, яка відповідно до норм цивільного права має такі ознаки:

- *обігоспроможність*, тобто земельна ділянка може вільно відчужуватися або переходити від одної особи до іншої (внаслідок наслідування, реорганізації юридичної особи) чи іншим способом, якщо вона не вилучена з обігу чи не обмежена в обігу;
- земельна ділянка є *нерухомим майном* (на підставі цього положення право власності на земельну ділянку підлягає державній реєстрації. Для земельних ділянок установлена також і спеціальна реєстрація – в органах Державного комітету із земельних ресурсів України);
- земельна ділянка залежно від того, чи можливий її переділ без шкоди для її господарського призначення чи ні, може бути визнана *подільним або неподільним майном*. Ця ознака має суттєве значення у тому разі, коли земельна ділянка перебуває у спільній власності і виникає питання про виділення частки (паю) одному з власників, а також у разі потреби відчуження частки земельної ділянки. Коли земельна ділянка визнається неподільною, власникові не може бути

Розділ 9. Земельне право України

виділена частка ділянки в натурі, а видається грошова компенсація. Рішення про неподільність земельної ділянки, якщо про це не вказується в законодавстві, ухвалює суд;

- *продукція і доходи*, отримані внаслідок використання земельної ділянки, належать особі, що використовує цю ділянку на законних підставах;
- об'єктом права власності земля виступає є як *обмежена в просторі земельна ділянка*. Для неї характерно те, що межі ділянки і її місцезнаходження встановлюються в порядку, закріпленому законодавством про землеустрій.

Відповідно до ст. 79 Земельного кодексу України **земельна ділянка** — це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами.

Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній є, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб. Право власності також поширюється на простір над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, що необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж та внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру, а також державній реєстрації у Державному земельному кадастрі і вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера.

44.1.2. Суб'єкти права власності на землю

Земельні ділянки можуть належати на *праві приватної, комунальної та державної власності*. Залежно від форми власності *суб'єктами права власності на землю* є:

- а) громадяни та юридичні особи — на землі приватної власності;
- б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, — на землі комунальної власності;
- в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, — на землі державної власності.

Підставами набуття права приватної власності на землю громадянами України є:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності;
- в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування;
- г) прийняття спадщини;
- г) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Розділ 9. Земельне право України

44.1.3. Правовий режим власності на землю іноземних громадян та осіб без громадянства

Іноземні громадяни та особи без громадянства можуть набувати права власності на земельні ділянки *несільськогосподарського призначення* в межах населених пунктів, а також на земельні ділянки *несільськогосподарського призначення* за межами населених пунктів, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві приватної власності у разі:

- а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;
- б) викупу земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти нерухомого майна, що належать їм на праві власності;
- в) прийняття спадщини.

Якщо іноземці та особи без громадянства прийняли у спадщину землі *сільськогосподарського призначення* протягом року, такі земельні ділянки підлягають відчуженню.

44.1.4. Форми та види права власності на земельну ділянку. Права та обов'язки власників земельних ділянок

Інститут права власності на землю є одним з основних правових інститутів земельного права. Багато земельних правовідносин є похідними від відносин права власності на землю. Право власності на землю можна розглядати не тільки як правовий інститут, а і як суб'єктивне право у вигляді сукупності повноважень власника щодо володіння, користування та розпорядження землею.

Загальні, найважливіші положення, що стосуються регулювання відносин власності на землю, відображені в Конституції України.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності на землю, які є рівними перед законом.

Право власності на землю — це *право володіти, користуватися і розпоряджатися нею на підставі й у межах повноважень та у спосіб, що передбачені законами України.*

Право власності на землю набувається та реалізується на підставі Конституції України, Земельного кодексу України, а також інших законів, що видаються відповідно до них.

Земля в Україні може перебувати у *приватній, комунальній та державній власності.*

Розділ 9. Земельне право України

Земельна ділянка також може бути у **спільній власності з визначенням частки кожного з учасників спільної власності** (спільна часткова власність) або **без визначення часток учасників спільної власності** (спільна сумісна власність).

Суб'єктами права спільної власності на земельну ділянку можуть бути громадяни та юридичні особи, а також держава, територіальні громади.

Використання землі як на праві власності, так і на підставі інших правових титулів здійснюється відповідно до її цільового призначення.

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/XBfqUQ>
або QR-кодом

Виконайте в команді

1. Визначте, як на законних підставах можна стати власником землі.
2. Схарактеризуйте земельну ділянку як об'єкт права власності.
3. Візуалізуйте інформацію графічно.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Складіть схему «Форми та види права власності на земельну ділянку»

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Мешканець села Долішне Березний А. звернувся до сільської ради з проханням передати йому на безоплатній основі 0,25 га земель для ведення садівництва. Сільрада відмовила йому. *Кваліфікуйте дії сільради.*

Правова ситуація 2. ТОВ «Лілея» є юридичною особою, співзасновниками якої є два громадянина Словаччини. Метою створення ТОВ є будівництво швейної фабрики на території Закарпатської області. «Лілея» орендує земельну ділянку, на якій ведеться будівництво. Після закінчення будівництва і набуття прав власності на майно керівництво ТОВ має намір викупити земельну ділянку у власність. *1. Чи може набуття у власність земельну ділянку юридична особа України, заснована з участю іноземних громадян або іноземними юридичними особами? 2. Якщо може, то який порядок і підстави набуття у власність земельної ділянки такої юридичної особи? 3. Чи мають іноземні громадяни право власності на землю в Україні?*

§ 44.2. Добросусідство. Користування чужою ділянкою

Скористайтесь посиланням:

<https://is.gd/XBfqUQ>
або QR-кодом

44.2.1. Добросусідство

Відповідно до ст. 103 Земельного кодексу України власники та землекористувачі земельних ділянок мають обрати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затінення, задимлення,

Розділ 9. Земельне право України

неприємні запахи, шумове забруднення тощо). Такий порядок користування земельними ділянками називають **добросусідством**.

44.2.2. Право земельного сервітуту та його види

Земельне законодавство України допускає і право на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою — право земельного сервітуту. Земельні сервітуту можуть бути постійними і строковими. Вони встановлюються за домовленістю між власниками сусідніх земельних ділянок на підставі договору або за рішенням суду.

Відповідно до ст. 98 ЗКУ **право земельного сервітуту** — це право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками). Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею.

Залежно від цільового призначення виокремлюють такі **види земельних сервітутів**:

- а) право проходу та проїзду на велосипеді;
- б) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;
- в) право на розміщення тимчасових споруд (малих архітектурних форм), зокрема право на будівництво та розміщення об'єктів нафтогазовидобування; та об'єктів трубопровідного транспорту;
- г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;
- ґ) право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;
- д) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми;
- е) право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми;
- є) право прогону худоби по наявному шляху;
- ж) право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель і споруд;
- з) інші земельні сервітуту.

44.2.3. Встановлення та припинення земельного сервітуту

Сервітут може бути встановлений *договором, законом, заповітом або рішенням суду*. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Земельний сервітут підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно. Дія земельного сервітуту зберігається у разі переходу прав на земельну ділянку,

щодо якої встановлений земельний сервітут, до іншої особи. Земельний сервітут не може бути предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам.

Дія земельного сервітуту підлягає припиненню у випадках:

- а) поєднання в одній особі суб'єкта права земельного сервітуту, в інтересах якого він встановлений, та власника земельної ділянки;
- б) відмови особи, в інтересах якої встановлено земельний сервітут;
- в) рішення суду про скасування земельного сервітуту;
- г) закінчення терміну, на який було встановлено земельний сервітут;
- ґ) невикористання земельного сервітуту протягом трьох років;
- д) порушення власником сервітуту умов користування сервітутом.

У судовому порядку дія сервітуту може бути припинена на вимогу власника земельної ділянки у випадках: а) припинення підстав його встановлення; б) коли встановлення земельного сервітуту унеможливило використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

Виконайте в команді

1. Зіставте норми цивільного та земельного права щодо сервітутів.
2. Складіть таблицю «Принципи добросусідства».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1.

Тимочко А. придбала за договором купівлі-продажу житловий будинок у Борисюка Р. Будинок розміщувався на земельній ділянці, яка належала Борисюку Р. на праві приватної власності. Водночас, у договорі купівлі-продажу нічого не зазначалося про перехід права на земельну ділянку до Тимочко А. Через деякий час Борисюк Р. зажадав, щоб Тимочко А. платила йому за користування земельною ділянкою, на якій розміщений проданий житловий будинок. Тимочко А. відмовилася це робити, посилаючись на те, що згідно з чинним законодавством, при купівлі будинку у власність покупця одночасно переходить і присадибна земельна ділянка. Борисюк Р. подав позовну заяву до місцевого суду з вимогою стягнути з Тимочко А. плату за користування земельною ділянкою, а також змусити її оформити договір оренди зазначеної земельної ділянки. *Яке рішення має ухвалити суд?*

Правова ситуація 2.

Подружжя Маланчуків збудувало на присадибній земельній ділянці в сільській місцевості житловий будинок і необхідні для ведення підсобного господарства будівлі. Протягом 15 років вони перебували із сусідкою Панченко у злагоді. Після смерті сусідки її садибу придбала сім'я Щербатюків. Молода сім'я збудувала новий житловий будинок і господарські будівлі. Вбиральною вони розмістили навпроти вікон сусіда за 1,5 м від огорожі. На межі склали гній і бур'ян після прополювання городу. Час від часу цей бур'ян спалювали. Там само виливали відходи. Запахи і їдкий дим, особливо коли вітер у напрямі сусіднього будинку, не дають змоги вийти з будинку. Неодноразові звернення до Щербатюків із цього приводу не дали результату. Крім того, Щербатюки посадили горіх на відстані одного метра від межі сусіда. Дерево затіняє город, що значно впливає на урожайність вирощуваної картоплі. *Як розв'язати спір між сусідами-землекористувачами?*

Розділ 9. Земельне право України

§ 44.3. Користування землею

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/XBfqUQ>
або QR-кодом

44.3.1. Право постійного користування

44.3.2. Оренда землі та її види

44.3.3. Права та обов'язки землекористувачів

Виконайте в команді

1. Визначте мінімальні та максимальні строки оренди земельних ділянок.
2. Визначте суб'єктів права постійного користування землею.
3. Зіставте договір оренди землі і цивільно-правовий договір оренди.

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Сільська рада на своїй сесії ухвалила рішення зобов'язати голову фермерського господарства «Край» переоформити право постійного користування земельною ділянкою на право користування цією земельною ділянкою на умовах договору оренди строком на 10 років. Розмір орендної плати був визначений селищною радою у трикратному розмірі земельного податку.

Чи правомірне рішення селищної ради? Ким визначається термін дії договору оренди земельної ділянки і в якому порядку встановлюється розмір орендної плати?

Правова ситуація 2. Громадянин Максимів П. орендував на 3 роки у сільської ради земельну ділянку для ведення особистого селянського господарства. Після закінчення строку дії договору оренди він продовжував використовувати земельну ділянку на умовах попереднього договору, вважаючи, що він поновлений автоматично. При цьому новий договір укладений не був.

Проте через 3 місяця громадянина Максиміва П. викликали до сільської ради і повідомили, що договір оренди з ним не продовжений, а земельна ділянка за рішенням сільської ради передана у користування іншому громадянину. Громадянин Максимів П. оскаржив рішення до суду, вважаючи його незаконним.

Проаналізуйте ситуацію. Яке рішення повинен винести суд?

Для закріплення теми 44:

1. Назвіть суб'єктів права власності на землю.
2. Визначте підстави, процедуру встановлення і припинення земельного сервітуту.
3. Опишіть правовий режим права власності на землю іноземних громадян та осіб без громадянства.
4. Зіставте форми і види права власності на землю.
5. Схарактеризуйте права і обов'язки землекористувачів.
6. Наведіть приклади реалізації принципів добросусідства.

ТЕМА 45. Набуття та реалізація права на землю. Захист власності на землю

Терміни та поняття, важливі для засвоєння теми:

- набувальна давність; • примусове відчуження земельних ділянок;
- земельні спори; • підстави набуття та припинення права на землю;
- органи, що розглядають земельні спори; • підстави виникнення права власності та права користування земельною ділянкою; • підстави припинення права власності на земельну ділянку; • порядок вирішення земельних спорів; • відповідальність за порушення земельного законодавства.

«Ніяка нація не зможе досягти процвітання, доки вона не усвідомить, що орати поле — таке ж гідне заняття, як і писати поему».

Джордж Вашингтон, перший Президент США

§ 45.1. Набуття та реалізація права на землю

45.1.1. Підстави набуття права на землю. Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами

Громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень або за результатами аукціону. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: а) приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; б) одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільсько-господарських підприємств, установ та організацій; в) одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених цим Кодексом. Передача земельних ділянок безоплатно у власність громадян у межах норм, визначених Земельним кодексом України, провадиться один раз по кожному виду використання.

**Скористайтесь
посиланням:**

<https://is.gd/F9u0Ja>
або QR-кодом

Розділ 9. Земельне право України

45.1.3. Набувальна давність

Однією з підстав набуття права власності на земельну ділянку є набувальна давність.

Відповідно до ст. 119 Земельного кодексу України громадяни, які не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування.

Умовами застосування набувальної давності є добровільність, відкритість і безперервність користування земельною ділянкою. Термін набувальної давності встановлений земельним кодексом протягом 15 років.

45.1.4. Набуття права власності на землю на підставі цивільних правочинів

Органи державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень, мають право здійснювати продаж земельних ділянок державної чи комунальної власності громадянам, юридичним особам та іноземним державам.

Громадяни та юридичні особи, зацікавлені у придбанні земельних ділянок у власність, подають заяву (клопотання) до відповідного органу виконавчої влади або сільської, селищної, міської ради чи державного органу приватизації. У заяві (клопотанні) зазначаються місце розташування земельної ділянки, її цільове призначення, розміри та площа, а також згода на укладення договору про оплату авансового внеску в рахунок оплати ціни земельної ділянки.

Орган державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування у місячний строк розглядає заяву (клопотання) і ухвалює рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (якщо такий проект відсутній) та/або про проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки (крім земельних ділянок площею понад 50 гектарів для розміщення відкритих спортивних і фізкультурно-оздоровчих споруд) чи про відмову в продажу із зазначенням обґрунтованих причин відмови.

Підставою для відмови в продажу земельної ділянки є:

а) неподання документів, необхідних для ухвалення рішення щодо продажу такої земельної ділянки;

Розділ 9. Земельне право України

- б) виявлення недостовірних відомостей у поданих документах;
- в) якщо щодо суб'єкта підприємницької діяльності порушена справа про банкрутство або припинення його діяльності;
- г) встановлена цим Кодексом заборона на передачу земельної ділянки у приватну власність;
- г) відмова від укладення договору про оплату авансового внеску в рахунок оплати ціни земельної ділянки.

Ціна земельної ділянки визначається за експертною грошовою оцінкою, що проводиться суб'єктами господарювання, які є суб'єктами оціночної діяльності у сфері оцінки земель відповідно до закону.

Договір купівлі-продажу земельної ділянки підлягає нотаріальному посвідченню. Документ про оплату або про сплату першого платежу (у разі продажу земельної ділянки з розстроченням платежу) є підставою для видачі державного акта на право власності на земельну ділянку та її державної реєстрації.

Покупцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути:

- а) громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням товарного сільськогосподарського виробництва;
- б) юридичні особи України, установчими документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

Переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають громадяни України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де здійснюється продаж земельної ділянки, а також відповідні органи місцевого самоврядування.

Громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади та держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод. Укладення таких угод здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України.

Виконайте в команді

Систематизуйте інформацію, отриману на основі змісту норм Земельного кодексу України та зобразіть її стисло у вигляді таблиці чи схеми:

- «Підстави набуття права на землю із земель державної та комунальної власності».
- «Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами».

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми, виконавши завдання:

Підготуйте довідкову таблицю «Норми безоплатної передачі земельних ділянок громадянам»

Розділ 9. Земельне право України

§ 45.2. Припинення права власності на землю

45.2.1. Підстави припинення права власності на земельну ділянку та користування нею

Мовою нормативно-правового акту

ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ, 2002

Редакція від 01.01.2019 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

Стаття 140. Підстави припинення права власності на земельну ділянку

Підставами припинення права власності на земельну ділянку є:

- а) добровільна відмова власника від права на земельну ділянку;
- б) смерть власника земельної ділянки за відсутності спадкоємця;
- в) відчуження земельної ділянки за рішенням власника;
- г) звернення стягнення на земельну ділянку на вимогу кредитора;
- ґ) відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;
- д) конфіскація за рішенням суду;
- е) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

Стаття 141. Підстави припинення права користування земельною ділянкою

Підставами припинення права користування земельною ділянкою є:

- а) добровільна відмова від права користування земельною ділянкою;
- б) вилучення земельної ділянки у випадках, передбачених цим Кодексом;
- в) припинення діяльності релігійних організацій, державних чи комунальних підприємств, установ та організацій;
- г) використання земельної ділянки способами, які суперечать екологічним вимогам;
- ґ) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- д) систематична несплата земельного податку або орендної плати;
- е) набуття іншою особою права власності на жилий будинок, будівлю або споруду, які розташовані на земельній ділянці;

Стаття 142. Добровільна відмова від права власності або права постійного користування земельною ділянкою

1. Припинення права власності на земельну ділянку у разі добровільної відмови власника землі на користь держави або територіальної громади здійснюється за його заявою до відповідного органу.
2. Органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування у разі згоди на одержання права власності на земельну ділянку укладають угоду про передачу права власності на земельну ділянку. Угода про передачу права власності на земельну ділянку підлягає нотаріальному посвідченню.
3. Припинення права постійного користування земельною ділянкою у разі добровільної відмови землекористувача здійснюється за його заявою до власника земельної ділянки.
4. Власник земельної ділянки на підставі заяви землекористувача приймає рішення про припинення права користування земельною ділянкою, про що повідомляє органи державної реєстрації.

45.2.2. Підстави примусового припинення прав на земельну ділянку

Мовою нормативно-правового акту

ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ, 2002

Редакція від 01.01.2019 <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

Стаття 143. Підстави для примусового припинення прав на земельну ділянку

Примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється у судовому порядку у разі:

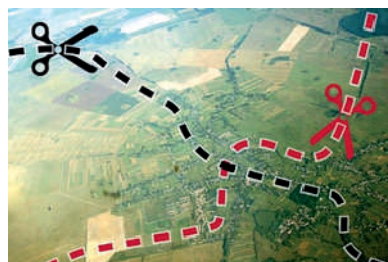
- а) використання земельної ділянки не за цільовим призначенням;
- б) неусунення допущених порушень законодавства (забруднення земель радіоактивними і хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними і карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення) в строки, встановлені вказівками (приписами) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі;
- в) конфіскації земельної ділянки;
- г) примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності;
- ґ) примусового звернення стягнень на земельну ділянку за зобов'язаннями власника цієї земельної ділянки;
- д) невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк у випадках, визначених цим Кодексом.

45.2.3. Викуп земельних ділянок для суспільних потреб. Примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності

Відповідно до Земельного кодексу України та Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року *відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності — перехід права власності на земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, за плату в державну чи комунальну власність шляхом їх викупу чи примусового відчуження для потреб держави, територіальної громади, суспільства в цілому.*

Під примусовим відчуженням земельних ділянок розуміють перехід права власності на земельні ділянки, інші об'єкти нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, до держави чи територіальної громади з мотивів суспільної необхідності за рішенням суду.

Такий перехід права власності може бути зумовлений як суспільною необхідністю, так і суспільними потребами.

Розділ 9. Земельне право України

Під **суспільною необхідністю** треба розуміти обумовлену загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади виключну необхідність, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у встановленому законом порядку.

Під **суспільною потребою** розуміють обумовлену загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади потребу у земельних ділянках, зокрема тих, на яких розміщені об'єкти нерухомого майна, викуп яких здійснюється в порядку, встановленому законом.

Примусове відчуження може здійснюватися на підставі рішення суду шляхом викупу земельної ділянки, за умови відшкодування їх вартості відповідно до закону.

45.2.4. Земельні спори. Органи, що розглядають земельні спори

Земельні спори — це спори, що виникають між громадянами чи юридичними особами з приводу володіння, користування чи розпорядження земельними ділянками. Вирішення земельних спорів, яке здійснюється компетентними органами держави, є одним зі способів захисту прав та законних інтересів власників землі, землекористувачів, орендарів.

Здебільшого спори виникають із *приводу використання земельних ділянок*. Предметом спору можуть бути також *земельні інтереси громадян та юридичних осіб*. Наприклад, відмову органу місцевого самоврядування надати земельну ділянку громадянин вправі оспорити в судовому порядку.

Порядок вирішення земельних спорів регулюється Земельним кодексом України, який за підвідомчістю поділяє їх на такі, що підвідомчі: *судам; органам місцевого самоврядування; органам виконавчої влади з питань земельних ресурсів*.

Виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей.

Органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори у межах населених пунктів щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, та додержання громадянами правил добросусідства, а також спори щодо розмежування меж районів у містах.

Земельне законодавство встановлює **порядок розгляду спорів** органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади з питань земельних ресурсів. Вони розглядаються за заявою однієї зі сторін у місячний термін з дня подання.

Земельні спори розглядаються за участю зацікавлених сторін, які мають бути завчасно повідомлені про час і місце розгляду спору. У разі відсутності

однієї зі сторін під час першого вирішення питання і відсутності згоди на розгляд питання розгляд спору переноситься. Повторне відкладання розгляду спору можливе лише з поважних причин.

Рішення передається сторонам у 3-денний термін з часу його прийняття і може бути оскаржене у судовому порядку.

Виконайте в команді

1. Визначте, у якому випадку громадянам можуть бути передані земельні ділянки у власність безоплатно.
2. Які існують підстави для примусового відчуження земельних ділянок?

Практичне завдання

Застосуйте знання з теми для аналізу правових ситуацій

Правова ситуація 1. Для підготовки і проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року в Україні Кабінет міністрів України доручив Львівській облдержадміністрації викупити до 1 червня 2009 року 30 ділянок загальною площею 17,22 га та забезпечити їх надання державному підприємству «Міжнародний аеропорт «Львів» у постійне користування. Для цього Кабінетом Міністрів України було ухвалено розпорядження від 22.06.2009 р. «Про викуп земельних ділянок для суспільних потреб та надання їх у постійне користування». Відповідно до цього розпорядження Львівська облдержадміністрація запропонувала усім 30 власникам цих земельних ділянок їх викупну ціну. Проте більшість власників земельних ділянок із цією ціною не погодилися, вважаючи її суттєво заниженою. *Проаналізуйте ситуацію. Які можливі шляхи вирішення даного питання?*

Правова ситуація 2. У зв'язку з організацією проведення фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року виникла потреба будівництва дороги і стадіону на землях, що належать на праві приватної власності мешканцям с. Зубра у Львівській області. Громадяни Іваненко, Петренко, Василенко та Микитенко не погодилися із запропонованою їм викупною ціною і не дали згоди на викуп належних їм земельних ділянок. *За яких умов і в якому порядку можливе примусове відчуження земельних ділянок для суспільних потреб? Який орган правомочний вирішувати цей спір?*

Для закріплення теми 45:

1. Назвіть підстави набуття і припинення права на землю.
2. Визначте органи, що розглядають земельні спори.
3. Опишіть порядок вирішення земельних спорів.
4. Схарактеризуйте відповідальність за порушення земельного законодавства.
5. Наведіть приклади набуття права земельної власності на підставі цивільних правочинів.

Це важливо!

Практичне заняття 11

**Відповідальність
за порушення земельного законодавства**

Скористайтесь
посиланням:

<https://is.gd/jogE4n>
або QR-кодом

Розділ 9. Земельне право України

Завдання для формування та перевірки ключових і предметних компетентностей до розділу 9 «Земельне право України»

Правові предметні компетентності

Інформаційна	<ol style="list-style-type: none">1. Підготуйте інформаційну довідку про ефективність використання земельних ресурсів. Чи ефективно використовуються земельні ресурси в Україні? Як можна збільшити родючість ґрунтів?2. Підготуйте соціальну рекламу «Земля – наш дім», особливу увагу приділяючи обов'язкам землекористувачів.
Логічна	<ol style="list-style-type: none">1-2. Складіть кросворд «Земельне право України», використавши ключові поняття та терміни теми. Підготуйте на вибір два види завдань до слів кросворду: а) офіційні визначення термінів; б) нестандартно-креативні завдання.3. Складіть тести для перевірки теоретичних знань із трьох тем розділу «Земельне право України» (по 12 запитань із кожної теми). Запропонуйте їх однокласникам. Спробуйте розв'язати тести, складені однокласниками. Порівняйте результати.4. Порівняйте обсяг прав і обов'язків власників земельних ділянок і землекористувачів. Чи є відмінність і в чому вона полягає?5. Зіставте користування земельною ділянкою за договором оренди та за земельним сервітутом. Чим вони різняться? Чи зберігається земельний сервітут у разі переходу прав на земельну ділянку? Чи продовжує діяти договір про оренду земельної ділянки за таких умов?
Діяльнісно-процесуальна	<ol style="list-style-type: none">1. Складіть проект договору оренди землі, використовуючи типовий договір оренди землі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. № 220. На який строк може бути укладений такий договір?2. У якому суді розглядаються земельні спори? Складіть проект позовної заяви про визнання недійсним договору оренди земельної ділянки за змодельованою самотійною ситуацією.3. Схематично зобразіть структуру Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастру), використовуючи інформацію з її офіційного сайту http://land.gov.ua/4. Наведіть приклади, коли земельна ділянка може бути примусово відчужена.5. За які правопорушення у сфері земельних відносин відповідальність передбачено Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення?
Аксіологічна	<ol style="list-style-type: none">1. Чи мають право іноземні громадяни і особи без громадянства набувати у приватну власність земельні ділянки (на підставі цивільно-правових угод)? Які обмеження встановлює законодавець і чому?2. Сформулюйте, з якою метою законодавством визначається цільове призначення земельних ділянок. Чи може бути змінено цільове призначення земель?3. Визначте правові підстави припинення права власності на земельну ділянку та припинення права користування земельною ділянкою. В якому обсязі вони збігаються? Чому примусове припинення прав на земельну ділянку здійснюється у судовому порядку?

Скористайтесь
посиланням:
<https://is.gd/3fE95C>
або QR-кодом

Предметний покажчик

- Автор... с. 175;
- авторське право... с. 175;
- адміністративна відповідальність ... с. 33;
- адміністративне право ... с. 13.;
- адміністративне провадження..... с. 38, с.45;
- адміністративне стягнення ... с. 22, с. 35;
- адміністративне судочинство ... с. 41;
- адміністративний проступок.. с. 29;
- адміністративний суд ... с. 42;
- адміністративні правовідносини... с. 15;
- акцепт... с. 195;
- амністія... с. 111;
- аналогія закону... с. 139;
- аналогія права... с. 139;
- банк... с. 76;
- банківська таємниця... с. 81;
- батько ... с. 278;
- бюджетна система... с. 52;
- видатки...с. 56;
- вина... с. 93;
- відпустка... с. 247;
- гарантія... с. 194;
- гідність... с. 141, с. 186;
- господарське правопорушення... с. 216;
- господарське товариство... с. 210;
- господарський договір... с. 213;
- господарські санкції... с. 217;
- господарські спори... с. 218;
- господарські суди... с. 219;
- державна служба... с. 25;
- державний бюджет... с. 54;
- джерело підвищеної небезпеки... с. 181;
- дисциплінарне стягнення... с. 250;
- дитина... с. 278;
- дієздатність... с. 17, с. 147;
- ділова репутація... с. 141, с.186;
- добросусідство... с. 297;
- довіреність... с.162, с.164;
- договір... с. 195;
- доходи... с. 56;
- електронна петиція... с. 37;
- емфітевзис... с. 297;
- завдаток... с. 192;
- замах на злочин... с. 96;
- заповіт... с. 199;
- заробітна плата... с. 255;
- захисник...с.123;
- збитки... с. 177;
- збори... с. 65, с. 70;
- звернення громадян... с. 37;
- земельна ділянка ... с. 295;
- земельне право... с. 290;
- земельні спори... с. 306;
- злочин... с. 89, с. 90, с.118;
- зобов'язання... с. 188;
- категорії земель... с. 292;
- колективний договір... с. 227;
- крайня необхідність... с. 34;
- кримінальна відповідальність... с. 100, с. 118;
- кримінальне покарання... с. 103, с. 105, с. 108;
- кримінальне право... с. 85;
- кримінальне правопорушення... с. 89, с. 90;
- кримінальний проступок... с. 89;
- Кримінальний кодекс України... с. 86;
- Кримінальний процесуальний кодекс України... с. 121;
- матеріальна відповідальність... с. 252;
- матір... с. 278;
- мито... с. 65;
- мінімальна заробітна плата... с. 257;
- моральна шкода... с. 186;
- набувальна давність... с. 302;
- надурочні роботи... с. 246;
- НБУ... с. 77;
- ненормований робочий день... с.247;
- необхідна оборона... с.34, с.176;
- неосудність... с. 92;
- непереборна сила... с. 181;

Предметний покажчик

- неустойка... с. 193;
- об'єкти цивільних правовідносин... с. 141;
- обвинувачуваний... с.123;
- обов'язкова частка спадщини... с.197, с. 200;
- опіка і піклування... с. 285;
- оренда... с. 300;
- оферта... с. 195;
- охорона праці... с. 258;
- патентування... с. 174;
- патронат... с. 285;
- пеня... с. 193;
- передоручення... с. 161;
- підозрюваний... с. 123;
- підприємство... с. 207;
- податки... с. 65, с. 69;
- позов...с. 187;
- позовна давність... с. 187;
- позовна заява...с. 183;
- помилування... с. 112;
- порука... с. 193;
- потерпілий... с. 123;
- правила внутрішнього трудового розпорядку... с. 249;
- право власності... с. 165;
- право державної власності... с. 168;
- право комунальної власності... с. 169;
- право приватної власності... с. 167;
- правоздатність... с. 17, с. 147;
- правочин... с. 152;
- працівник... с. 224;
- представництво у суді... с. 130;
- представництво... с. 158, с. 161;
- прийомна сім'я... с. 286;
- примусове відчуження земельних ділянок... с. 305;
- притримання... с. 193;
- публічна адміністрація... с. 19;
- реституція... с. 158;
- речі... с. 141;
- роботодавець... с. 225, с.234;
- робочий час... с. 244;
- сервітут... с. 298,
- система оподаткування... с. 58, с. 72;
- сім'я... с.264;
- склад злочину... с. 94;
- служба в органах місцевого самоврядування... с.27;
- спадкова трансмісія... 197, с. 200;
- спадкування... с. 198;
- спадщина... 198;
- співучасник кримінального правопорушення... с. 97;
- спільна власність... с. 170, с. 271;
- страйк... с. 254;
- суб'єкти господарського права... с. 205;
- суб'єкти господарювання... с. 206;
- судимість... с. 113;
- суміжні права... с. 175;
- суперфіцій... с. 297;
- твір... с. 145;
- третейські суди... с. 184;
- трудова дисципліна... с. 248;
- трудова книжка... с. 234;
- трудове право... с. 223;
- трудовий договір... с. 228, с. 232, с. 238;
- трудовий спір... с. 253;
- трудові правовідносини... с. 224;
- упущена вигода... с. 177;
- усиновлення... с. 284;
- фізична особа... с. 146;
- фінансове право... с. 48;
- цивільне право... 137;
- цивільні правовідносини... с. 140;
- цивільно-правова відповідальність... с. 176;
- час відпочинку... с.247;
- черги спадкоємців... с. 199;
- честь... с. 141, с. 186;
- шлюб... с. 268, с. 277;
- шлюбний договір... с. 268;
- штраф... с. 35, с. 193;
- юридична особа... с. 151.

Додаткові підручники, посібники та довідкова література

1. Банківські операції : підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / А.М. Мороз, М. І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. А. М. Мороза. – К. : КНЕУ, 2008. – 608 с.
2. Велика книга мудрості: Афоризми та крилаті вислови. – Вид. 2-ге, переробл. та доповн. / Укл. Г. В. Латник, О. М. Островська; За ред. Григорія Латника. – К. : Арії, 2014. – 616 с.
3. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підручник. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
4. Кириченко В. М. Правознавство: модульний курс. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 328 с.
5. Кравченко В. В., Савчук О. П. Правознавство: навч. посібник. – К. : Атіка, 2005. – 560 с.
6. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти) : навч. посіб. для студентів ВНЗ/ М. В. Кравчук. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Київ : Правова єдність, 2014. – 608 с.
7. Молдован В. В., Кацавець Р. С. Правознавство: цікаве і мудре. Навчальний посібник. – 2-ге видан., доповн і переробл. – К. : Алерта, 2015. – 258 с.
8. Наровлянський, О. Д. Правознавство: підручн. (профільний рівень) / О. Д. Наровлянський. – К. : Грамота, 2011.
9. Основи правознавства: навчальний посібник / Барабаш Т. М., Глух М. В., Данченко Т. В. та ін. - К.: КНТ, 2009. – 408 с.
10. Основи правознавства: навчальний посібник / За заг. ред. В. П. Пастухова. – К.: Алерта, 2005. – 377 с.
11. Пендюра М. М. Теорія держави і права [навч. посібник] / М. Пендюра. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2013. – 304 с.
12. Правознавство : підручник / В. Ф. Погорілко, Г. А. Шпиталенко. – 3-тє вид., випр. і доповн. – К. : Каравела, 2013. – 592 с.
13. Правознавство : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : пам'яті акад. Копейчикова В. В. / А. І. Берлач, С. С. Бичкова, Д. О. Карпенко [та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009.
14. Правознавство : навч. посібник / С. В. Дрожжина, О. О. Одінцова, В. О. Кондратьєв та ін.; За ред. С. В. Дрожжиної. – К. : Знання, 2006. – 350 с.
15. Правознавство : навч. посібник / За ред. С. М. Тимченка, Т. О. Коломоєць. – К. : Істина, 2007. – 480 с.
16. Правознавство : навч. посібник / За ред. Кравчука М. В. -- 2-ге вид., перер. та доп. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 408 с.
17. Правознавство : Опорні конспекти : навч. посіб. для студентів неюридичних спеціальностей вищих навчальних закладів/Кравчук В. М. та Кравчук К. Г. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 304 с.
18. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. – [Вид. 10- те доповнене]. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
19. Юридична енциклопедія : В 6 т./ Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.- Київ : «Укр. енциклопедія», 1998. – 2002.
20. Юридичний словник / За ред. В. Г. Гончаренка. – К.: Форум. – 2006. – 473 с.

Навчальне видання

Авторський колектив:

Васильків Ірина Дмитрівна, Кравчук Валентина Миколаївна,
Бурак Володимир Ярославович, Марін Олександр Костянтинівич,
Волошкевич Геннадій Андрійович, Попова Наталія Олександрівна,
Хлипавка Леся Миколаївна, Іващенко Віктор Анатолійович

ПРАВОЗНАВСТВО

(профільний рівень)

**Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Головний редактор *Іван Білах*

Комп'ютерне верстання *Марії Логош*

Художнє оформлення *Ганни Янчишин*

Підписано до друку 12.07.2019 р. Формат 70x100 1/16.
Умовно-друк. арк. 25,272. Облік.-видавн. арк. 18,01. Наклад 5770 прим.

ТзОВ «Видавництво Астон» 46006, м. Тернопіль, вул. Гайова, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ТР №28 від 09.06.2005 р.
www.aston.te.ua, e-mail: tovaston@gmail.com